

193 1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

A GYŐR-SOPRON MEGYEI LAPKIADÓ VÁLLALAT

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC,
FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KAROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN,
HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HILLER ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH
ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RADÓ
FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL,
VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZARAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

**1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Környei Attila: A brennbergi bánya és munkásmozgalom
vázlatos története¹**

Környei Attila: A brennbergi bánya és munkásmozgalom vázlatos története¹⁽¹⁾

Soprontól délnyugatra megejtő szépségű völgyek sorakoznak egymás mellett, s a magyar turistának másutt fel nem található alpesi hangulatot sugároznak. Nem rontja, talán inkább fokozza a varázslatos hatást, hogy néhány völgyben elszórtan rendezett házsorokat, az erdőbe szabályos formában beékelődő kertek sorát, külső beavatkozásról árulkodó megnyesett hegyoldalakat, gödröket talál a látogató, egyszóval: az emberi beavatkozás, az emberi kultúra nyomait. A külső megjelenésből már nehezebb kihámozni azt, hogy a természetes miliőnek és az emberi tájátalakító munka formáinak ez a különösen esztétikus ötvözete tulajdonképpen ipari táj, hogy mindez a kétszáz éves szénbányászat, a bányászok kétszáz éves harcának, az elemek és a társadalmi erők ellen szövetkezett emberek közös munkájának – mai elhanyagoltságában is – nagyszerű eredménye, s a táj emberalkotta formái az értő számára ma is a kétszáz éves emberi munka beszédes tanúi.

1. A ma Brennbergi völgynek vagy Brennbergbánya telepnek nevezett egység természetföldrajzilag több völgyből és hátból, településföldrajzilag több különböző korban keletkezett kisebb lakóegységből áll. Kiterjedése minden irányban 4–5 km, K–Ny-i irányban a Kovács ároktól a Magas bércig, É–D-i irányban Görbehalomtól az Angerwaldig terjed.²⁽²⁾ Ezt az aránylag nagy területen szétszórt települést története fogja ma is egyértelmű és világos egységbe, az, hogy az egész telepet két évszázad folyamán a szénbányászat

hozta létre, minden időben az éppen akkor folyó bányászat igényeinek megfelelően, és az, hogy a szétszórta telep lakossága, mai lakóinak legnagyobb része is egészen a legújabb időkig egy gazdasági egységbe tartozott; közös munkából, szénbányászásból éltek.

E tájegység, sőt tágabban értelmezve a Soproni hegység egész nyugati része alatt, a Köves háttól – feltehetően – egészen a szikrai törésvonalig különféle mélységekben széntelepek húzódnak. A kétszáz éves bányászat művelési ¹⁹⁴és kutatási tapasztalatai alapján Vendel Miklós professzor írta le a széntelepek geográfiai és geológiai viszonyait.³⁽³⁾ A szén korát az alsó helvetien korra teszi. Települési viszonyait vizsgálva leírja: az egymást keresztező ÉÉNy–DDK és ÉNy–DK irányú vetőrendszer a széntelepeket sakktáblaszerűen szabdalja többnyire egészen kis darabokra és északkelettől délnyugati irányban haladva egyre mélyebbre veti. Ebből a geológiai szerkezetből, amelyet kitűnően szemléltet az 1925-ös iparkiallításra készített geológiai modell, érthető a később tárgyalandó bányatörténet számtalan műszaki nehézsége, a bányászokat szinte emberfeletti küzdelemre kényszerítő nehéz mélyszerinti viszonyok. Miként a széntelepek, az azokat fedő rétegek is apró darabokra vannak szabdalva, az így felszabdalt, töredezett fedűnek nincsen semmi tartása, ezért a bányamező, a munkahelyek állandóan nagy nyomás alatt voltak. Története során Brennbergbánya volt mindig az ország – minden tekintetben – legnehezebb, legmélyebb, legnagyobb nyomásnak kitett, legmelegebb, a legnehezebb műszaki problémákat felvető bányája. Következésképpen az itteni bánya műszaki színvonala mindig élenjáró, a bányászok helytállása példamutató volt. A szén csak kiváló felkészültséggel lehetett felszínre hozni. Ez a szén, mely a kapitalista kor iparfejlesztéséhez elengedhetetlenül szükséges volt megyénkben is, az ország legkiválóbb barnaszénének minősült. A korai vizsgálatok is vegyi összetételét az égetés szempontjából szerencsésnek tartották, fűtőértékét 4800 cal. körül állapították meg. Az üzem által közvetlenül a bánya bezárása előtt, 1951-ben a modern ipari felhasználás követelményei szerint elvégzett vizsgálat a szén fűtőértékét áruféleségenként 4 200 és 5 400 cal. között állapította meg.⁴⁽⁴⁾ Ez a fekete ásvány készítette a bányavállalkozókat és a bányászokat állandó küzdelemre, és ez a küzdelem határozta meg a telep, a bánya és a bányászok történetét, de ezen keresztül hatással volt egész Sopron megye, különösen Sopron város történetére, iparfejlesztésére és munkásmozgalmára.

2. A mai ember sem látja a hegyen kívülről a benne rejlő ásványokat. A 18. század embere még érzéketlenebbül ment el a föld ilyen kincsei mellett, így érthető a monda szerinti bánfalvi pásztor csodalátása, aki 1753 egyik hétfőjén égni látta a hegyoldalban a köveket.⁵⁽⁵⁾ A soproni ember ekkor még nem ismerte a szenet, nem is igen hallott használatáról. Ezért tekinthetjük inkább *Rieder János Györgyöt* a bánya első felfedezőjének. A Pfalzból származott szögb Kovács ismerte a szenet és használatát, és – miután 1753-ban szenet talált ¹⁹⁵a mai Óbrennberg alsó végén – ettől kezdve „bányászta” és műhelyében égette a szenet. A város 1756-ban szerzett tudomást a szénelőfordulásról és a szén használatáról. Ettől közismert a soproni szén és ezzel kezdődik hazánkban a szénbányászat.⁶⁽⁶⁾ Három évvel később, 1759-ben már szakszerű bányaiüzem működött Brennbergen – akkor még a „bánfalvi erdőben,”. *Bayer István* Vas megyei bányász a város megbízásából kutatott szén után. Kutatásához három tárót vágott a hegy oldalában (a későbbi Maschinhaus környékén), ahonnan egy-két munkással dolgozva, két hónap alatt 824 bécsi mázsa szenet termelt ki. A bányának külszíni megjelenése is feltűnő volt: az addig elhanyagolt erdőben két épületet emeltek a munkások és a szerszámok elhelyezésére.⁷⁽⁷⁾ Bayer bér munkásokkal dolgoztatott, de a járulékos munkákhoz (fakitermelés, szállítás stb.) ő is és a későbbi bányászok is felhasználták a terület földesurának, Sopron városnak járó robotmunkát is. A kitermelt szenet Sopronba szállították, ahol a helybeli, elsősorban azonban a bécsújhelyi iparosoknak próbálták eladni. Ez viszont nehezen ment; 1765-ben még raktáron hevert a kibányászott szénnek több mint fele. Az üzleti kudarc elvette Bayer kedvét a bányászattól, de elvette a tulajdonos, Sopron város kedvét is, úgyhogy még a kudarc első jelentkezésekor, 1759

novemberében felhagynak a bányászattal. A megindult soproni bányászatban s egyben a magyarországi bányászatban ettől kezdve állandó akadások, törések, gazdasági kudarcok mutatkoznak, az egyes vállalkozók sorra belebuknak az üzembe, a bányatulajdonos város pedig idegenkedik a bizonytalan jövedelmet ígérő bányászat szorgalmazásától. 1768-ban *Terstyánszky Dániel*, 1769-ben *Mayer Mihály*, 1786/87-ben *Zoller Xavér Ferenc*⁸⁽⁸⁾ soproni órás próbálkozott több-kevesebb sikerrel a bányászattal, míg aztán 1789-ben *Schneider Vencel* vállalkozásával végérvényesen megindulhatott Sopronban és Magyarországon a folyamatos szénbányászat. Mert a szénbányászat nehézségei nemcsak Sopronban mutatkoztak, valamennyi 18. században nyitott szénbányánk (1768: Nógrádverőce, 1785: Pécs, 1780: Vértessomlyó, 1786: Sajókaza, 1790: Anina) üzemeltetése akadozott, és ezeknél szinte csak 1800-tól beszélhetünk folyamatos és üzemszerű bányaművelésről. Ugyanekkor nyugaton már régen ismerték, hatalmas bányákból nyerték és gyáripari méretekben használták a szenet.

A brennbergi bányagondnokság pecsétje 1797

A közismerten elmaradott magyarországi viszonyok hatásáról van itt szó. Nézzük azonban közelebbről: Bayer István szenét nem tudta eladni a város. Kinek? Nem volt még ekkor a városban jelentősebb üzem, amelynek kifizetődőbb lett volna a széntüzelés, mint a fa. Az 1787-ben 12 338 lakosú város népességének nagyobb része a kereskedelembe, kisiparba, és mezőgazdaságba (bortermelés) dolgozott, az ipart 35 céhben 626 mester képviselte. A manufaktúrának ¹⁹⁶nevezett salétromüzemben pl. 3 ember dolgozott. A város gazdaságának egyik jelentős forrását jobbágyfalvainak (köztük Bánfalvának, ahol a bánya is volt) úrbéri jövedelme jelentette.⁹⁽⁹⁾ Így érthető, hogy a bányászat kezdeti kudarcaiból okulva a hivatalos városban felülkerekedett a földesúr, a bányászatban nem tudta az esetleges ipari hasznot látni, benne a

robotmunka fölösleges lekötőjét, erdeinek kiirtóját látta. Ezért akadályozta pl. Terstyánszky munkáját és kérte több ízben a kamarát és az uralkodót, hogy mentse fel a bányászat alól. Így adódhatott az a furcsa helyzet, hogy a város és az ország gazdasági fejlődésében oly jelentős szénbányászatot a várossal szemben az ország gyarmati kizsákmányolója, a bécsi udvari kamara és az uralkodó, Mária Terézia szorgalmazta és támogatta. A konkrét események ennek is megadják a magyarázatát. A nálunknál sokkal fejlettebb Ausztria ipara kezdettől érdeklődéssel figyelte a soproni szénelőfordulást. 1763-ban *Morgenbesser Ferenc* alsó-ausztriai bányabíró *Langer Gottfried*, a bécsűjhelyi vasgyár egyik alkalmazottja kísért el a bányába szemleútjára. Morgenbesser jelentéséből kitűnik, hogy Langer korábban is érdeklődött és már 1761-ben bejárta az elhagyott szénbányát. Ugyanebben a jelentésében a bányabíró felhívja a kamara és az uralkodó figyelmét, hogy a bányászatot mindenképpen folytatni kellene, mert az itt nyert szenet kitűnően tudná használni a nadelburgi, Bécsűjhely melletti [197](#)vasgyár.[10\(10\)](#) Ugyancsak Nadelburg nyersanyagigénye fejeződik ki *Johan Peter Neville* gyárigazgató levelében, aki 1787-ben 1000 mázsa szenet rendel a várostól. S ha a bányaiüzem felfejlesztésében részt vett tőkés csoportokat és a század végén egyre jobban működő bánya legnagyobb szénfogyasztóit vesszük figyelembe, kétséget kizáróan bebizonyosodik, a magyarországi szénre mint nyersanyagra elsősorban az osztrák iparnak volt szüksége, ezért segítette elő az uralkodó a magyar bányák létrehozását s ez a ténykedése tendenciájában nem ellenkezett az ország gyarmati kizsákmányolását célzó gazdaságpolitikájával. 1789-ben *Schneider Vencel* kezd bányászni a bánfalvi hegyen, amelyet ekkor már brennender Bergnek (‘égő hegynek’) is neveznek, és 2000 bécsi mázsa szenet termel ki. A következő évben átadja a bányát *Falkenhayn Jenő* grófnak, aki mellé hamarosan mások is társultak. (*Wrbna Rudolf* gróf és *Dávid Antal Steiger*). 1791. X. 31-én alsó-ausztriai tőkés társaság vette bérbe a bányát *Wienereisch-Neustädter Steinkohlengewerkschaft* (Bécsűjhelyi Kőszénbánya Társaság) néven, amelynek az említetteken kívül a bécsűjhelyi *Joseph de Roy*, *Franz Mauer*, *Markus Hengel*, *Paul Hussar* stb. voltak a tagjai. Ez a társaság 1793. október 28-án módosított szerződésben örökre bérbe vette a várostól a bányát.[11\(11\)](#) Ezzel mintegy végleg rendezték a bánya jogi helyzetét, mint az ország egész gazdasági életét, az osztrák tőke és ipar érdekkörébe utalták.

3. Ezután kezdődik a brennbergi bánya folyamatos üzemelése, első fénykora, amely – természetesen nem egyenes íveléssel – 1856-ig tart. Az ország szénbányászatában előkelő helyet foglalt el ebben az időben Brennborg: *az ország területén 1849-ig bányászott szénnek több mint a felét adta*. A föllendülés a bányatársaság megalakulása után azonnal elkezdődött. A francia háborúk alatt gyors fejlődésnek indult osztrák ipar igényelte a közeli brennbergi szenet. Az 1797. évi 22 882 1/2 bécsi mázsa széneladásból a klosterneuburgi cukorgyár 10 664 1/2, a kaiserebersdorfi acélgyár 935, a klein-neusidli és a ränersdorfi papírmalom 295, illetve 74, a bányabérlő csatornatársaság vállalatai 3664 bécsi mázsával részesedtek.[12\(12\)](#) Az 1800. évi 139 221 bécsi mázsás szállításból Klosterneuburg 3453, Bécsűjhely 14780, Wienerberg 22811, Kaiserebersdorf 5000 bécsi mázsát kap stb. Ugyanígy a kitermelés hasznából is kiveszi a részét az osztrák ipari és kereskedő tőke.

A bánya első telek-határköve eredeti helyén. 1796

Bányászjelvény az óbrennbergi kocsmaról. 19. sz.

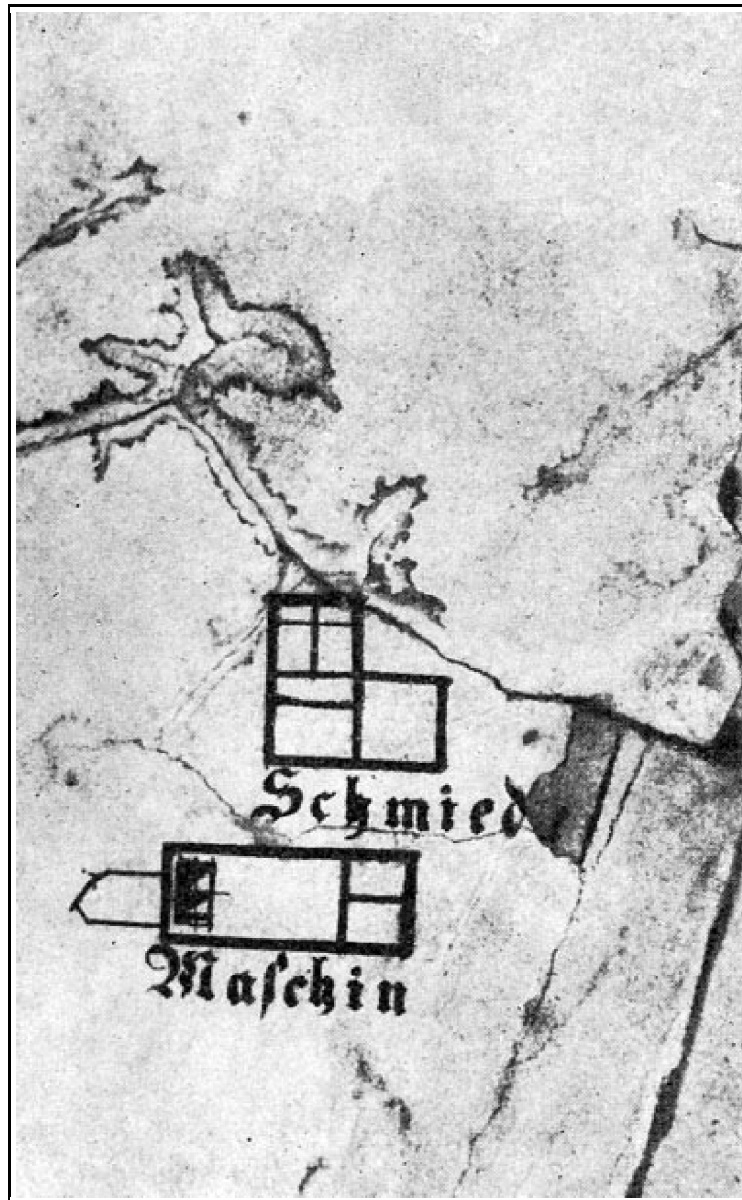
A 19. század közepéig a bányabérletben, tehát a vállalkozókban a következő változások történtek: az a társaság, amely 1793-ban „örök időre” bérbe vette a bányát, 1796-ban kibővülve felvette a K. K. priv. Steinkohlen und Kanalbau Akziengesellschaft (Csász. és Királyi kivételezett Kőszénbánya és Csatornaépítő Részvénytársaság) nevet. Ez a társaság, amely hatalmas tőkével rendelkezett, a Bécset Sopronon és Brennborgen keresztül Győrrel összekötő csatorna megépítésére alakult, elsődrendű célja Bécset olcsón szállított szénrel [198](#)ellátni, főrésztvényese I. Ferenc uralkodó volt.[13\(13\)](#) Ezt a vállalatot 1802-ben teljes egészében megvette a kincstár, a vállalat gyakorlati vezetésével azonban nem foglalkozott, azt bányáival, téglagyáraival és elsősorban a Bécs–soproni csatorna építésével együtt időről időre albérletbe adta. Így került a brennbergi szénbánya először 1822-ben a Fries és Társa Bankház bécsi cég, majd ennek tönkremenetele után, 1827-ben *Feldmüller Mátyás* persenbeugeni hajóépítő és kereskedő vállalkozó, „Duna admirális”, 1834-ben a birodalom talán legnagyobb tőkésének, a vasútépítő báró *Sina György* albérletébe. Sina 1846-ig bírta albérletben a bányát, de már 1835-ben másodalbérletbe adta *Miesbach Alajos* nagy ipari vállalkozónak, aki aztán 1846-tól haláláig, 1856-ig önálló albérllőként használta.[13\(14\)](#) Láthatjuk, hogy az ipari, kereskedelmi és banktőkének milyen szövevénye fonta át a bányai part, használta a brennbergi bányát. Jelentős haszonra tett szert így az osztrák tőke. Hasznót hozott a bánya bérbe adása a városnak is. A város iparáról azonban nem mondhatjuk el ugyanezt. Pedig a 19. század elején szerény lehetőség nyílt a manufaktúrák és a gyáripár alapítására Magyarországon, így Sopron megyében is, és a kedvező konjunktúra [199](#)mellé jól jött volna a helyi iparnak az olcsóbb nyersanyag és fűtőanyag segítségével is a fejlettebb osztrák iparral való versenyében. (A századforduló jelentősebb ipari alakulásai Sopronban a cukorgyár, 1794, majd 1806 és a Seltenhofer harangöntő, 1816 voltak.) A bányabérleti szerződés értelmében a város lakói olcsóbban vásárolhatták a szenet, 8 illetve 12 krajcáros áron. Ezt az engedményt azonban nem értelmezték a magánvállalatokra, így a szénvásárlás terén ezek semmi előnyt nem élveztek az

alsó-ausztriai gyárakkal szemben. A szállítási előny nem volt számbavehető. Az olcsóbb szénért a legnagyobb szénfogyasztó vállalkozók 1838-ban és 46-ban sorozatosan pereltek. Ezek: *Rupprecht János* cukorgyáros, *Lenck Ferdinánd*, *Friedrich István*, *Berger János* téglagyárosok és *Preis György*, az Übermass puszta bérlője voltak. 1846-ban *Pejachevich Ferdinánd* és *Hasenauer Márton* téglagyárosok, *Hild Ferdinánd* és *György* mészégető tulajdonosok és *Győry József*, a városi hamuzsírőző bérlője pereltek olcsóbb szénért. Ez a probléma ekkor már nem volt új, 1793-ban *Zoller Ferenc* a hamuzsírőző és salétromüzem akkori bérlője hasonló panasszal élt.¹⁴⁽¹⁵⁾ A megnövekedett szénkereslet következtében a bánya gyorsan fejlődött. 1793-ban mai mértékre átszámítva kb. 800, 1795-ben 1309, 1815-ben 5600, 1827-ben 11200, 1847-ben 18500 tonna szenet bányásztak.¹⁵⁽¹⁶⁾ A termelés eleinte kevés munkással, de szakszerű „mélyszerű” bányaműveléssel folyt, így szól erről a bánya legelső magyar nyelvű leírása:

„Kilentz rendes bányászok dolgoznak most egy Hutmann (Gondviselő) és egy Vorweser (Elöljáró) alatt, akik mindnyájan Austriából és Carinthiából résszerént feleségestől és gyermekestől jöttek, s az erdőben, a bánya előtt épített két házakban lakoznak. Sok gyertyákkal valami 70 öl hosszúságú, a föld alatt rendesen kivágott üregmenésekben vezettem társaimmal majd fel majd alá ... Oly vermet, vagy a főbb menéseknél mélyebb helyet (Gesenk) is ástak már a Bányászok, a hol az egész bányából a víz összefoly s onnan a szivó tsatornák által (Pumpenwerke) egy magas helyre fel vitetik, melyről az a végre ásott víz menésen (Wasserstollen) a napra vagy a föld külső színére kifoly. Továbbá benn a bányában olyan eszközt is készítettek már, amely által kerekre járó köteleknél (Rollen und Walzen) fogva (melyet kutyának /Hund/ hívnak) talyiga-forma szánon mélyebb helyekről feltekerik a kő-szenet magasra, a honnan könnyen kihordhatják osztán a föld színére talitskákon.”¹⁶⁽¹⁷⁾

Láthatjuk, a bányászat színvonalasan és szakszerűen folyt, vízszivattyút és szállítócsigát használtak. A bányászat méretei azonban még szerények, még ha számításba vesszük azt is, hogy az említett kilenc bányász valóban csak a bányászokat jelenti, ezekhez még hozzá kell számítani a kisegítő és külszíni munkásokat. A Magyar Hírmondó által leírt állapotokat tükrözi nagyjából a *Pyrmons Vilmos* bányagondnok által rajzolt első ismert bányatérkép is.¹⁷⁽¹⁸⁾ Az 1796. augusztus 19-i bányatelek-kijelölésre készült térkép pontosan megjelöli a bánya első műveléseinek a helyét. A Kovácsároktól nyugatra terülő Steinriegel vagy Brennender Berg nyugati lejtőjén a mai útig, déli felén még az úton túl nyugatra az Almes Riegel keleti lejtőjén terül el ez a bányatelek, körülbelül a későbbi Maschinhaus (a mai múzeum) körüli plató. Itt 1796-ban a művelés 3 aknával és két táróval (főtáró és vízelvezető táró) folyt. A felszínen a főtáró épületén kívül a bányagondnok lakóházát, a kovácsműhelyt és a munkások lakóházát lehetett látni. 1797-ben e területtől délre Magazint (raktárat) kezdenek építeni (ma: Óbrennbergi út 20.) műhellyel és lakással, mely ezután a rohamosan kiépülő lakótelep, a mai Óbrennberg központja lesz. 1800 körül nagyszabású külfejtést kezdenek, amivel észrevehetően meggyorsul mind a bánya üzleti fejlődése, mind a telep kialakulása. Ebben az egyenes vonalú fejlődésben törést jelentett az 1812. évi pénzdevalváció, amelynek következtében a bányauzemet redukálni kellett.¹⁸⁽¹⁹⁾ Az 1811. évi 10 200 tonnás termelés 1812-ben 5 900 tonnára esett vissza, s az 1813. évi 4 200 tonnás minimum után következett újabb lassú emelkedés. A kor távlatában nézve azonban egyértelmű és szembetűnő a fejlődés. A bánya állandóan terjeszkedik, 1848-ig nagyjából lefejt a Maschinhaus körül elterülő tojásdad alakú plató szénkincsét, részben külfejtésekben, részben az egyre mélyülő aknák mélyszerű munkahelyein. A fejlődő és nehezedő bányászás a művelés műszaki fejlesztését is megkívánta. E tekintetben Brennberg élen járt a magyarországi bányák között. Különösen *Missbach Alajos* albérletének (1835–56), *Buday Ferenc* gondnokságának, majd felügyelőségének (1825–39) és *Szabó Károly* gondnokságának (1841–46), majd felügyelőségének idejére esnek nevezetes műszaki újítások. Ilyen a rendszeres és többszintes mélyszerű fejtési technológia kidolgozása, mely csaknem változatlanul végig használható lesz a bánya történetében,

emellett a vas síneken való mélyszinti és külszíni szállítás bevezetése 1836-ban és az ország első [201](#)bányaszállításra használt gőzgépének üzembe állítása 1840-ben. A 12 lóerős gépnek a telep közepén az óriás szállítótáró (Riesenstollen) vonala mellett telepítettek új szállítóaknát és emeltek gépházat. Ez a szállítóakna a tőle délkeletre fekvő Rudolf és nyugatra levő József bányák mezejét szolgálta ki, az onnan kikerülő szénmennyiséget és vizet emelte a felszínre 1856-ig.[19\(20\)](#) A 35–40 m mély telepeket kiszolgáló szállítóaknához épített gépház (Maschinhaus) a bánya egyik legfontosabb korszakának központja volt, jelenleg Öbrennbergi út 14, múzeum.

A Rudolf akna gépháza (Maschinhaus) 1850 körüli térképen

A termelés fejlődésével együtt kellett a munkáslétszámnak is emelkednie. 1796-ban mintegy 35, 1827-ben

73, 1829-ben 153 ember dolgozott és lakott Brennbergben. Az 1848-as választások előtt lezajlott összeírás szerint 1848. május 8-án 445 ember lakott Brennbergben (30 épületben 145 lakásban). A 145 kereső családfő közül 107 bányászlegény, 14 napszámos, 2 kovács, 6 dolgozó nő, 7 bányatisztviselő, 3 nyugdíjas (!) bányász volt.²⁰⁽²¹⁾ Az 1825. évi bányabejárás 14 épületben 49 lakást, iskolát, vendégszobát és gazdasági helyiségeket ír le.²¹⁽²²⁾ A kor szociális színvonalának megfelel vagy talán túl is mutat azon a brennbergi bányamunkások elhelyezése. Azt azonban nem szabad feledni, hogy így is zsúfoltan laktak. A munkahelyen való lakás, a munkában és magánéletben egymásra szorultság hamar kifejlesztette a munkásokban az öntudatot, a közösségi érzést. Ez annál könnyebb volt, hiszen ezek a bányamunkások fejlettebb bányavidékekről (osztrák, steier, karinthiai s a század közepe felé egyre inkább morva és cseh bányákból) származtak régi bányászcsaládok ivadékaiként, és nemcsak a bányászok keserves sorsa volt ismeretes előttük, de ismerték a közös védekezés, a közösségi élet egyik régi, hathatós formáját, a társláda (Bruderlade) intézményét is. Ez a középkori eredetű intézmény, amolyan önszegélyező egyesület, biztosította a bányászokat betegség esetére, öregségükre és ami ugyanilyen fontos, közösségbe kovácsolta őket egészen a munkásszervezetek modern formáinak, a szakszervezeteknek megjelenéséig. A brennbergi társláda meglétéről először 1796-ból van tudomásunk, amikor 6 tagjának 11 frt 20 kr vagyona van. A következő évben már 27, majd a munkáslétszám gyarapodása arányában növekvő számú tagja és vagyona volt a társládának.²²⁽²³⁾ A társláda ügyeit maguk a munkások intézték, vagyonából a beteget, rokkantakat és özvegyeket segélyezték a láda alapszabályai szerint. A nyugdíjképes kort nagyon kevesen érték meg, így ez nem terhelte a láda vagyonát. A munkások kereseteit ez időben hozzávetőlegesen ismerjük, nem állott a kor munkáskereseteinek színvonala alatt feltűnően. Tény, hogy bérmozgalom egészen a 19. század második feléig nem volt Brennbergben. Ilyennek inkább a munkások elvándorlását, a brennbergi munkáslétszám évről évre való feltűnő hullámlását kell tekinteni. A munkásság korai mozgalmi jellegűek voltak, a bányászok öntudatosodását jelezték és szolgálták. Ilyen volt az 1825-ös nyári mozgalom, amelyben a város földesúri bírósága ellen tiltakoztak. Követeléseikben, ²⁰²amelyet *Buday Ferenc* bányagondnok közvetített a városi tanácshoz²³⁽²⁴⁾, egyszer s mindenkorra kijelentik, hogy ők szabad emberek, a feudális bíróság nem illetékes felettük, igazuk megvédése érdekében tömeges elvándorlást, és munkabeszüntetést helyeztek kilátásba. (A kettő még a fejlettebb, modern munkásmozgalomban is együtt jár Brennbergben.) 1849-ben *Regner Vince* bányagondnok durva bánásmódja miatt robbant ki az elégedetlenség, ami a háborús cselekményektől való félelemmel tetézve szintén tömeges elvándorlásba és munkabeszüntetésbe torkollott.²⁴⁽²⁵⁾

Az 1848-as szabadságharc egyébként nem érintette a bányászokat. Földrajzilag is távol esik a bánya az események vonalától, az idegen ajkú bányászokat a magyar szabadságharc szelleme nem igen mozdította meg. Az eseményekkel való közvetlenebb kapcsolatra utal a fenti mozgalom mellett a császári csapatok fegyver-rekviráló felszólítása 1849 januárjában, és esetleg a Kuruc-kereszt telep végében ma is álló kereszt neve.

4. A 19. század második felében lassan, de egyre fokozódó ütemben megindult az ország kapitalizálódása, a gyáripár fejlődése. Sopronban gyárakról nem beszélhetünk egészen a század végéig, gazdasági fejlődésről azonban igen. Itt csak azokat a vállalkozásokat említjük, amelyek közvetlenül függtek a bányától és hatottak arra, a nagy szénfogyasztókat. 1871-ben 21 gőzkazán működött a városban, közülük 3 a malmokban, 2 a cukorgyárban, 1 a gázgyárban 2 a Flandorffer keményítőgyárban stb.²⁵⁽²⁶⁾ Ez a megyénkben is jelenlévő országos ipari fejlődés szinte állandó konjunktúrát jelentett e községnek, különösen a jóminőségű brennberginek, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a vasutak kiépülésével egyre távolabbi vállalatok részesedtek a magyar piacból, 1865-ben a brennbergi bányaalbérlő, *Drasche Henrik* az osztravai szén konkurrenciájára panaszkodik.²⁶⁽²⁷⁾ Ez a verseny azonban az egyre bővülő piaci

lehetőségekkel és az egyre nehezebb geológiai települési viszonyokkal együttesen inkább pozitívan, mint károsan hat a bányászatra, a termelés kibővítésére, a legkorszerűbb műszaki körülmények megteremtésére ösztönzik a vállalkozót. A bánya a század végéig rohamosan fejlődik minden tekintetben. Különösen szembetűnő és gyors a fejlődés Drasche Henrik bérlete (1856–1881) és *Hamberger József* gondnoksága (1856–85) idején. Drasche már 1835-től működött a bányában nagybátyja, Miesbach mellett. 1878-tól a kincstár bérletét átváltva főbérlokként szerepel a várossal szemben. Halála után fia a bérletet és a bányát egy tőkés csoportnak adta el, melynek tagjai: *Patzenhofer Konrád* cínfalvi, *Rothermann Rudolf* félszerfalvi, *Carstanjen Gusztáv* köhidai cukorgyárosok, a Nagycenki Cukorgyár Rt. és *Lenck Sámuel* voltak. Ezek 1882-ben Brenneri Kőszénbánya Rt. néven társaságot alapítottak és nagyjából ez a tőkés csoport bírta a bányát 1928-ig. A változások jelentőségét az adja, hogy a bánya történetében [203](#)először 1882-ben került a bánya bérlete és művelése magyarországi, még hozzá Sopron megyei tőkés csoport kezébe. [27\(28\)](#)

Drasche és Hamberger működése alatt megsokszorozódott a termelés. 1849-ben 13 200 tonnát termeltek, míg az időszak csúcstermelését az 1870-es év adta 83 000 tonnával. Ezután az általános európai gazdasági válság idején 1877-ig 33 400 tonnára esett vissza a termelés. A bányászat fellendülését érezte a város is: míg eddig évente átlag 2615 frt 70 xr folyt be pénztárába a bányától, addig Drasche 1857–76 között összesen 410 464 frt 41 xr-t, évenként 20 523 frt 22 xr-t fizetett az eladott szén után. [28\(29\)](#)

A város a bányászat jó hasznát látva önálló szénkutatásba kezdett Balf mellett 1859/60-ban, a kutatásból azonban nem lett bánya. A befolyt hatalmas összegek pedig arra ösztönözték a tanácsot, hogy fő figyelmét erre a pénzforrásra fordítsa, így egyezett bele a városiaknak olcsóbban juttatandó szén mennyiségének korlátozásába. Jellemző a város vezetőinek gondolkodására, hogy az így kapott olcsó szenet a községi adófizetés után osztották el, tehát az elosztást a virilistákon kezdték, akik annyi szenet kaptak, hogy továbbadhatták azt, míg a szegény családoknak az olcsó szénből nem is jutott. [29\(30\)](#)

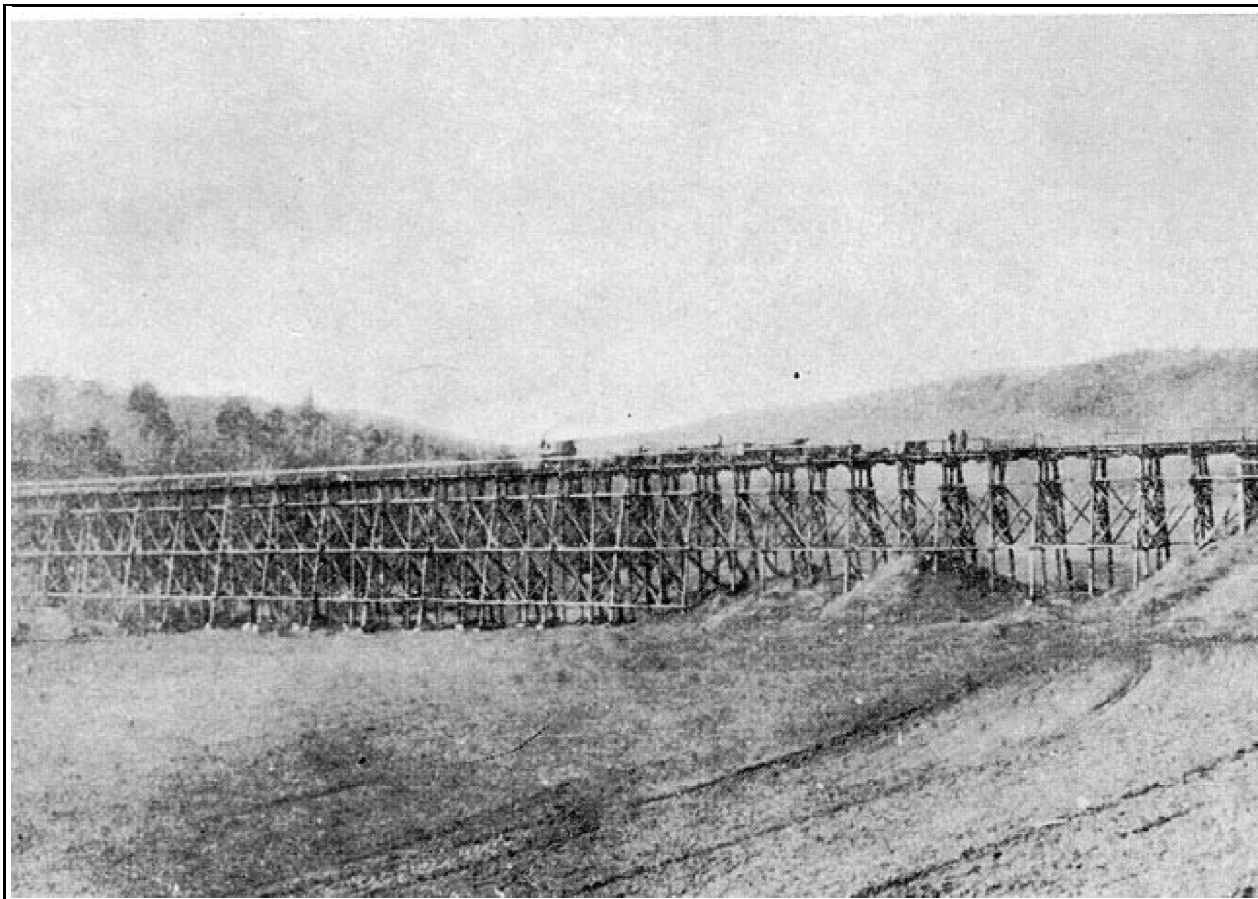
Az Oedenburger Lokalblatt 1866. XII. 26-i száma a kor szinte egész szaksajtójával egybehangzón megállapítja, hogy a brenneri széntermelés a legmodernebb színvonalon folyik. A műszaki fejlesztés tényeit csak felsorolni tudjuk ennek alátámasztására: Drasche önálló albérletének első évében, 1857-ben megnyitotta a 88 méter mély Erzsébet aknát (a mai sportpálya keleti felében), melynek jelentőségét nem a mélysége és az ebből adódó műszaki, szállítási újdonságok adják, hanem az a tény, hogy ezzel a bányával a művelés áterjedt a Rammel árokra, az egyre értékesebb és mélyebb telepekre, és hogy délnyugati kiterjedésében az Erzsébet akna mezejéről kutatták fel a Hermes hegy 2–300 méter mély hatalmas telepeit, amelyeken a bányászat következő korszaka zajlik, egészen 1940-ig. A hegy kincsét először a mai telepközpont felől, a 108 méter mély Új István (1860–86) és a 200 m mély Új Henrik (1873-84) aknákon kezdik lefejtani. Hamarosan nagyarányú beruházásokat tesz szükségessé a mélyen fekvő hatalmas szénvagyon. Így telepítik 1880/82-ben a 310 m mély Ó Hermes aknát (1907-ig működött), 1884/89-ben a 300 méter mély Borbála aknát és a kor legnagyobb szabású és legmodernebb bányászati létesítményét a 330 m mély Sopron aknát. Ez a három akna – egységes rendszerbe fogva, közösen működtetve, hatalmas szállító- és légvágataikat tekintve – a brenneri bányászat történetének legjelentősebb objektuma lett. Az egyre mélyebb bányák, nehezebb körülmények egyéb műszaki fejlesztést is megköveteltek a vállalatától, elsősorban a szállítás, vízkiemelés és szellőztetés terén. 1862-ben 5 gőzgép működik a bányában, elsősorban az Erzsébet aknánál. [30\(31\)](#) [204](#)A Sopron aknánál 8 gőzgépet működtettek, a Sopron és a Hermes aknáknál szénosztályozót szereltek fel gépi rostálással és a Hermes aknában szerelték fel 1885-ben az ország első sűrített levegős légvitlóját. 1878-ban itt használtak először az országban bányatelefont. 1893-ban 4 gőzszállítógép, 3 gőz vízemelő, 2 gőz ventilátor, 1 gőzerejű szénosztályozó működött a bányában egyéb modernbb felszerelések mellett. A jelentősen megnövekedett termelés a külső szállítás, a

szénnek a fogyasztóhoz való szállításának modernizálását is megkövetelte, így épült meg a bánya és a Déli Vasút ágfalvi állomása között 1865/68-ban a keskenyvágányú lóvontatású vasút, amelyen 1875-től már gőzmozdony vontatott, és amelyet 1892/94-ben normál vasúttá építettek át. Folytatni lehetne még a műszaki alkotások és újítások sorát.

Az első gőzgépes szállítóakna gépháza (1840–56), jelenleg emlékmúzeum épülete

A nagyszerű termelési és műszaki eredmények mögött a bányászok nehéz és áldozatos munkája van. A fejlődő bánya egyre több, 1853-ban 310, 1900-ban 900 munkást foglalkoztatott. Napi 12, majd 1860-tól napi 10 órát töltöttek a bányászok a mély, rendkívül gázos és meleg bányában. A nagy nyomás alatt lévő bányában valahol mindig volt tűz, a hosszú vágatok szellőztetését nehéz volt megoldani, s a műszaki beruházások nem is terjedtek ki a munkásvédelemre. Ilyen körülmények között elég gyakran előfordultak szerencsétlenségek, a sajtóban szinte hétről hétre lehetett róluk olvasni, jóllehet Brennberg nem is volt sújtóléges bánya. Általában a hirtelen begyulladt szén tüze szedte az áldozatokat, mint pl. 1884. XII. 5-én, 1892. XII. 7-én, 1896. V. 15-én. Különös szerencsétlenség történt 1893. III. 26-án a vasúti pálya építése közben: a Sopron [205](#)akna salakhegye a megbontáskor fölrobbant, s 8 asszony és 3 férfi életét oltotta ki. A munkásbiztosítás továbbra is főleg magukat a bányászokat terhelte, 1891-től kötelező volt a társ pénztári tagság. A munkásjóléti intézményeket a társláda alapította és tartotta fenn, mint pl. az első elemi iskolát (1864, a mai Régi iskola soron), kórházat stb.

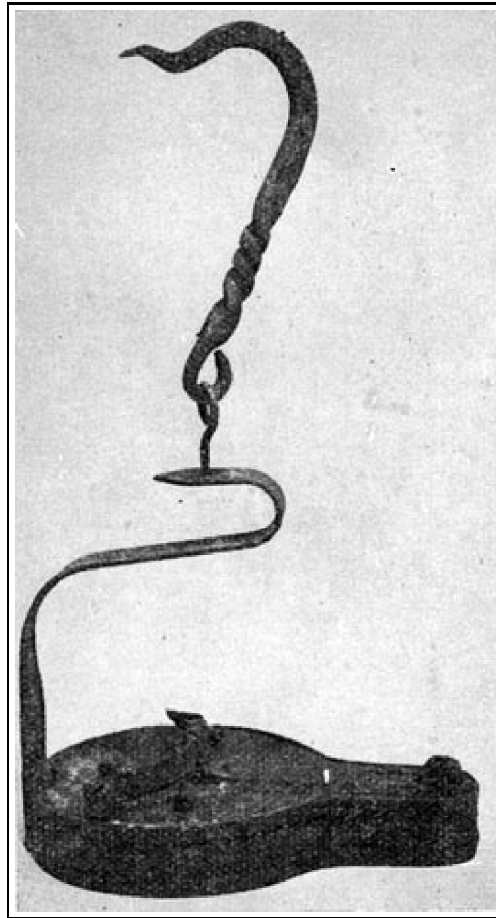
A vasút áthidalása a Görbe-halom mellett 1870. körül

A munkások legnagyobb része továbbra is a telepen lakott, csak kisebbik részük lakott a környező községekben (Ágfalva 140 család, Bánfalva, Lépesfalva stb.). Mindig a bányauzem pillanatnyi helyének megfelelően épültek a lakóházak, így a bányászat délnyugatra való eltolódását a lakótelep hasonló irányú terjeszkedése követte. Az 1825-ig kialakult Óbrennbergi kolónia után a tőle délre fekvő hegyoldal kapott először lakókat, majd 1860 után az Almes Riegel (Havas bérc) keleti lejtőjén, a mai Régi iskola sor környéke telepedett be. 1888-ban a mai labdarúgó pálya körüli lakóházak, 1890 után pedig a Vasúti sor és a Soproni út házai épültek. A lakások többsége szoba-konyhás volt, de szép számmal akadnak köztük egyhelyiséges lakások is különösen a 19. század elején épült munkáskaszárnyákban (Gelbes Haus, Rotes Haus stb.), a rendőrkapitány közegészségügyi ellenőrének mindig akadt kifogásolni valója. A közegészségügyre egyébként szomorú fényt vet az 1873. évi hatalmas kolerajárvány, amelynek gyászos emlékét a mai brennbergi temető őrzi. (120 halott. Azelőtt Ágfalván temetkeztek.) Nemcsak a túlszűfolttság volt a brennbergi kolónia egyetlen egészségtelen vonása, hanem a tulajdonjogi viszonyok is. Korábban a bánya tulajdonát képező munkáskaszárnyák mellett az egyes munkáscsaládoknak is voltak kölcsönből épített házai. Ezeket 1885-ben a vállalat megvásárolta, és ettől kezdve Brennbergben csak a munkaadónak volt lakása, s azt [206](#) mintegy munkabér fejében adta dolgozóinak.[31\(32\)](#) Később látni fogjuk, milyen „nagyszerűen” és embertelenül használta ki ezt a lakásmonopóliumát a vállalat bérharcok idején.

A farbör viselete

Olaj-bányáslámpa. 19. század

Munkásmozgalmak a század vége felé egyre sűrűbben és erőteljesebben jelentkeznek: a munkásosztály öntudatosodásának modern formái, a szervezethez és a szervezett bérharc. A 6–700 majd a századfordulón közel 1000 egy helyen dolgozó és nagyrészt egy helyen lakó munkás, akiknek nagy része a század közepétől cseh és morva bányákból jött, tudatában volt jogainak és csakhamar megtalálta a jogok közös megvédésének formáit is. A bérharcnak továbbra is általános formája marad Brennbergben a kivándorlás, 1882-ben és 84-ben került sor nagyarányú kivándorlásra. Ez azonban nem ment mindig simán, az elkeseredés tüntetéseiben, összetűzésekben robbant ki, s ez készítette 1885-ben a bányaigazgatót és a várost csendőrség felállítására. Ilyen összetűzésről számol be a *Sopron* 1888-ban, amikor a munkások megostromolták az igazgatóság 207 épületét.³²⁽³³⁾ Ezek a megmozdulások most már nem pillanatnyi felhevülésből keletkeztek, egyre szervezettebbek lesznek, világosak a célkitűzéseik is: 8 órás munkaidő és magasabb bér. (1885-ben 1 forint 30 krajczár, 1900-ban 4 K volt a vágárkereset.)

1894-ben izgatott munkástoborzóra panaszkodik a bányaigazgató, 1898. november 1-én pedig bérkövetelő sztrájk volt a bányában, a tűzbiztonsági munkások követelték különdíjuk felemelését. Ekkor már szószólója is volt a munkásságnak *Tremmel Péter* személyében, aki béremelést követelt a munkaadótól, majd elutasítása után a sajtóban közölte panaszát és bírálatát a brennbergi helyzetről.³³⁽³⁴⁾ Ezen a ponton már mutatkozik a brennbergi munkásmozgalom különös ereje Sopron megyében. A jövőben egészen egyértelmű lesz a brennbergi mozgalmak élenjáró és példamutató volta Nyugat-Magyarországon. Egyik-másik okát

már most ki lehet tapintani: a fejlettebb vidékekről, elsősorban cseh, morva bányákból idekerült munkások továbbra is élénk kapcsolatot tartottak korábbi elvtársaikkal, németül olvastak, így első kézből kapták a munkásmozgalom klasszikus ideológiáját. Ma is több, egészen korai kiadású szocialista iratot lehet Brennbegben találni. Munkájuknál fogva edzettebbek voltak, mint a többi szakma munkásai, könnyebben változtatták helyüket, így nem függtek egy munkaadó szeszélyétől. Mondhatni: az elemekkel folytatott állandó harc képessé tette a bányászokat a társadalmi erőkkal folytatandó harc vállalására és torpanás nélküli megvívására.

5. A 20. század elején a bányában nem volt látványos gazdasági fejlődés. Egyetlen ilyent említhetünk csak: villamos erőművet rendeztek be a Sopron aknánál 1912-ben, ezzel egyidejűleg az összes akna szállító gőzgépét leszerelték és ezek szállító, vízkimelő és szellőzőberendezését az erőmű látta el villamosenergiával. 1913-ban kisebb bányát nyitottak Mária akna néven, a mostani templommal szemben, a hegyoldalban. A vállalat vagyoni és jogi helyzetében változás történt, amennyiben 1903-ban megvette az Unió Rt. récényi bányáját (Ilona és Ignác akna), 1907-ben új haszonbérleti szerződést kötött a várossal, és 1912/13-ban Sopronvidéki Kőszénbánya Rt. néven az Urikán-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. érdekkörébe került. Az új rt. alakuló ülésén, 1912. IX. 12-én az eddigi részvényesek a bánya ingó és ingatlan vagyona fejében 1 600 000 K. értékben elsőbbségi és törzsrészvényeket kapnak, s az eddigiek mellett a Magyar Általános Hitelbank és az Urikán-Zsilvölgyi Rt. lesznek a legnagyobb részvényesek.³⁴⁽³⁵⁾ Gazdasági változás még, hogy a Hermes akna az 1907. évi nagy sztrájkok idején tönkremegy és felhagyják az üzemelését. A század első két évtizede a munkásmozgalom szempontjából nevezetes Brennbeg és egész Nyugat-Magyarország történetében. Az első évekre esik a 8 órás munkanap kiharcolása és a munkásszervezetek megalakítása. Ettől kezdve a brennbergi munkásmozgalom példamutató, a legszervezettebb és legerősebb az egész környéken. Az 1906-os Szent István napi körmenetben a munkások vörös zászlóval és szocialista jelszavakkal vonultak fel. 1906-ban megalakul a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége helyi csoportja, 1907-ben az SzDP helyi titkársága Brennbegben *Gregorits Antal* és *Weidlich 208 Izidor*, Ágfalván *Zwaller Mátyás* vezetésével. Ezek a szervezetek állandóan napirenden tartják a munkások érdekeit, a munkabér kérdését. A század első éveiben a következő keresetek alakultak ki:

Átlagkeresetek fillér/szakmány (8 óra – a külszíni munkásoknál 10 vagy több óra)³⁵⁽³⁶⁾

	fejtő	szállító	tisztító	gyermek	nő	átlag
		16–20 év	11–16 év			
1903	304	230	116	80	100	250
1904	300	230	115	77	98	253
1905	320	252	114	78	106	260

Hamarosan alkalma nyílt a brennbergi munkásságnak és frissen alakult szervezeteinek, hogy bebizonyítsa politikai és szervezeti erejét, tekintélyt vívjon ki magának a munkaadó előtt és rangot a megye munkásmozgalmában. Az 1907–09 években Brennbegben egymást érték a hatalmas sztrájkmozgalmak, amelyek nemcsak az itteni munkásság akcióképességét mutatják, hanem az 1905/07-es orosz forradalom nyomán kialakult magyarországi forradalmi fellendülés Sopron megyei hatását és erejét is.³⁶⁽³⁷⁾ A sztrájkmozgalom a külszíni munkások sztrájkjával kezdődött 1907. január 31-én. Ezt a sztrájkot *Zwaller Mátyás* ágfalvi párttitkár vezette. Az év sztrájkjai közül kiemelkedik a szept. 11–okt. 8-i, amelyben új kollektív szerződést követeltek a munkások. Egységük és hajthatatlan

magatartásuk meghátrálásra készítette *Rudolf Antal* bányaigazgatót, aki kénytelen volt a szerződés életbe léptetésébe beleegyezni. Külön politikai jelentősége és sikere ennek a sztrájknak, hogy a munkások elismertették szervezetüket a munkaadóval, aki ezután kénytelen volt a munkások bizalmi férfait tárgyalópartnerként elfogadni. A hároméves sztrájkhullám legkiemelkedőbb mozgalma az 1909. okt. 1–dec. 5-i hatalmas sztrájk, mely imponáló méreteivel, a munkások minden szenvedés ellenére tanúsított kitartásával kivívta az egész megye, sőt a tágabb környék közvéleményének rokonszenvét, a környező szervezett munkásság támogatását. A sztrájk országos jelentőségűvé nőtt: *Baron Ede*, a szakszervezet országos elnöke és *Garbai Sándor* járt közben a munkások érdekében. Vezetői *Lappinger Lipót*, *Kostelez Ferenc*, *Semelmüller Antal*, *Ziegler János*, *Hammer Ferenc*, *Ramberger Nándor*, *Brunner Pál*, *Paraschin József* voltak. *Rieger Vilmos* igazgató a legembertelenebb módszerekhez folyamodott a sztrájk elfojtására: a sztrájkoló munkások népes családját kiköltöztette a bánya tulajdonát képező lakásokból. A sztrájkoló munkások és a kilakoltatott családok a hideg őszön mérhetetlen szenvedéseknek néztek elébe. Egy asszony megőrült a meghurcolások következtében, ma is él egy bányász [209](#)Brennbergen, aki a kilakoltatás közben az utcán született. A szenvedések nem törték meg a bányászokat, így nyilatkoztak a Nemzetőr november 6-i számában: „... jól tudjuk, hogy önkéntesen, fenyegető vagy alkalmazott kényszereszközök nélkül soha, semmiféle bányaigazgatóság a saját hátrányára a munkásoknak kedvezőbb munkabéreket és munkafeltételeket nem szabhat .... Most 5 hete, hogy a sztrájk kitört, nem akadt köztünk egyetlen sztrájkító sem... Negyedrészt esszük magunk és családunk annak, amit egyébként ettünk, de fogadjuk, hogy kitesszük magunkat az éhtifusznak, sőt az éhenhalásnak, de egyedül erősségünket, a közöttünk fennálló szolidaritást megbontani nem engedjük.”

A szolidaritásnak szép jeleit adták a munkások: a sztrájkot a külszíni gyermekmunkások 8 órás munkaidejéért és a korábbihoz képest változatlan béréért kezdték; a sztrájktrőre hozott román bányászok egy része, amikor megismerte a helyzetet, szintén megtagadta a munkát. A Kuruc dombi barakkokban elhelyezett kilakoltatott bányászcsaládokat a soproni és környező szervezett munkások és a radikális soproni polgárok (pl. dr. Schwarz Sándor) támogatták. Az egész város viharos hónapokat élt át ekkor. A mérhetetlen szenvedések végül is megtörték a sztrájkot, amely így is, mint az elvtársi segítség és hűség szép példája arany betűkkel kerül be a Sopron megyei munkásmozgalom történetébe. 1909. december 6-án a bányászok felvették a munkát, de forradalmi lendületüket észrevehetően nem tudta megtörni a vesztes sztrájk. A következő években aktívan és töretlen erővel vesznek részt a munkásosztály politikai (választójogi) harcaiban. 1912-ben egy szociáldemokrata „igazgatóval”, *Molcsányi Jánossal* szemben újra csak a kilakoltatást alkalmazta a bányaigazgató. Molcsányi az SzDP ügyvédje, dr. *Schwarz Sándor* útján szerzett érvényt igazának.³⁷⁽³⁸⁾ 1913. március 4-én – az országos általános sztrájkmozgalommal ²¹⁰ egyetértve – a munkások egységesen és nagy fegyelmességgel sztrájkba léptek. A sztrájkot *Wajdits Béla* megyei párttitkár szervezte és jelentette be a Bánfalván tartott nagygyűlésen. A bányaigazgatóság nem állott a sztrájk útjába, de éberrel vigyázott, nehogy a mozgalom bérkövetelő sztrájkká fejlődjen. Aggodalma alaposnak bizonyult: *Haider Ferenc* vezetésével március 10-én négynapos sztrájk kezdődött az akkor bevezetett új munkarend egyik pontja ellen, amely szerint a munkahelyi váltással fél-fél órával meghosszabbodott a munkaidő.³⁸⁽³⁹⁾ Általában ezekre az évekre a politikai tevékenység megélénkülése, a választójogi harc és az SzDP szervezeti megerősödése, aktivizálódása jellemző.

6. A háború első éveiben a brennbergi bánya gazdasági és társadalmi-politikai (az európai szocialista pártok árulása következtében is) életében viszonylagos nyugalom következett. A háború azonban hamarosan érezte hatását. Bár a munkások nem voltak hadkötelesek és a bányát katonai felügyelet alá helyezték, a háborús viszonyok a nyersanyagellátásban, a technikai felszerelések elavulásában észrevehetőek voltak, és ez hamarosan jelentkezett a termelés visszaesésében is.³⁹⁽⁴⁰⁾ Ebben azonban szerepe volt a rossz ellátás miatt meggyöngyült munkaerejű munkások passzív ellenállásának is. A rossz ellátás és a forradalmasító hírek hatására ez az ellenállás nyílt politikai és gazdasági akciókba ment át. 1917-ben Brennbergbányán újabb forradalmi hullám indult el, amely része az 1917. évi orosz forradalmak, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyomán kialakult európai forradalmi válságnak, s amely itt egészen 1922-ig tartott. 1917 tavaszán már olyan rossz volt a bányában az ellátás, hogy azt a bányaigazgatóság is kénytelen volt elismerni, ugyanakkor a városi tanácstól kiszállt bizottság is az általános elnyomorodásban látta az elégtelen munkaintenzitás okát.⁴⁰⁽⁴¹⁾ Június 27-én a Sopron akna munkásai nem tudtak leszállni a bányába, mert nem volt élelmük. 1917. május 5-től 17-ig a bánya egész munkássága sztrájkolt, konkrét követeléseik közt 3–8 K alaphér és magasabb fejadag szerepelt. Augusztusban *Scharff Károly*, *Hofer Rezső*, *Fillek Ignác* vezették a mozgalmat. A sorozatos sztrájkmozgalmak szerény gazdasági eredményeket értek el, a napi lisztfejadagot pl. munkásonként 550 gr-ban állapították meg. Ugyanakkor politikailag is aktivizálódott a munkásság, egységesen megünnepezték május elsejét.⁴¹⁽⁴²⁾ 1918-ban a rossz kereseti és ellátási viszonyok miatt tovább nőtt a nyugtalanság, ez a munkásság passzív ellenállásában, a munka szabotálasában mutatkozott. A termelés 1918-ban fokozatosan csökkenő tendenciát ²¹¹ mutat (februárban 4475,3 t, márciusban 3669,5 t, áprilisban 2130,6 t.). *Blasián Viktor* bányaigazgató elődjének embertelen módszerét akarta követni a mozgalom letörésében: április 22-én bevonultatta a munkásság 5 vezetőjét, *Ramberger Nándort*, *Lexl Károlyt*, *Pokorny Ferencet*, *Hofer Rezsőt*, *Scharff Károlyt*. A felháborodás elemi erővel tört ki, a munkások sztrájkba léptek és sorozatosan tüntettek igazuk mellett. A bérkövetelés és az ellátás javításának követelése mellett politikai tartalmat is

kapott a sztrájk, amely május 2-ig tartott; a bevonultatott bizalmiak hazabocsátásáért, a békéért küzdöttek. Blasián további bevonultatásokat eszközölt és a bevonultatottak családjait ki akarta a lakásukból költöztetni. Ezzel végképp magára vonta a munkásság haragját. Május 3-án ugyan feltételeken felvették a munkát, de a passzív ellenállás, a bánya vezetőségének és a munkafegyelemnek semmibe vétele tovább folytatódott, jelezve a belső forrongást és az egész országban már jelenlevő forradalmi válságot. A brennbergi mozgalommal egyidőben a szakszervezet országos kongresszusa is (ahol a brennbergiek is képviselve voltak) a hadigazdasági rendszer, a HM Munkaügyi Panaszbizottsága ellen, a katonai felügyelet és a kivételes rendelkezések ellen foglal állást.⁴²⁽⁴³⁾ A megindult forradalmi folyamatot már nem lehetett megállítani. A válság egyre mélyült, és december 16-án a bányaigazgató elleni merényletben érte el tetőpontját. Blasián Viktor bányaigazgatót a „brennbergi cárt”, akinek igazgatása alatt (1913–18) oly sokat szenvedtek és harcoltak, fegyverrel üzték el a bánya munkásai.⁴³⁽⁴⁴⁾ A megsebesített igazgató elmenekült. Nem személyes bosszú vezette a munkásokat és ez nem is elégítette ki őket. Blasián utódját, *Jónás László* megbízott igazgatót 1918. december 17-én 9 pontból álló memorandummal fogadták a szervezett munkások, amelyben konkrét bér- és szociális követeléseik teljesítését mint bármilyen további közös munka alapfeltételét szögezik le.

Az Oroszországból kiindult forradalom ekkor már jelen volt mindenütt. Eszméinek terjedését segítették, hatékonyságát növelték azok a magyar munkások, akik részt vettek a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és az azt követő polgárháborúban. Több brennbergi munkás is részt vett az oroszországi eseményekben, köztük *Bradács Ferenc* is. Bradács a háború első évében Przemislben esett fogságba, Csitába, Tomszkba majd szibériai bányákba (Ekipasz) került. Itt részt vett a forradalom előtti bányász-sztrájkokban. Penzában a forradalom első hívó szavára belépett az internacionalista vöröshadseregbe és 1920-ig a polgárháborúnak szinte minden frontján harcolt, legtovább Bugyonnij csapatában Kolcsak ellen. Részt vett a háború utáni szocialista újjáépítésben is, 1921 januárjában tért haza.

A Brennbergben is éles formákat öltött forradalmi válság a Magyar Tanácsköztársaságban nyerte végső megoldását. A Tanácsköztársaság szocializálta a bányákat, így a brennbergi bányát is. A telep élére és a bánya műszaki vezetője mellé direktórium került, melynek tagjai az elmúlt évek harcainak legkipróbáltabb kiváló férfiai voltak: *Ramberger Nándor*, *Pokorny Ferenc*, *Scharff Károly*, *Hofer Rezső* stb. Saját bányájában, saját népének dolgozott Brennberg munkássága. Jóllehet az ellátás nem javult, sőt a műszaki ellátottság tovább rosszabbodott, a termelést fokozták a bányászok és ebben csak a Tanácsköztársaság ²¹²gazdasági, társadalmi és politikai célkitűzéseinek megértését láthatjuk. Így alakult a termelés 1919-ben az előző évihez viszonyítva⁴⁴⁽⁴⁵⁾ (tonnában):

	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.
1918:	4565,3	4475,3	3669,5	2130,6	4025,2	4593,0	4695,5	4747,8	4020,6
1919:	5018,5	4223,0	5214,9	4868,6	5034,7	4396,4	5820,7	4481,7	4734,4

A város ellátására önként vasárnapi műszakokat szerveztek. Emellett a Tanácsköztársaság életének egyéb fontos területein is kiválóan dolgoztak, példát mutattak a brennbergiek. Megszervezték a telep közellátását, maguk biztosították és szállították a szükséges élelmet. A soproni politikai megmozdulásokon részt vettek és hallatták a hangjukat. Május 1-én különvonattal mentek ünnepelni a városba. A súlyosabb problémák megoldásából is kivették a részüket. Jóllehet a katonai szolgálat alól most is fel voltak mentve, többen harcoltak a bányászok közül a távoli frontokon. A Sopron megyei ellenforradalmak leverésében pedig

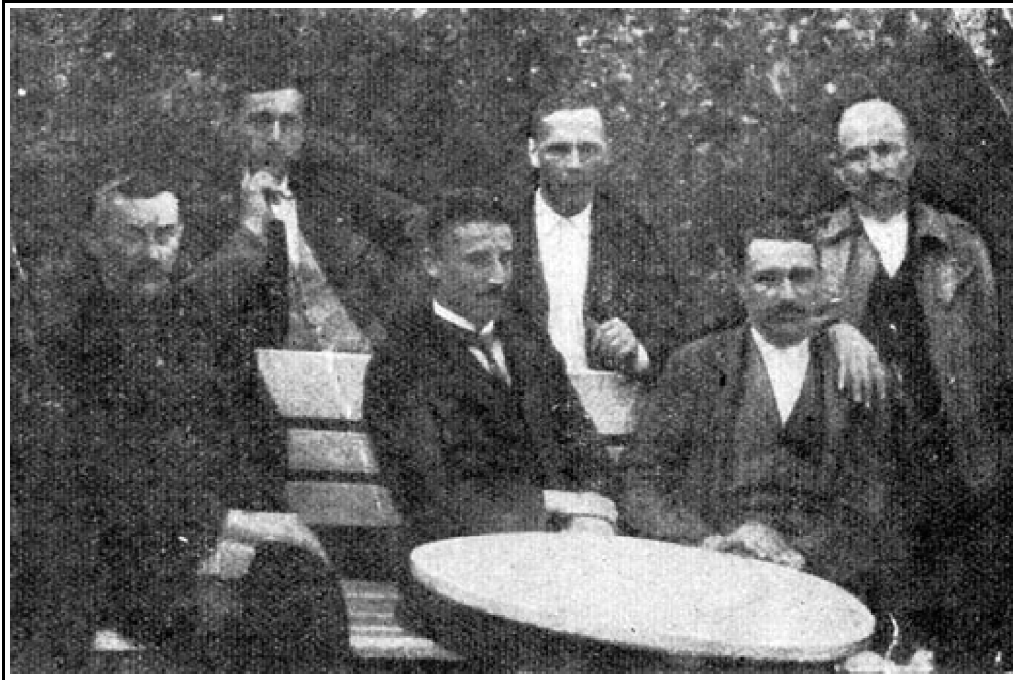
mindig élen jártak. A júniusi nagy lázadáskor, amikor a bécsi ellenforradalmárok által megszervezett parasztok Nagycenkénél frontot képezve támadtak Sopronra, meg sem várták a direktórium felszólítását, önhatalmúlag felfegyverezték magukat és a soproni munkásokkal és diákokkal közösen siettek Kópháza felé megvédeni a proletárhatalmat. Gyors fellépésüknek köszönhető a válságos helyzet következmények nélküli tisztázása.⁴⁵⁽⁴⁶⁾

A Magyar Tanácsköztársaság néhány hónapos munkájában és harcaiban élen jártak, szinte erejükön felül vettek részt a több évtizedes munkásmozgalmi múltra visszatekintő bányászok. A Tanácsköztársaságot követő fehérterror rémuralma alatt üldöztetés várt a brennbergi kommunistákra, akiknek egy része Ausztriába menekült az üldözések elől.

Sopron környékén különösen erős és hosszantartó volt a fehér rémuralom. De erős volt a munkásság ellenállása is, nem fejezte be a harcot 1919. aug. 1-én, tovább élt benne a remény és törekvés a tanács hatalom újbóli kivívására, az emigráció hazahozatalára. Sopron környékének állami státusa bizonytalan volt 1922. január 1-ig, és ez a tény nemcsak a zabolátlan fehérterrornak adott teret, egyben azt is jelentette, hogy itt nem rendezkedhetett be konszolidálódott ellenforradalmi államhatalom, lehetőség adódott a munkásság ellenállására. A fehér-rendszer bizonytalanságára, ingatagságára jellemző, hogy állandóan kommunista fegyveres betöréstől tartottak, több ízben éppen Brennberg felől. A munkásság politikai érettsége, forradalmi lendülete mellett ezzel is magyarázható a harc törésmentes folytatása, a forradalmi helyzet továbbélése.

Éppen a fehérterror, a politikai megtorlás légköre kovácsolta megbonthatatlan egységbe a brennbergi munkásokat. Magatartásukról így írt az emigráns sajtó: „A nyugatmagyarországi szervezett munkásság között az elv melletti hűség legszebb példáját a kis Brennberg szénbánya kitűnő, bátor munkásai szolgáltatják. *Kilencszáz bányász elvtársunk között egyetlen áruló nem akadt eddig.*” A bányászok akcióegységéről panaszodik az üzemvezető 1920. II. 16-án, ²¹³amikor megjegyzi, hogy az altiszteket (aknász, felvigyázó) nem lehet a munkások ellen fordítani.⁴⁶⁽⁴⁷⁾

A bányászok vezetői 1919-ben.

Ülnek balról: Ramberger Nándor, Berczeller Adolf (Sopron), Hofer Rudolf. Állnak: Schullmeister Lipót, Kramp Eduard, Scharff Károly

A munkások ellátási, gazdasági helyzete tovább rosszabbodott. Még a minimálisan szükséges fejadagot sem kapják meg, a vállalat közellátási tevékenysége most már inkább az alamizsnaosztásra hasonlít. Az alkalmazottak kénytelenek életüket egyik napról a másikra tengetni, sőt az éhhalált elkerülendő – lopni. Ilyen körülmények között a létfenntartáshoz a munkásság állandó éber bérharcára volt szükség. A passzív ellenállás folyamatos volt, a munkafegyelem olyanannyira meglazult, hogy az igazgatóság beleszólása a munkamenetbe teljesen illuzórikussá vált. A kommün alatt önként és rendszeresen teljesített vasárnapi műszakot a munkások a bukás után azonnal megtagadták. Életszínvonaluk tartása érdekében állandóan memorandumokkal nem kérvényekkel – ostromolták az igazgatóságot és követeléseiket imponáló egységű sztrájkokkal támasztották alá. A fehérterror legvéresebb évében 1920. III. 16–30-án és szeptember végén volt Brennbergben nagyobb bérkövetelő sztrájk.⁴⁷⁽⁴⁸⁾

214A bányai igazgatóság a legsúlyosabb megtorlásokat vezette be a sztrájkoknál. A katonai megszállás állandó volt. Ezek a katonák most már a „nemzeti hadsereg” kötelékébe tartoztak, kitűnő gyakorlattal rendelkeztek a politikai terrorcselekményekben. A vezetőket internáltatta, bevonultatta és családjaikat kilakoltatta az igazgató. Ez azonban nem törte meg a munkások ellenállását, a vezetők helyébe új kommunista munkások kerültek. Az 1920–21. évi brennbergi munkásmozgalmak nem egyik napról a másikra tartó bérmozgalmak voltak, politikai követelés húzódik mögöttük, és a mély politikai indulat nem változott. 1920. május 2-án, 1921 augusztus–szeptemberében kimondottan politikai sztrájkot tartottak a brennbergiek. 1921-ben nem is közölték követeléseiket az igazgatósággal, mondván, hogy azt majd a munkástanács fogja teljesíteni. Itt bukkan elő a mozgalmak erejének az oka. Nem béremelésről, hanem politikai kérdésről, a hatalom kérdéséről volt szó. Az emigrált kommunista vezetők közül Ausztriában munkástanács alakult, az itthonmaradottak ennek vezetésével folytatták a harcot a hatalom újbóli

megragadására.[48\(49\)](#)

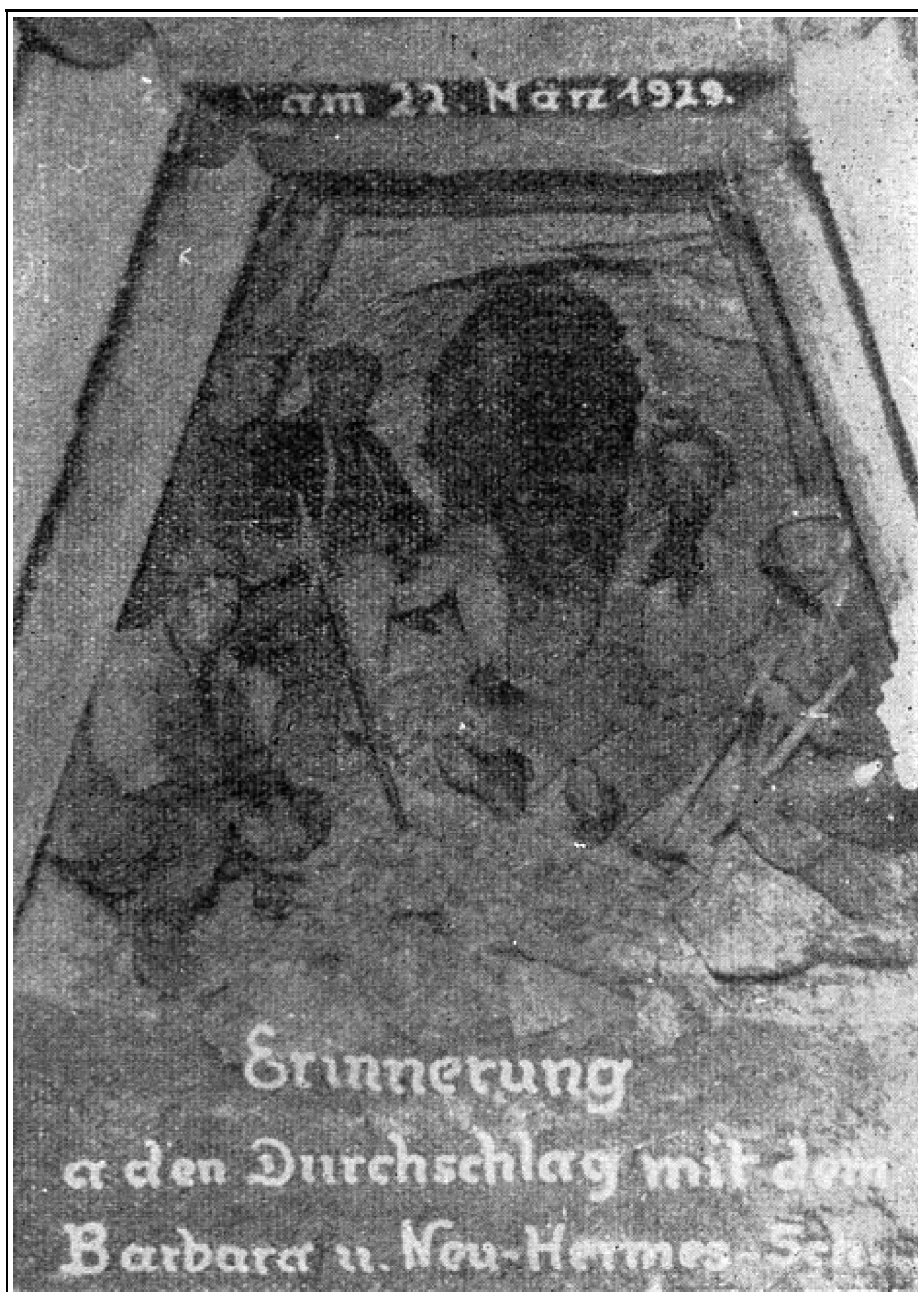
A forradalmi fellendülés korszaka, a forradalmi válság Brennbergben és Sopron környékén 1922-ig tartott, a harc azonban – mint látni fogjuk – itt nem ért véget. A kor gazdaságtörténetéhez tartozik a produktivitás állandó csökkenése mellett a Sopron akna 1920 júniusi összeomlása. A szállítás lebonyolítására ideiglenesen a Borbála és Ilona aknákat alakították át, a termelés kiesést a Kovácsároktól keletre, a Köveshát oldalában megnyitott Jóremény külfejtéssel igyekeztek pótolni.

7. 1922/23-tól a kapitalizmus világméretű ideiglenes stabilizálódása és a magyar fasiszta ellenforradalmi rendszer viszonylagos konszolidálódása következett. Az önálló vámterületű Magyarország gazdasági életében lassú, de számottevő fejlődés korszaka ez, amelyet az első években a háború utáni zilált helyzet, az infláció, 1928/33-ban a katasztrofális méretű gazdasági válság vet lényegesen vissza, majd 1936/37-től a háború előkészítésének konjunktúrája meggyorsít. Erőteljesen közrejátszott az ország gazdasági fejlesztésében a külföldi tőke, amelyet az önálló vámhatárok és a rendkívül alacsony munkabérekkel adódó kedvező megtérülés vonzottak. Ez azonban egyben súlyosbította az ország gazdasági kizsákmányolását és a rendszer politikai elkötelezettségét is. Brennbergbánya 1912-től a Hitelbank és az Urikány Zsilvölgyi Rt. révén külföldi (elsősorban francia) tőkeérdekeltség volt, 1928-ban pedig végleg beolvadt a szinte kizárólag külföldi tőkések kezén lévő Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Részvénytársaságba.[49\(50\)](#)

A brennbergi bányászat is számottevő fejlődésen ment át a korszak második felében. Az első években az egész ország zilált gazdaságának megfelelően, a műszaki ellátottság rendkívül rossz viszonyai miatt is, a telepen kapkodó, egyik napról a másikra folyó rablógazdálkodás folyt. Az 1920-as év gazdasági eseményei mellett itt kell megemlíteni a Márta akna megnyitását 1923-ban, a mai MADISZ épület fölött. A 75 m mély aknával a múlt századi Pál akna [215](#) mézejéből hoztak ki 10 000 vagon szenet. Ezekben az években a szénügyek kormánybiztosa irányította és ellenőrizte a bányát, biztosította az ország üzemei számára a minimális szénmennyiséget. A munka megfeszítetten, rendszeresített pótműszakokban és csak a minimális műszaki feltételek mellett folyt.[50\(51\)](#)

A húszas évek végén 1927/29-ben mélyítették a 371 m mély Új Hermes aknát, amellyel a Hermes hegy nyugati szénmezejét fejtették le. A Borbála és Hermes akna két oldalról hajtott 600 m hosszú szállítógátára 1929. III. 22-én találkozott. Ezzel egyidejűleg mélyítették és kiterjesztették a földalatti munkahelyeket is, és 1924-ben modern gépesített központi szénosztályozót építettek. Az új létesítmények kihasználását azonban késleltette az éppen bekövetkezett nagy gazdasági válság. Már 1927-ben is a termelt 90 300 tonna szénből csak 75 396 tonnát tudtak eladni, 1930-ban pedig a napi 38 vagonos termelésből 20 vagon talált vevőre. A vállalat redukálta a bányauzemet, hétfőn is munkaszünetet tartottak és sok munkást elbocsátottak.[51\(52\)](#) Az üzemmenetet 1931-ben a Sopron aknánál épített brikettgyár létesítésével akarták biztosítani. A harmincas évek végén bekövetkezett háborús konjunktúrának köszönheti létét az 1941/43-ban a Magasbérc oldalában mélyített 630 m mély Szent István akna, akkor az ország legmélyebb aknája. Ezzel az aknával újabb területet kapcsoltak be a művelésbe, hatalmas, a termelést több évtizedre biztosító széntelepeket tártak fel. Az új akna új korszakot nyitott a bánya történetében, az eddigi központtól és lakóteleptől messze vitte az üzem súlypontját, ezért 1943-ban új, a kor elfogadott szociális színvonalának megfelelő lakótelepet építettek hozzá. (Ma Új Hermesnek nevezik.) Ezek a számottevő műszaki fejlesztések *Vajk Artúr* kiváló bányamérnök nevéhez fűződnek, aki 1923-tól vezeti a bányát. A látványos eredmények és alkotások mögött azonban a bányászok nehéz és harcos munkája az igazi fedezet. Az egyre mélyülő bányában rendkívül nehéz munkakörülmények között, szinte elviselhetetlen melegben dolgoztak. Ezért már a 30-as években kénytelen volt a vállalat egyes munkahelyeken 7 és 6 órás műszakot bevezetni. A húszas évek megfeszített munkájában súlyosbította a munkások helyzetét az infláció, a drágaság és az elégtelen ellátás is. A drágulás

rohamos volt, a soproni átlagos marhahúsár az 1923. január 26-i 480 K-ról dec. 14-ig 8900 K-ra emelkedett, és ezt a gyors áremelkedést nem követte arányosan a bérek emelése. A megélhetési költségek és a bérek közötti feszültség fokozódott; a stabilnak mondható pénz, a pengő mellett, rohamosan nőtt az 1928/33-as nagy gazdasági válság idején és a későbbiekben is csak mérséklődött, soha nem szűnt meg, a korszak állandó problémája maradt.⁵²⁽⁵³⁾ A munkások élelem- és ruhaellátásáról továbbra is a vállalat gondoskodott és továbbra is minimális, a könyöradományokkal egyenlő szinten. Ilyen körülmények között a munkásságnak állandó éberségre, sorozatos bérharcokra volt szüksége, hogy érdekeit meg tudja védeni, biztosítani tudja a minimális megélhetést. Ezeknek a bérharcoknak a vezetése a munkásmozgalom szociáldemokrata szárnyának kezébe került. A sorozatos kérvényeket (1923. V. 12., 1923. IX. 10., 1924. I. 29., 1926. XI. 21., 1927. IX. 12., 1931. X. 20., 1937. IV. 25. stb.) *Wyborny Ferenc*, *Modrian* ²¹⁶*János*, *Wikipil Rezső* és *Prosenz Márton* írták alá, ők tárgyaltak az igazgatóval, és ők képviselték a brennbergieket a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége közgyűlésein és kongresszusain is. (*Wyborny* az országos központi vezetőségnek is tagja volt.) A munkaadó és a munkások közötti tárgyalások a jó szociális és politikai érzékkel megáldott Vajk Artúr és a bizalmiak részéről kölcsönösen adott kompromisszumokkal értek véget, javítottak a munkásság helyzetén, de le is szerelték azok mozgalmait, biztosították a vállalat számára a viszonylagosan nyugodt üzemmenetet, a szociális békét.⁵³⁽⁵⁴⁾ *Wyborny Ferenc* a szakszervezet országos vezetőségében beismerte, hogy a bérharcoknál, az engedmények kicsikarásához nem rendelkezik semmiféle kényszerítő erővel. E magatartásban a korszak szociáldemokrata munkásmozgalmára általánosan jellemző megalkuvás mutatkozik.

Az Új Hermes és Borbála akna 600 m hosszú szállító vágatának találkozásakor készült csoportkép. 1929. III. 22.

217 Tettleges bérharcra, sztrájkra a húszas években csak két ízben került sor, 1923-ban a vasárnapi műszakok, 1924-ben a racionalizált munka- és bérrendszer elleni tiltakozásként. A brennbergi bányában már a század 10-es éveitől kezdve racionalizált akkordbérrendszer volt életben, 1924. február 1-én azonban az országban akkor általános üzemrationalizálással és bérreformmal egyidőben itt is áttértek a természetbeni fizetés fokozatos elhagyására és a pénzfizetés bevezetésére. Az új rendszer sértette a munkásság anyagi érdekeit, az igazgatóság nem is tartotta be az 1924. 1 29-én kötött megállapodást, így került sor az országos bányászsztrájkkal egyidőben a brennbergiek sztrájkjára 1924 májusában. (V.

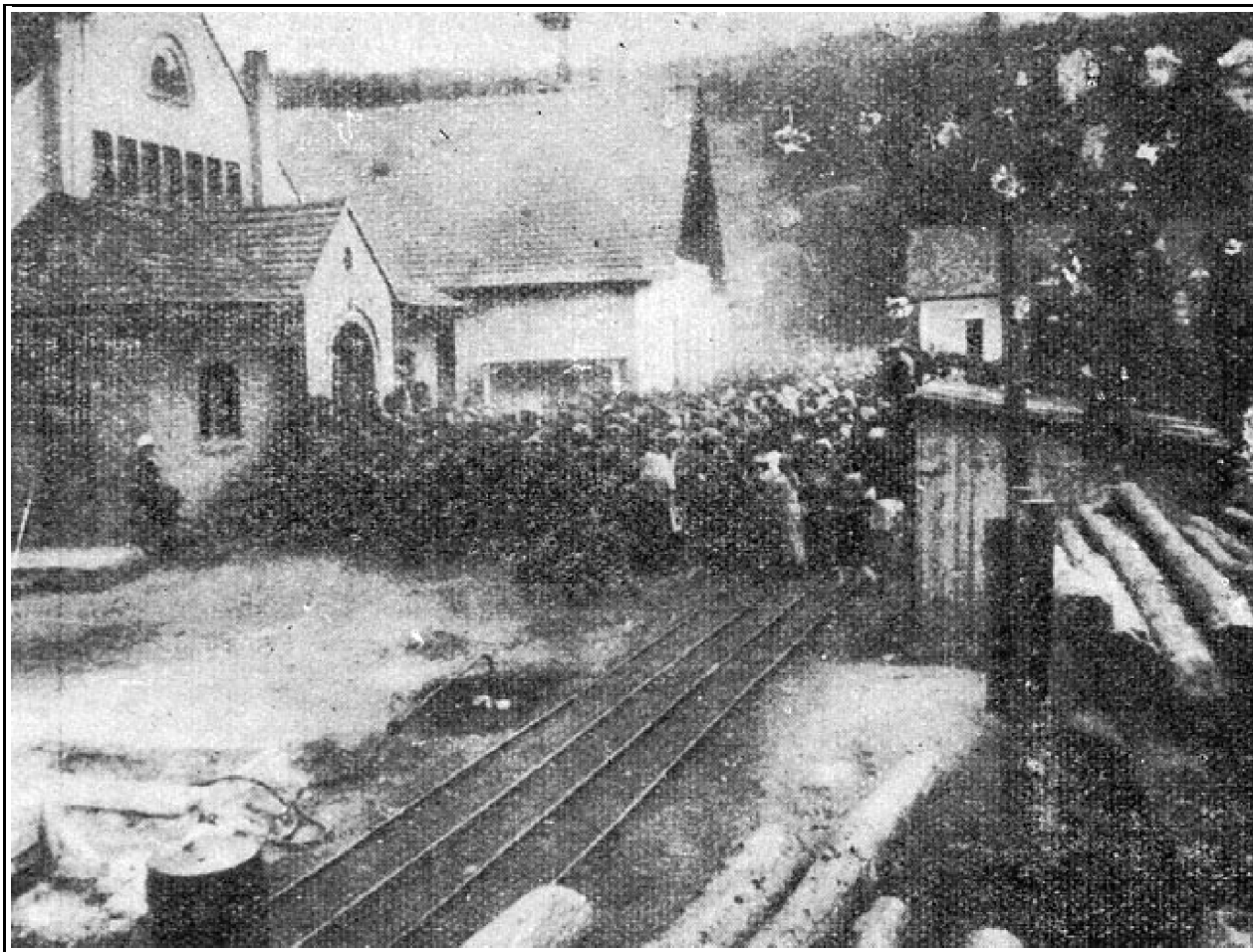

10–30.) Egy másik sztrájk alkalmával az elvtársi szolidaritás szép példáját adták a brennbergiek. Az 1925 februári tatabányai sztrájkhoz verbuvált brennbergi bányászok, amikor megtudták, hogy sztrájk törőnek akarják alkalmazni őket, otthagyták Tatabányát, saját költségükön, nagy nehézségek közepette tértek haza Brennbergbe, a nyomorba és munkanélküliségbe.⁵⁴⁽⁵⁵⁾

A bányászok gazdasági harcából megemlíthető még a fogyasztási szövetkezet (1924) és a nyugdíjas bányamunkás otthon (1936–38) létesítése. A nyugdíjas telepet a „Havidíjasok és munkások segélyegylete” (ma is működik) építette a munkásoktól műszakonként 5 filléres tételben összegyűjtött tőkéből Görbehalom. Ezzel a vállalat lakásmonopóliuma megszűnt, sztrájkok esetére újabb fegyver került a munkások kezébe. Ilyen értelmű felhasználásra azonban nem került sor.⁵⁵⁽⁵⁶⁾

A bányászok politikai harcait az illegalitásba kényszerült Kommunista Párt irányította. Külön lehetőséget adott a párt politikai tevékenységének az a tény, hogy Brennbergbánya közvetlenül az osztrák határ mellett, a bánya egy része Ausztria területén fekszik, a munkások jelentős része, az Ilonai kolónia lakói a demokratikus osztrák köztársaság polgárai. Ezek a körülmények részben megkönnyítették a brennbergi kommunisták munkáját, de felelős szerepet, a bécsi emigráció és a hazai illegális mozgalom összekötőjének szerepét adta rájuk. Ennek a feladatnak meg is feleltek a Ramberger Nándor, Pokorny Ferenc és Trimmel István által vezetett kommunista bányászok, kommunista iratokat, illegalitásba hazatérő vezetőket csempészték át a határon. A németajkú bányászok természetesen kapcsolatot tartottak az Osztrák Kommunista Párttal és az ausztriai mozgalmakkal is. Az Ilona akna körül lakó bányászok legális kommunista szervezetbe, az Osztrák Kommunista Párt szervezetébe tömörültek (néhányan részt vettek az 1934. évi bécsi felkelésben is), és szervezett kommunista csoportként vettek részt minden brennbergi megmozduláson. Egészen a felszabadulásig ez a csoport adta a brennbergi politikai mozgalmak törzsét és fő erejét.⁵⁶⁽⁵⁷⁾ Tevékenységük során elsajátították a brennbergi kommunisták az illegális, konspirációs munka minden eszközét, felkészültek és képessé váltak a szervezett, erőteljes antifasiszta harcra. A harmincas évek végén a társadalmi haladás, így a munkásmozgalmak fő feladata és területe az antifasiszta ²¹⁸mozgalom, a háborúba rohanó totális fasiszta rendszerek terjeszkedésének meggátolása, a fasiszmus megsemmisítése volt. Ezt a harcot Brennbergbányán az 1938 májusi éhségstrájk vezette be. Május 5-én az éjszakai műszak dolgozói nem szálltak ki a bányából, a váltásukra érkezett délelőtti műszakkal a bánya legmélyebb munkahelyén összegyűlve éhségstrájkba kezdtek. A sztrájk három napig tartott. 7%-os bérköveteléssel léptek fel a vállalattal szemben (ami tulajdonképpen az 1931. évi bérrendezés korrekciója volt), emellett azonban a sztrájk politikai jelszava is volt, az Anschluss, a totális német fasiszta rendszer terjeszkedése elleni tiltakozás. „Nie wieder Krieg!” (Soha többé háborút!) felírású, kézzel sokszorosított levelezőlapokat terjesztettek és határozottan visszautasították a fasiszták provokációit. A béremelést, a tárgyaló *Peyer Károly* árulása következtében nem sikerült kiharcolni, a sztrájk azonban egyszer s mindenkorra megmutatta a németajkú bányászok antifasiszta akcióegységét.⁵⁷⁽⁵⁸⁾

Éhségstrájk 1938. V. 5. Várakozó asszonyok a Borbála aknánál

A fasiszta nacionalista demagógia ért ugyan el sikereket Brennbergbányán (a Volksbund térhódítása), ezt azonban ellensúlyozzák a fasiszta ellenes szervezkedések és megmozdulások. A kommunista ifjómunkások Ifjú Gárdába tömörülnek (1938) s a kommunisták a Volksbundba, a nyilas szervezetbe és a csendőrségbe is beépítik saját embereiket. Az illegális mozgalomban megedzett, fegyverrel is rendelkező brennbergi kommunisták így módon hatékonyan tudták a harcot folytatni, a háború alatt szabotálták a termelést, gátolták és megakadályozták [219a](#) fasiszták több megmozdulását. Részt vettek az üldözött osztrák antifasiszták és zsidók megmentésében, majd később a magyarokéban is, az elvtársi segítségért vállalták a Gestapo és a magyar nyilasok kínzását, az internálást is. 1945-ben a magyar fasiszta rendszer végnapjait élte. Ennek a halódásnak és a német fasiszta hadsereg utolsó reménytelen erőfeszítésének Sopron és Brennbergbánya, sajnos, jelentős színtere lett. A magyar fasiszta „kormány” és „országgyűlés” Sopronban működött, Szálasi „nemzetvezető” pedig Brennbergbányán lakott. A háborús erőfeszítésekben jelentős szerepet kapott volna a brennbergi bánya is, amelyet német katonai igazgatás alá helyeztek, a munkásság azonban ügyes taktikával szabotálta a termelést, majd a bánya leszerelését. A fasizmus utolsó napjaiban itt-ott már előkerültek a fegyverek is, a bányászok a végső ellenállásra szánták el magukat. Komolyabb fegyveres akcióra azonban nem került sor, a németek és a magyar fasiszták a reménytelen katonai helyzetben 1945. április 3-án bomlott futásban hagyták el Brennberget és vele Sopron megye területét. A

felfegyverzett kommunisták az ittmaradt nyilasok és a csendőrség lefegyverzésére, rendfenntartásra használták fel fegyvereiket.[58\(59\)](#)

8. A második világháborúval az uralkodó osztály a nemzetet történetének legnagyobb katasztrófájába sodorta. Ez a katasztrófa azonban végkifejletében, a háború elvesztésében egyben újjászületést is jelentett, a fasiszta iga alóli felszabadulást, amely megnyitotta az utat a történetileg régen esedékes demokratikus fejlődés előtt. A háború Brennbergbányát is tönkretette. Az utolsó hónapok kíméletlen rablógazdálkodása, a technikai felszerelés elhanyagolása, az autók és a mozgatható gépek egy részének elrablása szinte teljesen üzemképtelenné tette a bányát. Ugyanakkor a dolgozók egy része is demoralizálódott (a fasiszta ideológiával megmételyezettek és a menekült bányászok), számosan el is hagyták a telepet (és az országot). A tősgyökeres brennbergi bányászok legnagyobb része azonban megállta a helyét. Több generáció óta e helyen dolgoztak, s talán tudatában voltak annak is, hogy ezután még több közülük lesz a bányához. A felszabadulást követő legelső napon megindították a termelést és a legnehezebb műszaki körülmények között, a legminimálisabb munkásvédelmi feltételek mellett, rossz étellel megfeszített erővel dolgoztak, hogy a villanytelepet és a katonai kórházakat ellássák szénrel. Eleinte napi 10 vagon volt csak a bánya termelése, májusra azonban már elérte a 20–25 vagont. Ebben a javulásban nagy szerepe volt a szovjet segítségnek is. Szovjet műszaki tiszt mérte fel a bánya műszaki és nyersanyagigényeit s a szovjet katonai hatóságok, a lehetőség szűk keretei között ki is elégítették azokat. A bányászok ételleme is szovjet segítséggel történt. A felszabadulást követően hazatért az internált bányászok és alkalmazottak többsége is, köztük Vajk Artúr igazgató.[59\(60\)](#)

A munkáslétszám gyarapodása, a munkafegyelem megszilárdulása megmutatkozott a termelés emelkedésében is. A munkások száma 1945 augusztustól 1946 szeptemberéig 604-ről 963-ra, a termelés 1945 áprilistól 1946 augusztusig [220](#)havi 1650 tonnáról 6318 tonnára emelkedett. Ebben a gyarapodásban szerepe van annak is, hogy a munkásság átvette, ellenőrzése alatt tartotta a bánya gazdasági és a telep politikai életének irányítását. Szerepe van a munkásság és az üzemi bizottság részéről annak a helyes felismerésnek, amit következetesen érvényre juttatott az igazoló bizottság munkájában, hogy a nyilasok és volksbündlerek nagy része a fasiszta rendszer demagógiájának áldozata lett, hogy ezek nem voltak fasiszták, részt tudnak és részt akarnak venni az újjáépítésben. Ebből a helyes politikai és szociális megfontolásból kiindulva Brennbergbányáról végül is csak 4 fasisztát telepítettek ki. (Többet korábban elmenekültek.) A munkásság az ÜB-én, az üzemi háromszögön és az üzemi négyszögön keresztül kivette a részét a bányaüzem gazdasági irányításából, ellenőrizte azt. Tevételesen, spontán módon is irányította az üzemet, amikor Vajk Artúr igazgatót szabotázs miatt elmozdította helyéről. Vajk utóda *Fekete Sándor*, majd *Varga János* lett.[60\(61\)](#)

A felszabadulás utáni első év gazdasági eseményeiből, sajnos, két szerencsétlenségről is be kell számolni. A hiányos műszaki felszerelés és a munkásvédelmi berendezések elégtelensége is okozta az 1945. IX. 13-i és 1946. I. 23-i szénporrobbanást, amely 16, illetve 6 bányász életét oltotta ki, sokat súlyosan megsebesített. Az áldozatokat az egész munkásság és a város részvéte mellett temették el, a családtagok segítségére a környező falvak (pl. Fertőrákos) lakossága gyorssegélyt gyűjtött és küldött. A brennbergi bánya történetének legsúlyosabb szerencsétlenségére az áldozatok közös síremléke emlékeztet a temetőben.[61\(62\)](#)

Az Urikány-Zsilvölgyi Rt. brennbergi üzemét 1946. I. 1-én vették állami kezelésbe. 1947 decemberében a részvénytársaság felajánlotta a bányát végleges államosításra, mivel a háborúban leromlott üzem újjáépítésére és kibővítésére nem vállalkozott. Az államosítást azonban nem fogadták el. Ennek elsőrendű oka az volt, hogy a bányaüzem egy része osztrák magántulajdon (Esterházy birtokán) feküdt, aminek kiaknázását az 1928-ban megkötött államközi „jogi jegyzőkönyv” 1967-ig garantálta az akkori

vállalatnak – és 1942-től a széntermelés kizárólag osztrák területen folyt, így a bánya továbbra is csak állami kezelésben maradt. Az irányítás a MÁSz (Magyar Állami Szénbányák) kezében volt, az újjáépítés és jelentős üzem bővítés költségeit is ez a szerv biztosította.⁶²⁽⁶³⁾

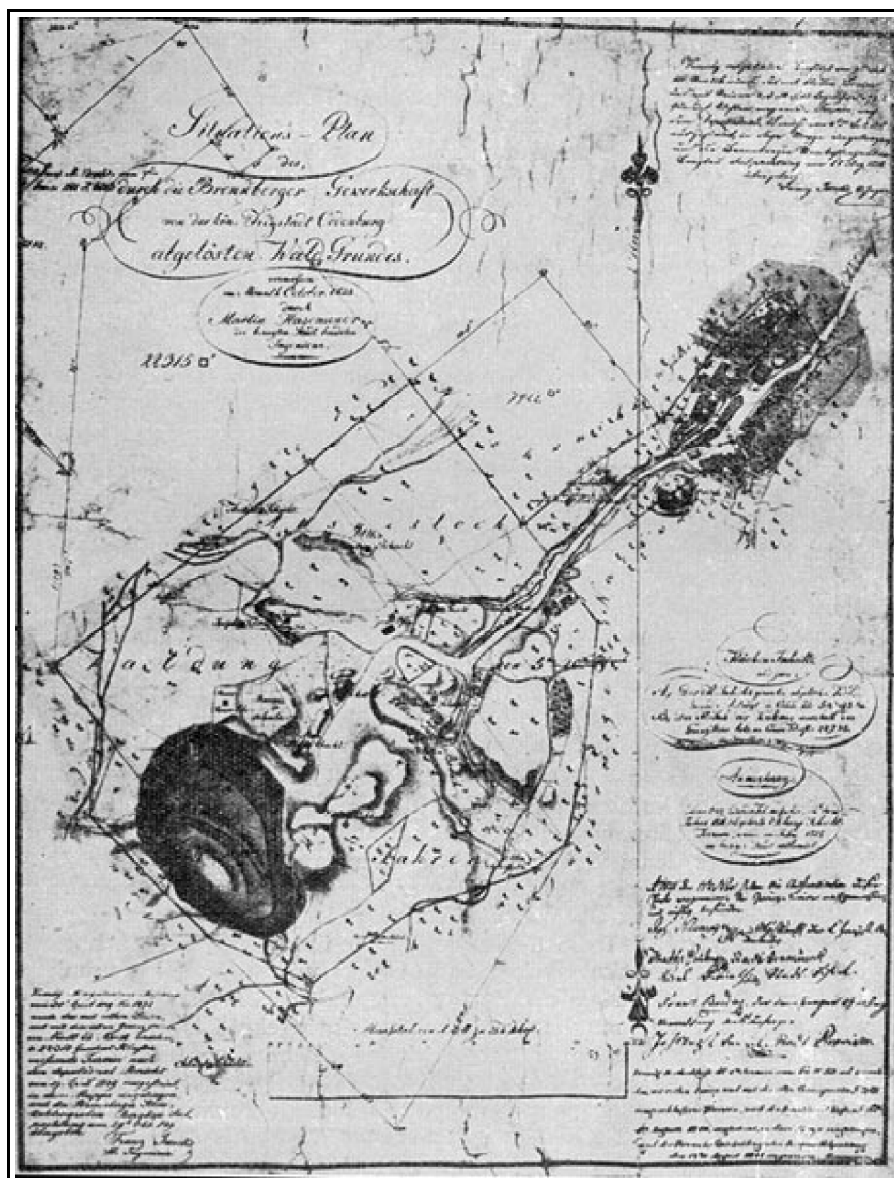
Felszabadulásunk után nemcsak gazdasági, hanem politikai újjászületés is következett. Az addig illegális kommunisták a felszabadulást követő első napokban megalakították a Magyar Kommunista Párt szervezetét. A munkásmozgalom egysége érdekében csak ezt a pártot alakították, vezetője a két világháború közötti munkásmozgalom kiemelkedő szociáldemokrata vezére, *Wyborny Ferenc* lett. Wyborny később mégis külön pártot (az SzDP helyi csoportját) alakított, a MKP élére *Bugledics Ignác* került. Vezető szerepet kapott ²²¹a kommunista mozgalomban *Trimmel József*, a volt Ifjú Gárda vezetője, a pártalakulásban volt nagy érdeme és ő volt az első titkár is. Az Ifjú Gárda tagjai a MADISz-ba tömörültek és továbbra is aktívan részt vettek minden politikai megmozduláson Brennbergben és Sopronban. A brennbergi kommunisták nemcsak a munkában állták meg helyüket ezekben az években, a koalíciós időszak minden politikai akciójában élen jártak, politikai szilárdságukkal és határozottságukkal példát mutattak a soproni munkásoknak, a MKP igazi tömegerejét és legaktívabb csoportját jelentették az egész városban és megyében. Nagy sikere a brennbergi kommunista mozgalomnak Trimmel József országgyűlési képviselővé választása.⁶³⁽⁶⁴⁾

A kommunisták vezették a brennbergi újjáépítési munkát is. A brennbergi munkásság az ország újjáépítésének legfontosabb területén dolgozott, az energiát biztosította az ország, közelebbről Sopron iparának. Munkájuk fontosságának teljes tudatában önfeláldozó munkát, most már a szó teljes értelmében vett alkotómunkát végeztek. 1947. VII. 5-én 3 éves tervbizottságot alakítottak a tervfeladatok végrehajtásának kidolgozására és irányítására. A szénbányászok részére adományozott országos vándorzászlót először Brennbergbánya munkássága nyerte el. A termelés az újjáépítés hősi korszakában így alakult:

1945: 51 500 t, 1945: 69 500 t, 1947: 83 500 t, 1948: 94 000 t, 1950: 102 300 t.

A munkásság alkotó munkája a sorozatosan benyújtott és bevezetett újításokban is mutatkozik, amelyek egyre produktívabbá tették a termelést, olyan munkamódszereket honosítottak meg, amelyeket a bánya különleges viszonyaira eddig nem tartottak alkalmasnak. A munkásság részéről kezdeményezett termelésfokozás munkaversenyes formája, a sztahanovista mozgalom a brennbergiek nagy részét aktivizálta, sokan országosan is kiemelkedő eredményt értek el, pedig az értékelésnél nem vették figyelembe a brennbergi, különösen nehéz munkaviszonyokat. Név szerint *Becher Rezsőt*, *Novacek Józsefet*, *Bradács Ferencet*, *Wertnik Antalt*, *Modrian Jánost*, *Hofer Rezsőt* említjük meg.⁶⁴⁽⁶⁵⁾

222A bánya térképe. 1825

A következő korszak hibái is mutatkoztak Brennbergben 1949/50-től. A kezdődő személyi kultusz néhány régi illegális vezetőt félreállított. Sérelmes volt a munkásság számára a nyugatról is szított hidegháborús politika brennbergi jelensége, az ilonai kolónia lakóival szembeni megkülönböztetés. Ugyancsak a munkásság érdekeit sértette, hogy az ország számára oly fontos rohammunkában a bánya és az ÜB vezetői néha megfélemeztek a munkásság jogairól, szociális helyzetéről. Ilyen törekvése volt az üzemvezetőségnek, hogy 1949 kora őszen a meleg munkahelyeken is be akarta vezetni a 8 órás munkaidőt, ezzel nemcsak a munkásságnak a Horthy rendszerben elért vívmányát támadta meg, hanem az elemi munkásvédelmi követelményekről is megfélemezett. Ezek a kérdések végül is mindig tisztázódtak – és mindig a munkások érdekeinek győelmével –, de alapjában a vezetés és a nép bizonyos eltávolodását jelezték. A munkásság szocializmusba vetett hitét, alkotókedvét és munkafegyelmét ezek a félreértések nem ingatták meg, tovább

is őszinte hivatásszeretettel ²²³és felelősségtudattal dolgoztak.⁶⁵⁽⁶⁶⁾ 1950-től érezhetően jelentkeztek a brennbergbányai széntermelés műszaki nehézségei. A rendkívül mély és meleg bányában az egyéni teljesítmények nem érhatték el az országos átlagot. A bánya adottságai szerint a külszíni és mélyszinti munkások aránya egyre inkább a külszíniek felé tolódott s a bánya nagy mélysége (650 m), a munkahelyek és a szállítóakna, az aknák és az osztályozó nagy távolsága különösen fejlett és drága műszaki felszereléseket követelt, így a brennbergi szén önköltsége is nagyobb volt az országos átlagnál. Ilyen körülmények között a bánya nem felelhetett meg az ország fokozott (kicsit túl is fokozott) iparosításából rá rótt feladatoknak. Ezért az ország gazdasági és politikai életének vezetői 1951-ben elhatározták a bányaiüzem beszüntetését. Még ebben az évben redukálták az üzemet, a munkások nagy részét más bányákba szállították, 1952-ben megkezdték és ez év december 24-én befejezték a bánya leszerelését. Ez az intézkedés talán elhamarkodott és nemzetgazdasági szempontból sem teljesen megalapozott volt. Hiszen éppen a megfeszített ipari fejlesztéshez lett volna szükség minden deka szénre, pláne a kiváló minőségű brennbergi szénre. Az üzem újjáépítése éppen erre az időre fejeződött be nagy költséggel, a rekonstruált és korszerű gépekkel, felszerelésekkel a termelés gazdasági mutatói nem romolhattak volna tovább. Az ország iparosításának nagy távlataiból azonban, ha nem is szükségszerűnek, megokoltnak látjuk a bánya beszüntetését, bármennyire is fáj ez még mindig a brennbergi bányászoknak, azoknak, akiknek családja generációk óta itt élt és dolgozott, akik végigvitták a munkásosztály nagy politikai és bérharcait, nagy szakértelemmel és hivatásszeretettel dolgoztak, magukénak érezték és érzik a brennbergi bányát.⁶⁶⁽⁶⁷⁾

9. A brennbergi bánya 200 éves története nem fejeződik be leszerelésével. Az 1400 lakosú bányatelep felnőtt férfitömegének egy része ma is a bányászásból él. 1951–52-ben a brennbergi munkások nagy része Tatabánya, Várpalota és Oroszlány bányáiban kapott munkát. Ezek a munkások mindenütt a legkiválóbbak közé tartoztak és tartoznak ma is. Brennbergbánya története folyamán mindig az ország legnehezebb bányája volt, a brennbergi kiváló szén kibányászása nagy szakmai tudást, helytállást és hivatásszeretetet követelt a bányászoktól. Brennbergbányán nehezen állta meg a helyét más bányából idekerült bányász, mint pl. 1909-ben és 1945-ben az erdélyi bányászok sem. A több generáció óta folytatott harc mostani képviselői viszont vérbeli bányászok, a szakma minden fortélyát ismerik, hivatásuknak tekintik ezt a munkát és nem mondanak le róla. Ezek a munkások ma is az ország szénbányászatának legfontosabb, szakmailag legnehezebb munkahelyein dolgoznak – kiváló eredménnyel. Ily módon a 200 éves bánya, a bányamunka hőseinek szelleme az utódokban tovább él.

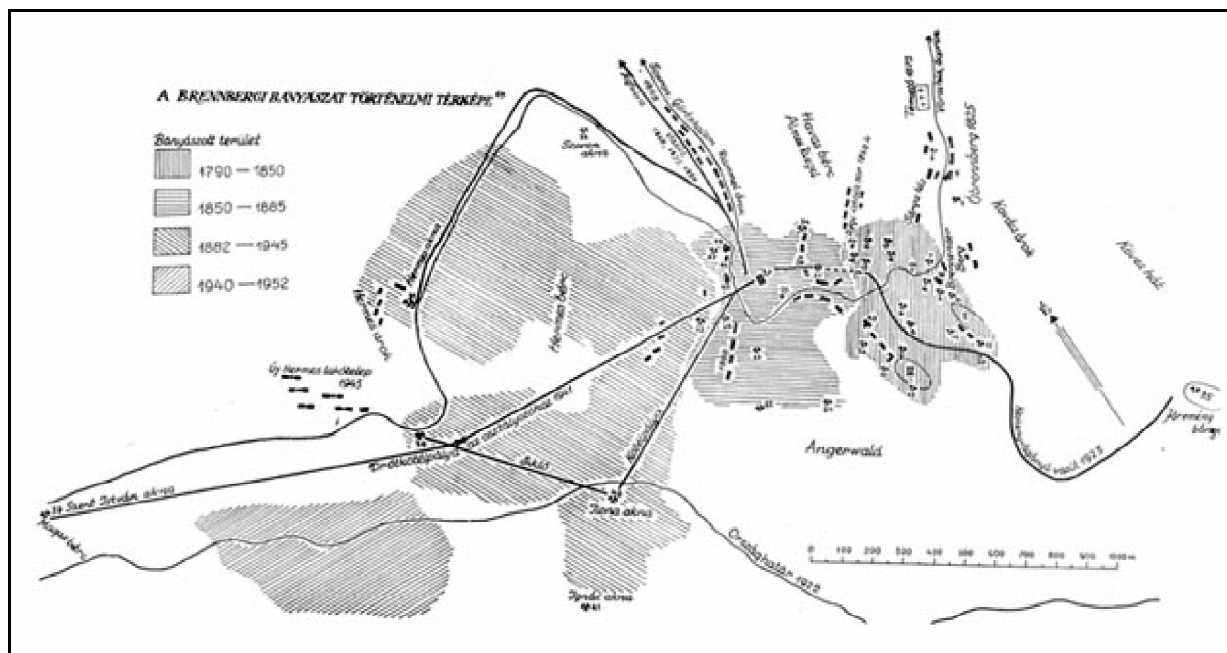
A brennbergi bánya 200 éves története folyamán a bányászok nemcsak a természet ellen folytattak példamutató hősi harcot. A társadalmi erőkkal, a társadalmi igazságtalanságokkal folytatott harcuk is útmutató volt minden szakaszában. A munkásság jogaiért, a szocialista társadalomért folytatott osztályharc felemelő emléke és bátorító tudata ma is él a brennbergi bányászokban.

²²⁴1. sz. melléklet

*A brennbergi bánya évenkénti termelése tonnában:*⁶⁷⁽⁶⁸⁾

1759:	41	1820:	8 250	1852:	34 000	1884:	29 890	1916:	66 315
1787:	50	1821:	11 400	1853:	28 800	1885:	35 800	1917:	47 546
1789:	100	1822:	11 392	1854:	35 150	1886:	50 800	1918:	50 274
1791:	300	1823:	7 261	1855:	33 000	1887:	53 907	1919:	58 796
1792:	800	1824:	7 908	1856:	30 800	1888:	52 291	1920:	58 213
1793:	300	1825:	14 967	1857:	39 700	1889:	49 146	1921:	60 756

1794:	916	1826:	13 692	1858:	50 400	1890:	69 672	1922:	79 800
1795:	1 309	1827:	11 354	1859:	44 900	1891:	83 504	1923:	76 430
1796:	2 200	1828:	8 487	1860:	46 600	1892:	80 972	1924:	72 090
1797:	1 203	1829:	8 451	1861:	56 000	1893:	68 200	1925:	65 460
1798:	2 400	1830:	14 288	1862:	54 800	1894:	67 267	1926:	75 080
1799:	3 900	1831:	8 184	1863:	60 060	1895:	73 088	1927:	90 300
1800:	7 000	1832:	7 457	1864:	51 100	1896:	73 958	1930:	90 000
1801:	7 300	1833:	6 407	1865:	52 250	1897:	70 331	1931:	92 000
1802:	7 700	1834:	9 400	1866:	48 200	1898:	89 384	1932:	91 000
1803:	3 900	1835:	8 900	1867:	57 000	1899:	76 793	1933:	94 000
1804:	11 000	1836:	11 100	1868:	74 900	1900:	78 650	1934:	100 000
1805:	6 300	1837:	11 400	1869:	64 300	1901:	66 310	1935:	127 500
1806:	2 200	1838:	13 800	1870:	83 800	1902:	78 933	1936:	127 000
1807:	3 300	1839:	12 800	1871:	76 950	1903:	89 138	1937:	138 000
1808:	4 100	1840:	15 050	1872:	70 300	1904:	74 664	1938:	113 000
1809:	2 500	1841:	14 200	1873:	51 800	1905:	81 776	1939:	104 000
1810:	8 100	1842:	13 200	1874:	44 900	1906:	63 217	1940:	115 500
1811:	10 200	1843:	14 500	1875:	52 500	1907:	41 831	1941:	130 000
1812:	5 900	1844:	12 750	1876:	47 600	1908:	57 730	1942:	101 000
1813:	4 200	1845:	14 500	1877:	33 400	1909:	61 220	1943:	85 000
1814:	5 800	1846:	17 250	1878:	38 100	1910:	56 040	1944:	81 000
1815:	5 600	1847:	18 500	1879:	42 100	1911:	77 340	1945:	51 500
1816:	10 250	1848:	14 750	1880:	43 900	1912:	60 000	1946:	69 500
1817:	5 600	1849:	13 200	1881:	41 587	1913:	52 602	1947:	83 500
1818:	8 800	1850:	21 500	1882:	35 100	1914:	51 614	1948:	94 000
1819:	8 200	1851:	24 900	1883:	31 100	1915:	63 380	1950:	102 000

225 II. sz. melléklet

A brennbergi bánya munkáslétszámának alakulása: [68\(69\)](#)

1759:	3	1833:	120	1880:	500 kb.
1768:	2	1834:	140	1890:	700
1769:	3	1838:	173	1900:	900
1787:	3	1839:	180	1910:	900
1789:	5	1840:	196	1920:	835
1793:	12	1841:	218	1930:	640
1796:	38 kb.	1848:	145–220	1943:	1010
1809:	120	1853:	310 kb.	1945:	684
1827:	73	1860:	390 kb.	1946:	924
1829:	152	1870:	540 kb.	1950:	1000
1830:	105				

III. sz. melléklet

Brennbergbánya történeti térképének jelzései: [69\(70\)](#)

- I. Kűlfejtés 1800–1810. k.
- II. Kűlfejtés 1820–1840. k.
  1. Rieder János György bányászatának valószínű helye 1753–1756.
  2. Bayer István tárói, 1759.

3. Zoller Xavér Ferenc bányája, 1786–1787.
4. Akna, műhely és munkáskaszárnya, 1790–96.
5. Szénraktár, (Magazin), 1800.
6. Járgányos szállítóakna, 35 m mély, 1801.
7. Járgányos szállítóakna, 36 m mély, 1820/24. k.
8. Terézia akna, 1812–1825.
9. Új Terézia akna, 1824.
10. Pál akna, 1824. 30 m mély.
11. Rudolf szállítóakna, 28 m mély, 1820. k.
12. Új Rudolf akna, 36 m mély, 1825.
13. Borbála akna, 1824.
14. Téglaegető, 1825.
15. József akna, 35 m mély, 1825.
16. Antal akna, 1825.
17. János akna, 1840. 25 m mély.
18. Szállítóakna gőzgépének háza (Maschinenhaus), 1840–1856, ma múzeum.
19. József szállítóakna, 58 m mély, 1850.
20. Kuruckereszt, 1848. (?)
- 226 21. István akna, 1850/53, 60 m mély.
22. Erzsébet akna, 88 m mély, és gépház, 1857.
23. Erzsébet kihúzó (szállító) akna, 1857.
24. Henrik akna (az Erzsébet akna légaknája), 1857.
25. Régi bányagondnokság, igazgatóság épülete, 1857. k.
26. Mai ev. harangláb.
27. Új István akna, 108 m mély, 1860. k. – 1886.
28. Új Henrik akna, 200 m mély, 1873–1884.
29. Új igazgatósági épület, 1872.
30. Iskola, 1864.
31. Hermes akna, 310 m mély, 1882–1907. A körülötte lévő lakótelep 1907 után az ipari épületek átalakításából keletkezett. (Ó Hermes)
32. Borbála akna, 300 m mély, 1884/89.
33. Sopron akna, 330 m mély, 1884/89, erőmű, 1913, brikettgyár, 1931.
34. Mária akna, 1913.
35. Jóremény bánya (nagyreszt külfejtés), 1920/24.
36. Márta akna, 75 m mély, 1923.
37. Szénosztályozó, 1924.
38. Új Hermes akna, 400 m mély, 1927/29.
39. Szent István akna, 630 m mély, 1939/41.
40. Ilona akna, 1886–1930 (A századfordulótól már sem szállításra, sem beszállásra nem használták, csak 1924–30-ban.)
41. Ignác akna, 1895.

42. Táró, 1957/58.
43. MADISz épület, ma kultúrház.
44. R. kát. templom, 1931.
45. Iskola, 1927.

Megjegyzés:

Az évszámok valamennyi létesítménynél a létesítés évét jelölik; ahol a létesítmény működésének beszüntetése konkrét évszámhoz köthető, feltüntettük azt is. A régebbi létesítményeknél (pl. 1825) a forrás évszámát tüntettük fel, de tekintve, hogy elég sűrűn készítettek Brennbergben bányatérképet s ezek mind rendelkezésünkre álltak, ezek a dátumok nagyjából megegyeznek az objektum létesítésének évével.

Auszug in deutscher Sprache

Die Geschichte des Brennberger Kohlenbergwerkes und der Arbeiterbewegung in kurzen Umrissen

In einer Entfernung von 10 km süd-westlich von Sopron (Ödenburg) liegt in einer prachtvollen Umgebung, zwischen Tälern und Bergrücken, eine 1400 Seelen zählende, zerstreute Siedlung. Diese Siedlung und die umgestaltete Form der angrenzenden Natur ist durch das 200 jährige Kohlenbergwerk entstanden.

Der Nagelschmied Johann Georg Rieder hat 1753 im Ödenburger Gebirge südlich von Bánfalva (Wandorf) Kohle gefunden, die er in seiner Werkstätte verwendete. So wurde das erste Kohlen-Lager Ungarns entdeckt. Von der Entdeckung bis zur fachgemässen Ausbeutung der Grube ist eine geraume Zeit verstrichen. Im Jahre 1759. hat Stephan Bayer aus 3 Stollen 824 Wiener-Zentner Kohle gefördert, für welche sich jedoch lange kein Käufer fand, so dass Bayer noch im selben Jahre die Förderung aufgab. Sowohl in Ödenburg, als auch überhaupt in Ungarn war die Kohle noch unbekannt und es gab zu jener Zeit dort keinen Betrieb, der für Kohle Verwendung gehabt hätte. Die Fabriken in Niederösterreich wurden jedoch auf das Kohlenvorkommen in Ungarn aufmerksam, und so ergab es sich, dass mit Rücksicht auf die herrschende Kolonialpolitik, Kaiserin Maria Theresia entgegen der ablehnenden Haltung der Stadt Sopron (Ödenburg), den Ausbau des Bergwerkes zu einem Grossbetrieb beflüssigt und befürwortet hat. Die österreichische Industrie benötigte Kohle, so dass die Entwicklung der [227](#) ungarischen Rohstoff- und Energieerzeugung gut in den Rahmen der Kolonialwirtschaftspolitik, Maria Theresias und deren Nachfolger, passte.

Nach einer unbedeutenden Ausbeute der Grube, durch Daniel Terstyánszky (1768), Michael Mayer (1769) und Franz Xaver Zoller, Uhrmacher aus Sopron (Ödenburg) (1786–87), hat Wenzel Schneider im Jahre 1789 mit einer intensiven Bewirtschaftung begonnen und seither läuft die Förderung der Kohle ununterbrochen. Im Jahre 1791 geht das Bergwerk in den Betrieb einer österreichischen Finanzgruppe über, und eine, hauptsächlich aus wienerneustädter Gewerbetreibenden und Kaufleuten bestehende Gruppe nahm die Grube 28 Oktober 1793 von der Stadt Sopron für ständig in Pacht. Das Unternehmen wurde im Jahre 1796 zu der „Wienerisch-Neustädter Steinkohlengewerkschaft“ erweitert. So kam das Bergwerk auf lange Zeit in die Hand österreichischer Finanzkreise. Ein neues Unternehmen die „K. K. priv. Steinkohlen- und Kanalbau A. G.“ wurde in erster Linie für den Ausbau eines schiffbaren Kanals Wien–Sopron (Ödenburg)–Brennberg–Győr (Raab), und für die Ausbeutung und Verwendung der Brennberger Kohle gegründet. Hauptaktionär war Kaiser Franz I.

Im Jahre 1802 kauft der Staat die gesamten Aktien der Gesellschaft auf und da er sich mit den Verwaltungsarbeiten nicht befusste, gab er die Führung des Betriebes, den Bau des Kanals und die Ausbeute des Bergwerkes, im Jahre 1822 an das Bankhaus Fries Co in Wien in Pacht. Nach dem Bankrott desselben im Jahre 1827 ging die Pacht auf den Persenbeugener Schiffbau und Handelsunternehmer „Donau Admiral“, Mathias Feldmüller über. Schliesslich im Jahre 1834 übernahm der damalige grösste Geldmagnet und Eisenbahnbauer Ungarns, Baron Georg Sina, bis zum Jahre 1846 die Pacht des Kohlenbergwerkes Brennberg. Aber schon im Jahre 1835 gab er es an den Grossindustriellen namens Alois Miesbach, als Zweipächter weiter. Vom Jahre 1846 ab betrieb dieser als Erstpächter das Bergwerk bis zu seinem Tode im Jahre 1856.

Zu dieser Zeit war Brennberg von grosser Bedeutung, da das Bergwerk bis zum Jahre 1849 mehr als die Hälfte der gesamten ungarischen Kohlenproduktion förderte. Die Förderung stieg weiter rasch an, und betrug im Jahre 1793: 800 to., im Jahre 1802: 7700 to., im Jahre 1836: 11100 to. und im Jahre 1854 bereits 35150 to. Eine besonders intensive technische Entwicklung forderten die besonderen geologischen Verhältnisse des Kohlenvorkommens. Das durch dichte Brüche auf kleine Felder geteilte Kohlenflöz verlagert sich gegen Westen fallend; das aufgestückelte Hangende hatte keinen Halt, wodurch die Arbeitsplätze immer einem grossen Druck ausgesetzt waren. Dieser Umstand erforderte die jeweilige modernste Ausgestaltung des Bergwerkes. Es hat sich während der Pachtzeit Alois Miesbachs, besonders unter Verwalter Franz Budya und Karl Szabó besonders entwickelt. Miesbach hat im Jahre 1835 den Kohlentransport sowohl Ober-Tag, als auch Unter-Tag, mit Schinenfahrzeugen eingeführt und im Jahre 1840 wurde der Göpelaufzug ersetzt. Für diese erste einheimische Dampfmaschine, hat man im Mittelpunkt der Anlage ein Maschinenhaus erbaut, welches derzeit einem Museum Unterkunft bietet. Die Dampfmaschine war bis 1856 im Betrieb und diente sowohl zur Kohlenförderung auch zum Antrieb der Wasserwerke.

Zu jener Zeit musste zwangsläufig auch die Zahl der Arbeiter erhöht werden. Sie betrug im Jahre 1793 12 Mann und stieg im Jahre 1830 auf 105, im Jahre 1848 auf 200 und im Jahre 1853 auf 350 Mann an. Für die Arbeiter wurden in der Nähe der Grube eigene Wohnhäuser gebaut. Altbrennberg erhielt bereits im Jahre 1825 sein heutiges Gesicht, jedoch hat sich die Siedlung gemäss Ausbau der Gruben, weiterhin nach Westen ausgebreitet. Die aus Österreich, der Steiermark, und Kärnten, sowie die um die Mitte des Jahrhunderts aus Böhmen und Mähren stammenden Arbeiter sind in ihrer gemeinsamen Arbeit zu einer lebensstarken, selbstbewussten Gemeinschaft zusammengeschmolzen. Zur damaligen Zeit des Feudalismus verkörperten die Bergknappen den freien Stand der Werkstätigen und auch später waren sie in der Bergbaugeschichte die Führer der Arbeiterbewegungen in ganz Westungarn und anlässlich der Streikbewegung im Jahre 1825 sicherten sie sich so die Freiheit gegenüber dem städtischen grundherrlichen Hecht.

Nach dem Jahre 1848 entwickelte sich auch in Ungarn eine kapitalistische Industrie, welche sich in erster Linie auf die Energie und Rohstoffherzeugung erstreckte, was sich auch auf die Brennberger Gruben im grössten Masse auswirkte und deren sprunghafte Entwicklung zur Folge hatte. Seit dem Jahre 1856. hatte Miesbach's Neffe, Heinrich Drasche (Ritter von Wartinberg) die Pacht der Grube inne und im Jahre 1878. hat er sie schliesslich vom Ärar käuflich erworben. Im Jahre 1881 verkaufte der Sohn die Grube an eine kapitalistische Gruppe des Komitates Sopron (Ödenburg), bestehend aus Zuckerfabrikanten weiter, welche im Jahre 1882 die „Brennberger Steinkohlen A. G.“ gründeten.

Der Bergbau hat sich, wie bereits erwähnt, vom ursprünglichen Ort, „Brennender Berg“ (vormals Steinriegel), nach Süd-Westen verlagert. Zu Beginn der Pachtzeit Drasches, hat sich die Kohlenförderung

auf den Rammelgraben erstreckt. An Stelle des jetzigen Sportplatzes wurde dann im Jahr 1867 der 88 Meter tiefe Elisabethschacht errichtet, von wo aus in westlicher Richtung, die in 200-300 m Tiefe gelegene mächtige Kohlschicht des Hermesriegels ²²⁸entdeckt wurde, wo die Kohlenförderung der nachfolgenden Epoche bis zum Jahre 1940. an dauerte. Weitere wichtige dokumentale Objekte waren der im Jahre 1880/82. erbaute, 310 m tiefe Hermesschacht, der 300 m tiefe Barbara- und der 330 m tiefe Sopronschacht (1884/88). Zur technischen Entwicklung gehört auch die Errichtung der maschinellen Sortieranlage, das in Ungarn als erstes, im Betrieb stehende Pressluftgöpelwerk (1885) und die Betriebstelephonanlage (1878). Gemäss der Verlagerung der Bergbauanlage wurde auch der Mittelpunkt der Gruben dem heutigen entsprechend untergebracht. Parallel mit der technischen Entwicklung hat sich auch die Förderung gesteigert: die Höchstförderung dieser Zeit betrug im Jahre 1870: 83 000 to. Der Transport der Kohle zur Bahnstation Ágfalva (Agendorf) wurde mit einer, in den Jahren 1865/68 gebauten schmalspurigen Pferdebahn abgewickelt, ab 1875 mit Dampflokomotiven betrieben und in den Jahren 1892/94 das Gleis auf Normalspur umgebaut.

Die Zahl der Bergarbeiter hat sich um die Jahrhundertwende auf 900 erhöht, und die Wohnsiedlung in Brennberg den derzeitigen Umfang erreicht. Im Jahre 1885 hat die Bergwerksverwaltung auch die im Privatbesitz befindlichen Wohnhäuser angekauft und sie gegen Arbeitslohn an die Bergarbeiter abgeben. Die Erhöhung des Arbeiterstandes kam auch in der Gemeinschaftskraft der Arbeiterschaft zum Ausdruck; am Ende des Jahrhundert haben mehrere Lohnforderungsbewegungen stattgefunden. Zu einer kraftvollen Arbeiterbewegung kam es jedoch erst Anfang des 20. Jahrhunderts. 1905 konstituierte sich der „Landesverband der Berg- und Hüttenarbeiter Ungarns“ und im Jahre 1906 die Ostgruppe der Sozialdemokratischen Partei. Die durch die Partei und die Gewerkschaft geführten Arbeiter konnten in den folgenden Jahren die Stärke ihrer Organisation bezeugen. Die aufeinander folgenden Streiks der Jahre 1907/09 sicherten die Anerkennung der Organisation und deren Mitspracherecht beim Festlegen, sowohl der Arbeitslöhne, als auch der Arbeitsverhältnisse. Während des Streiks vom 1.10. bis 5.12. 1909 hatte die Verwaltung unter Ausnützung ihres Wohnungsmonopols die Familien der Streikenden aus ihren Wohnungen getrieben. Auch die Entbehrungen konnten die Einheit der Arbeiter nicht zerstören, sie erfochten sich sogar, eine bis in die Gegenwart dauernde Ehrung seitens der ganzen Umgebung. Diese Streiks waren Erscheinungen des auf Grund Russischen Revolution im Jahre 1905/07., auch in Ungarn entstandenen revolutionären Aufchwunges.

Zur Geschichte dieses Zeitabschnittes gehört auch noch, dass die Grube im Jahre 1912 unter dem Firmennamen „Sopronvidéki Kőszénbánya Rt.“ in die Interessensphäre der „Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt.“ kam, und durch diese sowie die „Ungarische Allgemeine Creditbank“ eine ausländische, hauptsächlich französische kapitalistische Interessengemeinschaft wurde. Als bemerkenswerte technische Entwicklung dieser Zeit, kann man die Errichtung des Elektrokraftwerkes des Sopronschachtes hervorheben, was zugleich die Elektrifizierung des ganzen Bergwerkes bedeutete. Während des ersten Weltkrieges wurde das Bergwerk ein Kriegsbetrieb. Die Versorgungsschwierigkeiten der Jahre 1917/18 hatten viele grosse Streiks verursacht. Einer der letzten im April 1918 besass aber auch politische Ziele, und zwar: die Rückberufung der Eingerückten Vertrauensmänner und der Friedensschluss. Diese Ereignisse am Ende des ersten Weltkrieges bedeuten eine revolutionäre Krise, die in der Umgebung von Sopron bis zum Jahr 1922 andauerte.

Erst die Ausrufung der Räterepublik machte ihr ein Ende. Die im Jahre 1919 sozialisierte Grube kam unter die Kontrolle des Arbeiterrates. Neben ihrer guten Arbeit bewährten sich die Bergarbeiter aber auch politisch und kriegerrisch hervorragend im Kampfe, für die Machtentfaltung der Räterepublik.

Trotz des Weissenterrors nach dem Sturz der Räterepublik, verminderte sich die politische Aktivität der Bergarbeiter nicht. Bis zum Jahre 1922 hört man neben den häufigen Lohnforderungen auch über Forderungen nach einer zweiten Räterepublik.

Die ungarische Industrie hat sich auf Grund seines autonomen Zollgebietes während der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, mit Verwendung ausländischen Kapitals, bedeutend entwickelt. Diese Entwicklung war trotz der katastrophalen Wirtschaftskrise der Jahre 1928/33 eine Konjunktur für Brennstoff- und Bergindustrie. Die wichtigsten technischen Anlagen dieser Zeit waren in Brennberg die Errichtung des Neues Hermesschachtes (1927–29), der 632 m tiefe Heilige Stephanschacht (1939–41) und die zentrale Sortieranlage (1924). Der Schwerpunkt des Grubenbetriebes hat sich mit Errichtung des Hl. Stephanschachtes weiter stark nach Westen verlagert, wo tiefgelegene grosse Kohlen flöze entdeckt wurden.

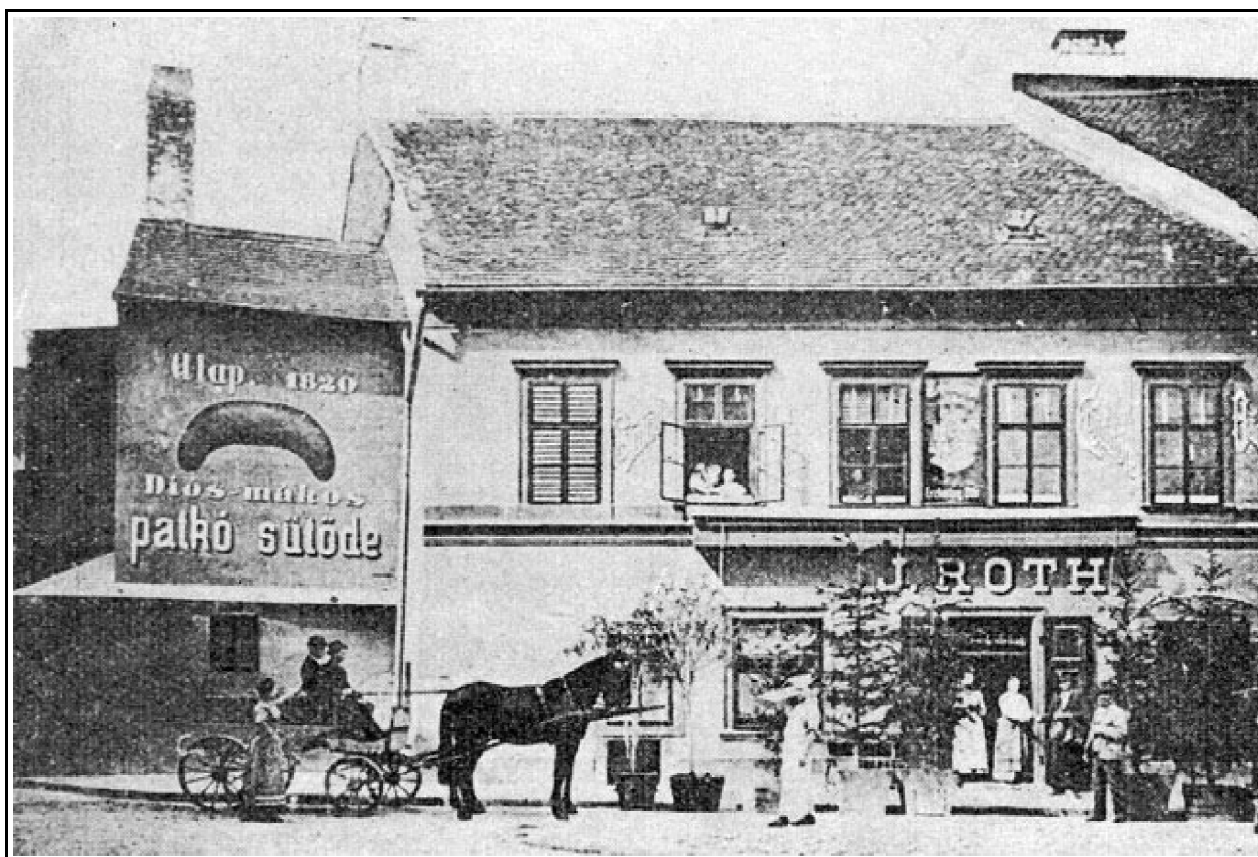
Zwischen den beiden Weltkriegen war auch in Brennberg das Hauptziel der Arbeiterbewegung der Kampf gegen den Faschismus. Dies bezüglich wäre unter anderem der Hungerstreik im Mai 1938 zu erwähnen, mit dem politischen Wahlspruch: Protest gegen Anschluss und Verbreitung des deutschen faschistischen Regimes. Der schlimmste Zeitabschnitt in der Geschichte Brennbergs war jedoch der zweite Weltkrieg, besonders die Geschehnisse der letzten Monate, der Raubbau, die Anwesenheit der faschistischen Szálasi-Regierung und die Kriegsereignisse. Die technische Einrichtungen der Grube gingen fast gänzlich zugrunde. ²²⁹Endergebnis waren die Kohlenstaubexplosionen im Sept. 1945. und Jan. 1946. welche 22 Menschenleben forderten.

Alle Bergwerke so auch das Brennberger Bergwerk kam anfangs 1946 in staatliche Verwaltung und spielte dieses beim Wiederaufbau des Landes eine grosse Rolle. Der Betrieb wurde nicht nur rekonstruiert, sondern auch stark erweitert. Die Brennberger Bergarbeiter haben mit ihrer heroischen Standhaftigkeit öfters die Aufmerksamkeit und Anerkennung des Landes auf sich gezogen.

Jedoch mit Hinblick auf die, durch die besonderen geologischen Verhältnisse gegebenen hohen Gestehungskosten der Kohle, wurde die Stillegung des Bergwerkes im Interesse der Volkswirtschaft veranlasst und bis Ende 1952 stufenweise durchgeführt. Damit ist die 200 jährige Geschichte des Bergwerkes Brennberg beendet. Seither arbeiten die Bergleute in anderen Gruben des Landes und zählen, wegen ihrer Fachkenntnisse und Disziplin, zu den ersten ihres Handwerkes.

In ihnen lebt der Geist des 200 jährigen Bergbaues, der mit den Elementen und gesellschaftlichen Kräften heldenhaft kämpfenden Arbeitergenerationen weiter.

A hajdani Roth-ház az Előkapunál 1900 körül. (Gyűrű E. gyűjteményéből.) Adorján A. reprodukciója.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Török László: A historizmusok korának építésze Sopronban

230 Török László: A historizmusok korának építésze Sopronban

A „modern” építészet megszületése körüli évtizedek építészettörténeti irodalma mereven elzárkózott attól, hogy a historizmusok, különösen az eklektika korának építészetét objektíven értékelje. Csupán az utóbbi húsz évben fordult a kutatók figyelme e kor felé, hogy ellenszenv helyett érdeklődéssel kísérje végig azokat a művészeti mozgalmakat, melyeknek ismerete nélkül századunk kultúrájának sok vonása is csak hiányosan rajzolható meg. A művészettörténeti érdeklődés érthetően lassú kibontakozása után megindult munka révén ma már nagyjában-egészében tiszta képünk van a múlt század művészeti kifejezőmódjainak fejlődéstörvényeiről. [1\(71\)](#)

A vizsgálatok során kitűnt, hogy a XVIII. század végén fellépő kifejezési bizonytalanság után kialakuló formák, a preromantika, klasszicizmus, majd a XIX. sz. első harmadában érlelődő romantika, végül az eklektika nem írhatók le úgy, mint egymás utáni dialektikus ellenpárok, mint egymás tagadásából létrejövő világképek. Egyik stílusforma sem független és zárt a felépítmény szempontjából, s időben elkülönülésük is csak oly módon fogható fel, hogy történeti – művészettörténeti – helyzetek, egyes területek, egyes mesterek, áramlatok valamelyiket a felszínre hajtották. Az eklektika esetében pedig valamennyi előzmény –

preromantikus, klasszicista, romantikus – szintéziséről kell beszélnünk. Történeti alapja a polgári társadalom rendjének kibontakozása, módszere a romantika válogató szellemének, történeti visszakeresésének egyesülése a klasszicizmus hitelesség-igényével.

Magyarország XIX. századi építészetének történetében, bármennyi sajátos történeti eltérés színezte is a művészet alakulását, nagyjában a nyugat-európai fejlődéssel összefüggő, vele azonos szellemű, törvényű mozgást látunk. Különösen akkor, ha vizsgálódásaink fő tárgya mellé a művészetek, sőt a politikum – nemzeti mozgalom és módszerei – összességét is felvesszük, derül ki, hogy az európai kultúra XIX. századi vonulataiba a magyar folyamatok is beletartoznak. E szempontból talán különös szerencsével folytathatjuk vizsgálatainkat, amikor a Dunántúl vagy éppen Sopron építészeti múltjával foglalkozunk. Itt ugyanis – főként a század elején – közvetlenebbül mehetett végbe a helyi hagyományok nyugati hatásokkal való telítődése. A soproni polgári és városi hagyományoknak a művészeti tevékenységet rendező szerepe, Bécs sohasem elhanyagolható [231](#)közelsége,[2\(72\)](#) s nem kisebb mértékben a környező, igényesen nyugati tájékozódású főúri művészeti központok hatása a historizmus építészetét Sopronban egyértelműbben alakította, mint ahogyan például az Alföld XIX. századi építészetének képe fest. (Eltekintve természetesen egyes korszakoktól, mint pl. a fejlett eklektika.) A Dunántúl és Sopron művészeti képének viszonylagos fejlettebb volta természetesen nem jelent alapvető eltérést, teljesen elkülönülő képet a magyar XIX. században, a fő törvényszerűségek azonosak, csupán kimutatásuk s egybevetésük az európai teljességgel jelent egyszerűbb feladatot.

A soproni klasszicizmus kezdeteinek időpontja talán korábbi, mint egyebütt, bár ha Pollack Mihály munkásságának kezdeteivel vetjük egybe, nem tekinthető korántsem a legkorábbinak az országban. A Hild-család első jelentős soproni tagja, *Hild Vencel* tevékenységének megindulása, az 1813 körüli évek,[3\(73\)](#) jelentik itt a klasszicizmus formáinak meghonosodását, uralmuk kezdetét.[4\(74\)](#)

Az első soproni Hild stílusára a polgári építészet, a városi követelményekhez való nagyvonalú alkalmazkodás, határozott, nagy elemek jellemzők, a részletképzésben bécsi ízek tűnnek fel, mint a Megyeházánál (1829-től) s a Széchenyi-palotánál. Fia, *Ferdinánd* – ki 1827-ben lép a soproni építészcéhbe –[5\(75\)](#) első műveiben már szakít apja klasszicizáló későbarokk kötöttségeivel éppúgy, mint a bécsies szellemmel. Adatszerűen ugyan kevés kimutatható esetben, de a közszellem befolyásolásával bizonytalán továbbra is jelentősebb mértékben alakítják a soproni építészetet az Esterházy-uradalom építészeti, mint *Löszl Ferenc*, aki 1839–41 között az azóta lebontott színházat építi föl.

A második Hildnek a negyvenes évek körül tervezett házai egyes részleteikben már alkalmat szolgáltatnak arra, hogy a romantika szellemének feltűnéséről beszéljünk. A barokk építészet bomlása közben, az őszinte és korszerű kifejezőmód keresésekor felmerülő, a barokk kultúra sok jellemző korábbi megnyilvánulásából jól érthető preromantika szerény magyarországi jelentkezései Sopronban és környékén is megfigyelhetők, akár a kínai utalásokat tartalmazó kerti házakra gondolunk (pl. Bástya u. 42.), akár a környékbeli főúri megrendelésű iparművészet, kertépítészet emlékeire. Több-kevesebb joggal – [232](#)éppen környezetének döntően klasszicista volta miatt – még e preromantikus megnyilvánulásokhoz számíthatjuk a Templom u. 16. sz. ház 1837-ben készült romantizáló vaskapuját is. (*Handler József.*)[6\(76\)](#)

A klasszicizmustól nem jelent elfordulást a gótizáló formák elszórt korai jelentkezése; mint ahogy általában Európában a gótizáló-romantikus művészet nem szükségszerűen klasszicizmus-ellenes,[7\(77\)](#) magyarázatát inkább abban kell keresnünk, hogy a XIX. század első felének alapjában romantikus, a művészetben a múltra beállított gondolkodásmódja, nem maradhat meg kizárólag a gondolkodás *módjában*, s ennek kapcsán a gondolkodásmódot sokkal közvetlenebbül rögzítő irodalomban és képzőművészetben. A

kiegészítés, a környezetteremtés, a gondolkodásmód szerepének betöltéséből – főként a nemzeti mozgalmak követelte változások szükségszerűségéből fakadóan – a romantikának az építészetben is formát kell öltetnie.⁸⁽⁷⁸⁾

Ezen igény kielégítésének két, nem egyenrangú, de a kor művészeti képének teljességét illetően egyaránt fontos módszere alakul ki a század harmincas-negyvenes éveiben Európa-szerte, így Magyarországon is. A preromantika összefüggéstelen, jelzésszerűen gótizáló – sok esetben inkább csak egzotizáló – módszere leszármazottjának tekinthető az első romantikus alkotásmód. Ez nem más, mint klasszicista stílusú épületek egyes részleteinek, egyes nem architektonikai, hanem díszítő elemeinek gótizáló vagy keleties hangulatú kialakítása. Sopronban, mint említettük, már Hild Ferdinánd munkásságában tűnik fel e szándék, első ízben 1848-ban a Színház u. 33. sz. ház első emeleti ablakai alatti moreszk motívumoknál. (1. ábra) Az 1848 utáni évtized építkezéseinél mind határozottabban, de mindig klasszicista homlokzati rendszerek esetében, bontakozik a romantikus jelölési szándék. Először csak parapetdíszekben, majd a szemöldökpárkányok konzolos pálcataggá alakulásában, szegmensívű kapu- és ablaklezárásoknál, frízeknél, konzoloknál.⁹⁽⁷⁹⁾

Mint az ország egyéb területein, úgy Sopronban is ez a romantikát pusztán jelölő, a klasszicista hagyományt alapjában fel nem cserélő építészeti stílus ²³³alapját képezi az első, szerény eklektikus törekvéseknek is, amennyiben a romantikus jellegű díszítések fokozatos leegyszerűsítésével megőriz egy olyan klasszicizáló egyszerűségű vázat, melyre észrevétlen átmenettel rákerülhetnek a neoreneszánsz legegyszerűbb formai elemei. E reneszánsz elemek legtöbbször sokkal közelebb állanak a klasszicizmus antikizáló formáihoz, mint a reneszánsz mintákhoz. A jelenség még érthetőbb, ha figyelembe vesszük, hogy a városi építészetnek abban a tartományában zajlik le, amely már-már a népi építészet alakulásának törvényszerűségeivel mérhető, s a tervezők, akik ebben a vonalban működnek, részint a klasszicizmus idejétől a hetvenes évekig folyamatosan tevékenykedő építőmesterek, részint pedig a begyakoroltságukon, eszközeiken nehézkesen változtató pallérok.¹⁰⁽⁸⁰⁾

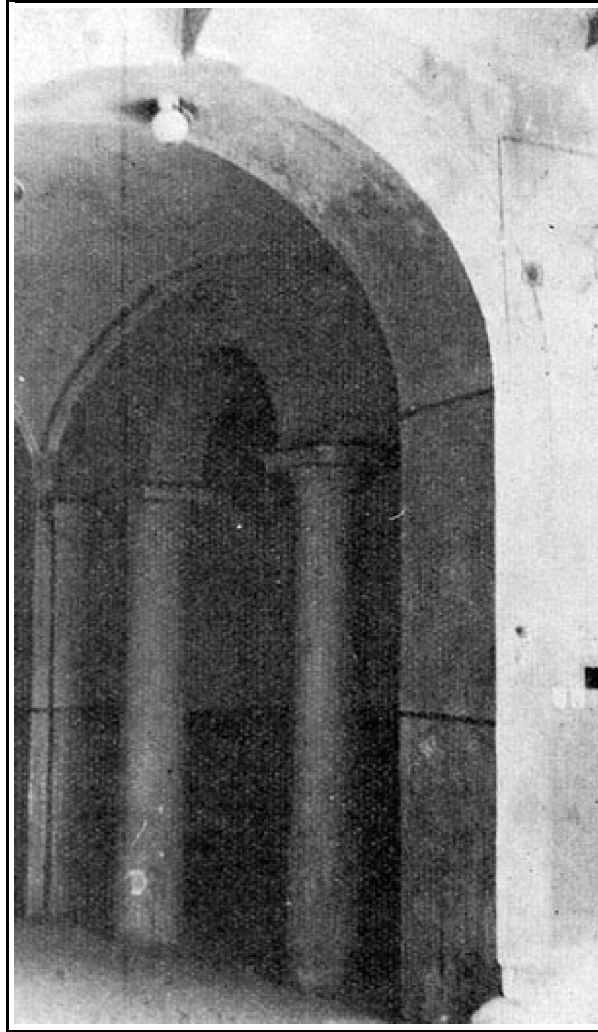
Ha Sopron egyszerű polgári lakóház-építkezéseit a negyvenes évektől 1870-ig áttekintjük, a historizmus e primitívebb ágának egész sor példáját említhetjük meg. A Templom u. 25. vagy a 27. sz. házak tervezőinek elmozdulását a klasszicizmustól még csak a szegmensív-záródású kapubejárat, ill. a szemöldökpárkányok egy-egy részlete mutatja. A már említett Színház u. 22. – melynek tervezője az előbbieknél is valószínű Handler Ferdinánd – ehhez képest csak a földszinti ablakok kialakításán újít. A Színház u. 30. sz. ház (1854) tervezője a padlásablakok összefogásával alkot romantizáló párkánydíszet, s az ablaktengelyek sűrítésével bizonyítja, hogy a romantikus gótizálás mozgalmasabb homlokzati hálózatot kedvelő felfogása nem maradt hatástalan munkájára. A Rákóczi utca 2. szám. 2. emeleti ablakkeretezései jó példái annak, hogyan öröklődik a klasszicizmus jellegzetes motívuma a romantikára. Ez a motívum, a romantikus parapetdísz elhagyásával, az eklektika eszközei között is szerepelni fog.

1. Színház utca 33. sz. Winkler Gábor felvétele

234A romantikus világkép építészeti kifejeződése, a fogalom valóságosabb értelmében természetesen nem az előbbi indirekt, jelölő módszer volt. Az európai klasszicizmus nagyjainak munkásságában a húszas évektől kibontakozó, de széles körben csak a harmincas évek végétől, leginkább pedig 1850-től (Magyarország) elterjedő építészeti romanticizmus a gótika alaposabb ismeretét, elmélyültebb, noha inkább archeológiai, részletekre s nem egészen ügyelő¹¹⁽⁸¹⁾ szellemű felhasználását jelenti. A példakép Anglia volt, ahol a gótikus hagyomány lényegében soha nem szakadt meg, s a kései – perpendicular – gótika XVIII. századi alkalmazásával megkönnyítette az európai művészet feladatát, amikor a nemzeti gondolat építészeti kifejezésének szükségszerűségére került sor. A korán megvalósult gótikus stílusú építmények, az Európában szinte legkorábbi gótikus formagyűjtemények, majd – Magyarország viszonylatában különösen – az angol élet (nemcsak művészet, hanem gazdasági, politikai-állami lét) iránti érdeklődés és számos jelentős személyiség (főként haladó főuraink) úti tapasztalatai érthetővé teszik, miért az angol gótika formái jelentették a romantikus építészet időtartamának nagyobb részében a nemzeti romantika formaállományát.

2. Lenin körút 23. Winkler Gábor felvétele

A fentebb vázolt első, klasszicizmustól eltérő építészeti alkotómódszer csak romantizál, s ennyiben – hazai építészetünk szempontjából – inkább kötődik a preromantika kiegészítő, jelölő szándékához, mint a kiteljesedő, nemzeti romantikához. (2. ábra) Korábban is jelentkezik néhány évvel, mint a már teljes és hiteles középkori érdeklődést eláruló gótizáló-romantikus módszer. Az utóbbinak – természetes módon – igazi lendületét a szabadságharc elvesztése adta meg. Nemzeti romantikus építészetünk azt a szerencsésen felkínálkozó helyzetet használhatta ki, hogy Ausztria akkori művészetében is magától értetődő volt a romantikus stílusforma, tehát építészetünkben nem ütközött szervezett [235](#)politikai ellenállásba az a kifejezőmód, mely egyedül engedhetett szabad folyást a nemzeti érzésnek. A politikai mozgalom, a szóban, képzőművészeti alkotásban kifejezhető nemzeti romantikus érzés, a múlt aktivizálódó visszaálmódása szinte kizárólagosan az építészet területére tevődött át az ötvenes évek elejétől. Nem szabad azon csodálkoznunk, hogy mindennek ellenére nem a magyar gótika s egyáltalában a magyar középkor emlékeinek ismerete alakította a kor építészének munkásságát. Európa-szerte a romantika kezdetétől így volt: leginkább csak Anglia romantizált abban az érzésben, hogy az *angol* gótika, mint nemzeti princípium az alapja tevékenységének. Az a műtörténeti érdeklődés, mely szorosan együtt járt a nemzeti mozgalommal,

meglehetősen kezdetleges eszközei, naivitása, nem a tudományos, hanem a nemzeti gondolat területére tolódó buzgalma miatt alig volt képes tisztán látni a középkor művészettörténeti valóságát illetően. Csak a hetvenes évekre, a romantikától elforduló tudományos pozitivizmus hatására világosodnak ki jobban a gótika stílusfolyamatai. Az ötvenes években tehát a nemzeti szellemű építészet külön utakon jár a formákat illetően, mint a fellángoló archeológiai érdeklődés. Az angol és német mintakönyvek s az osztrák-német területek megvalósult romantikus alkotásai szolgáltatják a követendő példát, európai mércével is igen tekintélyes romantikus építészeinknek: *Gerster Károlynak, Mátyás Hugónak, Feszl Frigyesnek*, a veszprémi *Szentirmay Józsefnek*, a soproni *Handler Nándornak* és a legnagyobbnak, a valamennyi pályatársánál szélesebb tájékozottságú s önállóbb *Ybl Miklósnak*.

Mint mondtuk, az európai romantika középkor-felhasználása – s ez különösen érvényes a polgári építészetre – kimerül a középkor formáinak alkalmazásában; az építészeti alkotás teljességének: tér- és tömegalkotásnak tekintetében nem formálja át alapvetően a század első felében kialakult építészetet. Ezt az archeológiai módszert jellemzően példázza, hogy az Akadémia palotájának tervpályázatán 1860-ban *Gerster Károly* és *Frey Lajos* építészek *Henszlmann Imrével* társulva készítették el tervüket.¹²⁽⁸²⁾

A rövideg kedvéért, eltekintve a számtalan részlet-változattól, nagy általánosságban a következőket mondhatjuk 1850–1870 közötti romantikus építészetünk jellemzésére: tömegalkotás és homlokzatformálás tekintetében még mindig erősen kötődik a klasszicizmus egyszerű, mértánian tömörszerű felfogásához, illetve az egyszerűbb homlokzati ritmus-képletekhez, a szimmetriához s többnyire a lényegében síkban tartott homlokzatképzéshez. Annál is inkább, mert a felhasznált mintaképekre, magára az angol kései gótikára is inkább jellemző a nyugodt tömegformálás és az egyszerű, hálózatos homlokzat. A közelebbi példaképek is a klasszikus egyszerűsítés értelmében kezelték a gótika ²³⁶tömegalkotását; ami Schinkel és közvetlen követőinek iskolázottsága tekintetében magától értetődő is.¹³⁽⁸³⁾

Csak a templomépítés az, mely – bár nem minden esetben – közvetlenebbül támaszkodik magára a középkorra, s kevésbé mutatja a klasszicizmus szellemével való összefüggést. A polgári lakóházépítésben Sopron legkiemelkedőbb romantikus alkotásai is azonban az imént vázolt összképbe illeszkednek, így a Színház u. 6., az Ötvös u. 11,¹⁴⁽⁸⁴⁾ s a romantikus építészet nagy soproni mestere, Handler Nándor többi műve.

Handler Nándor tevékenysége külön monográfiát érdemel. E helyen csak röviden méltathatjuk, hangsúlyozva, hogy a kor legjobb magyar átlagához tartoznak alkotásai. Munkamódszerében a korhoz képest teljes tudatosság uralkodott, forrásaihoz való pontos hűség, ugyanakkor finom ritmusérzék, komponálási biztonság jellemezte. Fellépésének időpontja egybeesik Sopron gazdasági-társadalmi fellendülésével, a romantikus építészet teljes igényével és lelkes elfogadásával. Az igényt s elfogadást a nemzeti romantika 1849 utáni kibontakozása teremtette, a gazdasági alapot – nemzeti romantikánk paradox voltát mutató módon – a Bach-korszak politikuma. Az 1849-ben megalakított öt közigazgatási kerület egyikének székhelyévé Sopront tette, részint hatalmas konjunktúrát teremtve, melynek hatása lendületes bérházépítés, városi fejlődés volt, részint megmozgatta a társadalmi életet, a felszaporodott hivatalnokréteg révén – amit csak egy adattal jellemzünk: míg a régi vármegye (1847-ben) évente 5000, addig az új 11 000 aktát intézett el, a régi közigazgatási átlagköltségvetés 2 600 000 forint volt, az új 13 000 000 forint.¹⁵⁽⁸⁵⁾

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy az angol gótika elemei már Hild Ferdinánd és Handler József műveiben,¹⁶⁽⁸⁶⁾ a kismartoni *Lösl* egy korán eklektizáló ²³⁷épületén¹⁷⁽⁸⁷⁾ és egyéb terveken az ötvenes évek elején feltűntek,¹⁸⁽⁸⁸⁾ jobban érthető, Handler miért kapja 1852-től az egyik jelentős megbízatást a másik után. Megbecsülése s hírneve egyre növekszik, olyannyira, hogy például amikor Schmerling osztrák

államminiszter 1864-ben a bécsi parlament tervének kidolgozásához magyar építészek megnevezését kéri, akkor a helytartótanács *Ybl, Gerster és Frey, Máltás H., Feszl, Szkalnitzky* mellett *Handler Nándort* is ajánlja.¹⁹⁽⁸⁹⁾

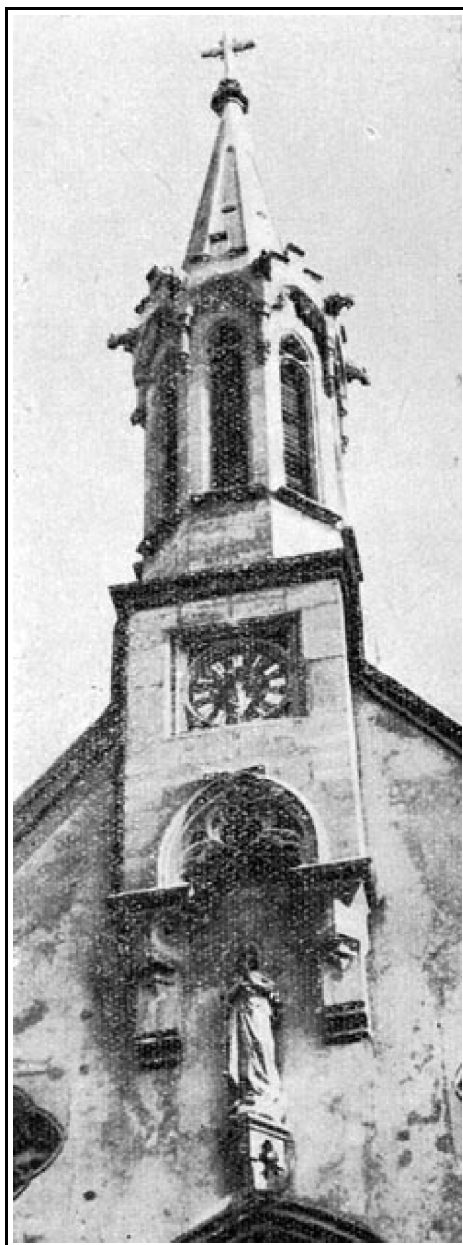
Mint mondtuk, az angol gótika alapos ismerete szabja meg stílus-igazodását. Egyik munkájában *Nash*, a jelentékeny angol építész rajzának adaptációja ismerhető fel.²⁰⁽⁹⁰⁾

Tevékenysége első szakaszában – nagyjában 1855 és 60 között – fokozottan érvényes munkáira, amit a romantika régészeti jellegű érdeklődéséről mondtunk. A mintakönyvek rajzairól megismert részletformák – mérműves ablakok, pálcátagos keretezések, pilaszterek, párkánydíszítések és parapetmotívumok, oromzatok – klasszikus rendszerű, szimmetrikusan kiegyensúlyozott homlokzatokra kerülnek.²¹⁽⁹¹⁾

A hatvanas évek első felében alkotóképessége kiteljesedik. Művészi öntudatának megnövekedése, alkotómódszerének bontakozása egybeesik a soproni romantikus művészet munkálóinak csoportba szerveződésével, társadalmi tekintéllyé növekvő szerepük kristályosodásával. A középkori építőpályok tudatos felidézését, ugyanakkor a romantika nemes naivitását – melynek értékéből tévedései sem vonhatnak le – szépen vetíti elénk az a mozzanat, ahogyan az orsolyita templom (1861–64) boltozati záróköveire *Handler Nándor*, a tervező, *Hild Károly*, a kőfaragó és *id. Stornó Ferenc* arcképét faragják.²²⁽⁹²⁾

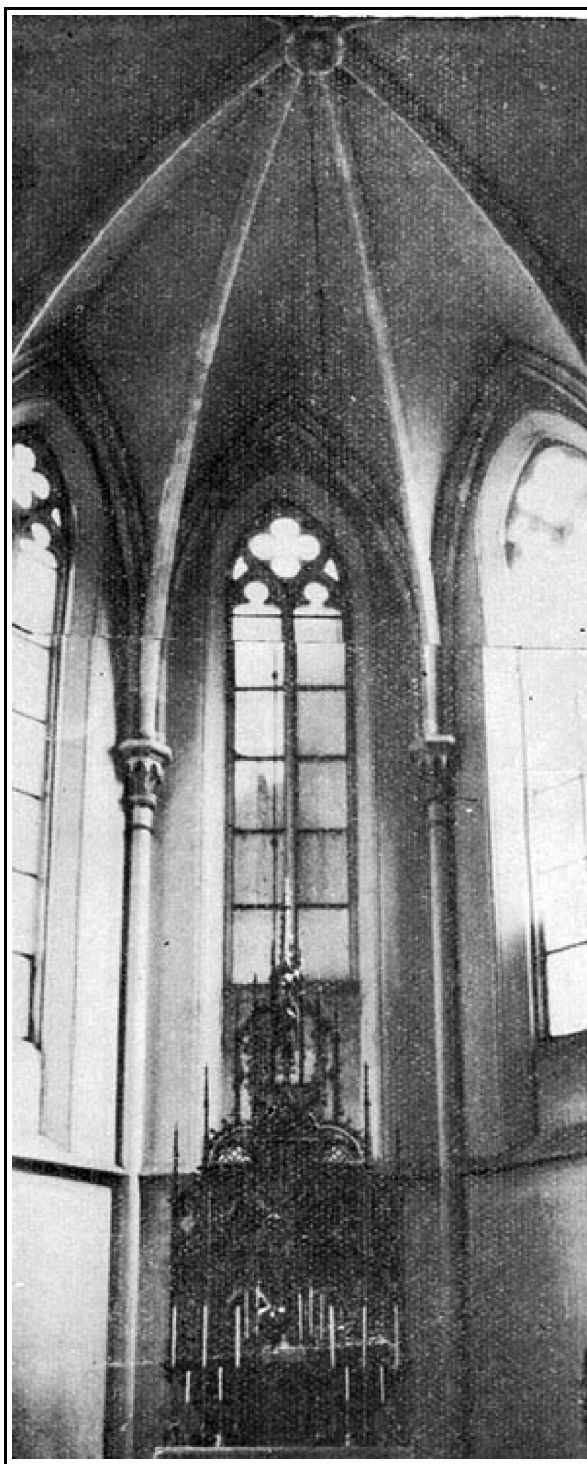
E korbéli művei közül legtöbb tanulsággal talán az orsolyita apácák templomát elemezhetjük. Érvényesül ugyan ennél is még az angol gótika doktriner ismerete, de részint más példákkal, részint önállóbb alkotói felfogással ötvözötte. A terv vonásai között kétségtelenül a legfontosabb, hogy a torony ²³⁸kialakításában a soproni gótika ihlető hatása érvényesül: az oromzati elhelyezés tekintetében, ill a konzolos kialakítást illetően a sopronbátfalvi és a Szt. Lélek-templom példája, a toronytest és sisak, egészénél és részleteinél a bencés templom lebeghetett szeme előtt. (3. ábra) A homlokzat szerkesztésében a példát a korabeli, az angol gótikától, részben a nemzeti gótika, részben az eklektizáló stílus egyszerűsödés felé tájékozódó német alkotások nyújtották. A bejárat fölötti, lényegében tört párkányra ültetett nagyméretű ablak, az oromzat alját lezáró fiatorony-talapzatok, az oromzat elé kiülő ellentétes toronyalj-konzol – s alatta a szobor – motívumai szerepelnek *Soller* Gross-Neudorfba készített templomtervén,²³⁽⁹³⁾ az előcsarnok gondolata a *Bertrichi* templomtervén,²⁴⁽⁹⁴⁾ a torony-forma pedig – az angol gótikus oromzatdísz nélkül ugyan – *Stüler* (a pesti Akadémiapalota tervezője) számos romantikus templomtervén tűnik fel.²⁵⁽⁹⁵⁾

Az idézettek munkáin túl is a német romantikában fölötté gyakoriak a hasonló, nyugodt, szinte klasszikusan komponált templomhomlokzatok. Azok átlagából *Händler* alkotása azonban a couleur locale értéke mellett részletképzésének gazdagabb, érettebb voltával, a homlokzat nagyobb számú elemének mintaszerű kiegyensúlyozottságával kiemelkedik. A homlokzat szépségét a belső nem éri el, ebben viszont közrejátszik a berendezés és a társművészeti alkotások alacsonyabb színvonala²⁶⁽⁹⁶⁾, de nem kevésbé a romantikus templomépítészet kérelhetetlen törvényszerűsége, az egyházművészet szellemének eltávolodása mind a vallásos monumentalitástól, mind a meditáció bensőségességétől. E koradottság alól senki, így *Handler* sem lehetett kivétel. (4. ábra)

3. Az Orsolya templom tornya

Handler munkái haláláig (1888) az elért eredmények színvonalán maradnak. Az eklektikus stílus idejében tervezett villái is romantikusak, s mintát szolgálnak a hetvenes években fellendülő, a polgári életformából következő villaépítkezésekhez.^{[27\(97\)](#)}

4. Az Orsolya templom szentélye. Winkler Gábor felvétele

[239](#)A soproni romantika szokatlanul hosszan elhúzódó ideje, szívós továbbélése témánk szempontjából nem érdektelen. Anyagi okául Sopron gazdasági életének lehanyatlását nevezhetjük meg, mely már voltaképpen

akkor elkezdődött, amikor a Bach-korszak adminisztratív alapú központosítása érvényét veszítette, Sopron igazgatási jelentősége lecsökkent, lakosságának száma relatíve megfogyatkozott. A hatvanas évek végére teljesen beérik a katasztrófa is, hogy a Bécsi–Győri vasút a várost elkerülte; még az erkölcsi élet (tehát a városi lét méltósága) is hanyatlásnak indul. S talán nem tévedünk, amikor a továbbélés jelenségének szellemi okaként a soproni középkori műemlékek, illetve a velük való állandó foglalkozás szerepét emeljük ki. Semmi esetre sem lehet teljes mértékben a városrendezés fejlettségének, valamiféle „stílusbantartás”-nak a javára írunk például azt, hogy az orsolyiták iskolaépülete 1884-ben angol gótikus stílusban épül tovább. Az így létrejött együttes bármennyire is megnyugtató, az épület bármennyire is esztétikus, végül is az ország egy más, normálisan fejlődő pontján az időben ilyen terv nem valósulhatott volna meg. Ugyanezt kell mondanunk Handler 1879-ben épült röjtökmuzsaji romantikus templomáról.²⁸⁽⁹⁸⁾ A lassan teljesen aláhagyó építési tevékenység jórészt még a romantikához ²⁴⁰kapcsolódik, a historizmusok záró korszakának, az eklektikus művészetnek soproni emlékeiről nagyon keveset mondhatunk. Első jelei a sajnálatosan nehezen kibogozható építéstörténetű volt Széchenyi-palota homlokzatain ismerhetők fel. (Széchenyi tér 1.) A hagyomány szerint²⁹⁽⁹⁹⁾ a homlokzat tervezésekor valamely római palota lemásolása volt az alapvető szempont; ami az e szándékhoz megadott 1828 körüli dátumot figyelembe véve meglepő, s ha hiteles: a megrendelői befolyásolás egy rendkívül érdekes, stilisztikai lényegét tekintve pedig korát megelőző szellemű példája lehet. Ugyanis a végül 1851-re bizonyosan datálható homlokzat a neoreneszánsz korántsem bizonytalan felidézése. *Csatkai* szerint a kivitelezett terv *Koch*, bécsi építész munkája volt.³⁰⁽¹⁰⁰⁾ A homlokzat arányai a korábbi, későbarokk adottságokról árulkodnak, az egyes elemek: ablakok, párkányok, sarokkváderezés azonban az itáliai reneszánsz, közelebbről a kései római reneszánsz palotaépítéssel gyakori megoldásaira emlékeztetnek, így az első emeleti ablakszemöldökök váltakozása a Pel. Farnesé-re, úgyszintén erre a sarokkváderezés és a második emeleti ablakok könyöklőinek konzoljai.

A bécsi klasszicizmus jelentékeny alakja, *Koch Henrik* – Yblnek négy esztendeig munkaadója és mestere (1836–40) – Pesten már 1836-ban tevékenykedik, a Károlyi palota építését vezeti.³¹⁽¹⁰¹⁾ Mint a Károlyiak állandó építész, kapcsolatba kerülhetett a Széchenyi-családdal is, annál is inkább, mert 1849 táján végleg Magyarországra költözik. 1872-ben bekövetkezett haláláig nálunk tevékenykedik. Nagyon valószínű, hogy a korai eklektikus törekvéseket Bécsből alaposan ismerő, nagy tájékozottságú Koch Henrik munkája az első soproni eklektikus homlokzat.

A korai eklektika egyéb soproni alkotásai is, egy-két kivételtől eltekintve, bécsi építészekhez kapcsolódnak, így az evangélikus templom tornya is, melyet a szakirodalom általában a klasszicista alkotások közé sorol. Tervét Handler József megbízatásának visszavonása után *Ludwig Förster* készítette el.³²⁽¹⁰²⁾ Förster az ötvenes évek elejétől a legjelentősebb bécsi építészek közé tartozott. Munkásságának kezdetekor a kései klasszicizmus stílusát alkalmazta, s a hellenisztikus kor görög építészetének alapos ismerete motiválta a későbbiekben is romantikus terveit, amennyiben nemcsak a formatisztaságot, hanem a kiegyensúlyozott, harmonikus együttes-képzést is szem előtt tartotta. Ezen az úton érkezett el a korai eklektikához, ahhoz a görögös-akadémikus irányzathoz csatlakozva, melynek vezére *Theophil Hansen* volt. Vele együtt tervezte a bécsi Arzenál épületét,³³⁽¹⁰³⁾ majd moreszk-romanizáló romantikus épületeivel, így a Bécs-lipótvárosi zsinagógával a keleti építészet elemeiből és az ókeresztény-koromán építészetből ²⁴¹szintézist teremtő német romantika folyamatába illeszkedett. E stíluskorszakában tervezte a budapesti, Dohány utcai zsinagógát (1854–58), mely művészi kialakításával és az öntöttvas tartók korai, esztétikus alkalmazásával a magyarországi romantikus emléktárhelyek egyik legértékesebb darabja. Korán bekövetkezett halála előtt még közreműködött Bécs várostervezésében, s magánpaloták egész sorával segítette elő a korai eklektika bontakozását.³⁴⁽¹⁰⁴⁾

Görög szellemű, ritka érettségű korai eklektikus terveivel egy időben készítette a soproni evangélikus templom tornyának terveit is. Klasszicizáló felfogásával, sőt a görögös ízek kerülésével is, hihetőleg a templom klasszicizáló későbarokk hangjához akart igazodni. A bejárat kialakításában érdekesen találkozik a korai itáliai reneszánsz ihletése a kései klasszicizmus hangjával. Természetesen, éppen mert oly fontosnak tekintette a stílus-alkalmazkodást, a torony legfőbb erénye nem valamiféle nagyszabású formai újítás keresésében, hanem mérlegelt arányában, szűkszavú, de finom részletképzésében van.

A korai eklektika értékesebb alkotásaihoz sorolhatjuk még a Lenin krt. (Várkerület), a Színház utca s a Rákóczi út néhány épületét.

5. Részlet a Lenck villa (ma Liszt Ferenc Múzeum) homlokzatáról. Winkler Gábor felvétele

A reneszánsz felületesebb tanulmányozásáról, a budapesti építészet – közvetett módon Ybl Miklós – hatásáról a romantikához való csekély, de még felismerhető kötődéséről tanúskodik a Rákóczi u. 1. számú ház. Határozottabb, ugyanakkor kissé ízetlen, ötlettelen reneszánsz igazodás jellemző a bécsi *Waechter* Kaszinó-épületére,^{[35\(105\)](#)} ugyanakkor a pesti Tudományos Akadémia (*Friedrich Stüler*) hatása is (Széchenyi tér 15). A kései eklektika még kevesebb figyelemre méltót alkotott Sopronban; *Hauszmann*

leánygimnáziuma a gyengébb művek közé tartozik; a felkapott, de művészi értelemben véve ugyancsak közepes képességű *Alpár Ignác* épülete (ma egyetemi épület) még kevesebbet mond. Szép ²⁴²kivétel a kései eklektika zavaros formafelfogásából, sivár utánzó szándékból fakadt természetén a Lenck család villája (ma a Liszt Ferenc Múzeum, épülete), *Hofer Ottó* soproni születésű bécsi építész műve.³⁶⁽¹⁰⁶⁾ Hofer soproni munkái között a klasszikus arányú, a bécsi akadémikus eklektika bélyegét viselő alkotása a legértékesebb, s talán nem esünk túlzásba, ha a kései kor viszonyaihoz képest (1890) véve értékeit figyelembe, a magyar emlékek összességében is előkelő helyre, Ybl elpusztult Lónyay-villája, (1870–72)³⁷⁽¹⁰⁷⁾ vagy a Sugár út (ma Népköztársaság útja) külső szakaszának, ma már többnyire nem álló, jó arányú villái mellé soroljuk.³⁸⁽¹⁰⁸⁾ (5. ábra)

Das Zeitalter der Historischen in der Architektur Ödenburgs

Die Forschungen der vergangenen zwanzig Jahre haben bewiesen, dass die Strömungen der Architektur des 19. Jahrhunderts, die Präromantik, der Klassizismus, die Romantik und die Eklektik an sich keine geschlossenen Stilformen sind und voneinander nicht scharf getrennt werden können. Auf Grund der Zusammenhänge, bzw. der übereinstimmenden Züge der Architektur dieses Zeitalters kann man sie in den Begriff des „Historismus“ zusammenfassen. In Sopron ist die Architektur des 19. Jahrhunderts von Bedeutung, ihre Besonderheiten lassen sich so in die Entwicklungslinie der europäischen, wie auch in die der ungarischen Architektur dieser Zeit gut einfügen. Mit den Baudenkmalern des Historismus befasst sich unsere Zeitschrift in zwei Nummern.

In Sopron beginnt der Klassizismus mit der Tätigkeit der Familie Hild, in 1813. Die Bauten des Klassizismus passen sich grosszügig den Grössenverhältnissen der Stadt an; in den Details spürt man stark den Wiener Einfluss. In den dreissiger Jahren des 19. Jahrhunderts erscheinen an Gebäuden von klassizistischem Aufriss gotisierende Formen. (Siehe das eiserne Tor des Hauses Templom u. 16. aus dem Jahre 1837, sowie die moresken Motive unter den Fenstern des ersten Stockes des Hauses Színház u. 33.) Josef Handler (1796–1881) bringt auf den klassisch aufgebauten, symmetrisch ausgewogenen Fassaden gotische Detailformen aus bekannten Musterbüchern an. Die klassizistische Tradition lebt bis Ende des Jahrhunderts weiter, indem im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts an Stelle der gotisierenden Details Renaissance motive treten. Von dem Geist des Klassizismus hat sich Ferdinand Handler (1836–1886), die bedeutendste schöpferische Persönlichkeit des Soproner Historismus am meisten entfernt. In der Formung seiner bedeutendsten Werke stützt er sich auf die englischen und deutschen Musterbücher, sowie auf die ausgeführten romantischen Gebäude auf österreichischem und deutschem Gebiet, aber er verwendet auch Motive der Soproner mittelalterlichen Bauten. (Kirche, Schule und Kloster der Ursulinerinnen, 1861–64.) Das erste Beispiel für einen Rückgriff auf Renaissanceformen sehen wir in der Fassade des Széchenyi Palastes (1851). Die bedeutendsten Werke der Soproner Eklektik spiegeln die klassischen Züge der Wiener akademischen Eklektik wieder. (Villa Lenck von Otto Koffer, 1890.) Die Zahl der Denkmäler der Späteklektik ist gering, ihr Niveau ist – im Vergleich mit der Architektur der vorangehenden Jahrzehnte – nicht bedeutend.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Simkovics Gyula: A soproni szociáldemokrácia ideológiájáról (II. rész)

²⁴³**Simkovics Gyula: A soproni szociáldemokrácia ideológiájáról**

(II. rész)

Nehéz megmondani, mért éppen Manzoni svájci szociáldemokrata képviselő „A pap az emberiség történetében” c. könyvét tartotta fontosnak Wajdits a munkásság szellemi befolyásolásához használhatónak a párt ideológiai párbajához. Minden bizonnyal közrejátszott ebben először az a tény, hogy a szocialista tanokat svájci tartózkodása alatt ismeri meg és az első benyomásokat a munkásmozgalomról itt nyerte. Másodszor a katolikus és protestáns egyházak évszázados rangját és tekintélyét akarta megingatni, ami Sopronban sem volt jelentéktelen. Gyakran tapasztalhatta a klérus és a kereszténység kizsákmányolását és az egyenlőtlenséget pártoló magatartásának sokféle megnyilvánulását. Jól tudta, hogy sokat ártanak az ún. keresztény szocialisták a mozgalomnak, akiket félre kell tenni az útból.¹⁷⁽¹⁰⁹⁾

Mansoni szubjektív jószándéka vitathatatlan, szenvedélye imponáló, de a valóság helytelen megítélése, nem teljes megértése, a századforduló gigantikus filozófiai harcának szokatlanul kiterjedt frontjai, a közvetlenül és közvetve rendkívül bonyolult filozófiai visszatükröződés elvi következtelenségekre, elméleti zavarosságokra vezettek Mansoninál és Wajditsnál egyformán.

Nehéz megmondani, miért éppen ezt a témát tartotta fontosnak és használhatónak a munkásság szellemi befolyásolásához és a párt ideológiai párbajához Wajdits, minden bizonnyal közrejátszott ebben először az a tény, hogy a szocialista tanokat svájci tartózkodása idején ismeri meg és az első benyomásokat a munkásmozgalomról itt nyerte. Másodszor, a katolikus és protestáns egyházak évszázados rangját és tekintélyét akarta megingatni, ami Sopronban nem volt jelentéktelen. Gyakran tapasztalhatta a klérus és a kereszténység kizsákmányolását és az egyenlőtlenséget pártoló magatartásának sokféle megnyilvánulását. Jól tudta, hogy sokat ártanak az úgynevezett keresztény szocialisták a mozgalomnak, akiket félre kell tenni az útból.

A keresztény szocializmus az egyház szellemi és politikai uralmának megőrzése céljából született Franciaországban a XIX. század közepén, majd Angliában és Németországban is elterjedt. Az első politikailag is számító szervezetét 1880 után építette ki, 1911-ben pedig már nemzetközi méretűvé növekedett. (Keresztény Szakszervezeti Internationalé.) Sopronban jelentős volt ennek a csoportnak a működése; a városban még a század végén alakultak, szociális reformokat hirdettek egyházi és teológiai alapokon és vezetéssel. Programjuk a hívő munkások számára „összskomfortos” ideológiának bizonyult. 1906-ban a Kolostor utcában avattak munkásotthont, majd Eszterházán, Süttörön, Csornán és Csepregen létesítettek fiókegyesületeket. Jellemző munkásságukra, hogy gyakran rendeztek gyűléseket, előadás-sorozatokat és mindig népes hallgatósággal. Az ilyen összejövetelnek témája pl.: A szocializmus ismertetése, a munkásosztály helyzete és a szövetkezés haszna, a szocializmus és a szociáldemokrácia volt.¹⁸⁽¹¹⁰⁾

²⁴⁴A szociáldemokrata pártszervezet ilyen módszeres és didaktikai elveket is figyelembe vevő agitatív munkát bizony nem fejtett ki, így sajnos győztes sem lehetett az eszmei csaták mezején.

A párttagok száma nem volt sok – pontos számot nem ismerünk –, de 1906-ban, amikor az önálló pártszervezet megalakult, a képviselőválasztásokon a szociáldemokraták induló jelöltje *Buchinger Manó* volt, és a szavazati joggal rendelkező párttagok száma 27. Természetesen a szavazati joggal nem rendelkező tagok száma bizonyára sokkal több, jónéhányan tartozhattak a párthoz a korábban emlegetett adminisztratív okok miatt is.¹⁹⁽¹¹¹⁾

Nem lehet csodálkozni azon, hogy a szociáldemokrata pártszervezet ellenfeleivel szemben félénk, gátlásos,

és túlértékeli a burzsoázia felkészültségét. Az ideológiai harc szellemi tevékenység, a tudományoknak – különösen a filozófiának és a társadalom történetének – ismeretét tételezi fel; a munkásoknak és a vezetőknek ebben az időben pedig ilyen képzettsége nincs. Nem veszik észre, hogy a polgárság valójában iskolázatlan és naiv, hibát hibára halmoz.

Wajditsék a burzsoázia történeti szerepét rosszul ítélték meg, nem fő ellenségnek, érdekeit a munkásosztály érdekeivel antagonisztikusan nem szembenállónak tartják, aminek oka többek között az is, hogy a város polgársága nem egységes, inkább kereskedő-iparos-uzsorás polgárság, amely kissé az arisztokrata földbirtoktól függ, abból él, jövedelmét a nagybirtok jövedelméből realizálja, ha egyre kevésbé vagy közvetetten is. Maga a burzsoázia is „kiszolgáltatottként” jelenik meg az osztályharcban, amelyet a politikai helyzet, a dualizmus és a magyar arisztokrácia „kizsákmányol”, helyesebben nem enged érvényesülni.

A kapitalizmus alapvető ellentmondása inkább a földbirtokos arisztokrácia és a polgárság egyes rétegei közötti ellentmondás alakjában érvényesül, legalábbis a munkásosztály állapotának fő okaként ez mutatkozik. A munkásosztály relatív helyzetrosszabbodása az uralkodóbb, érzékelhetőbb, az abszolút elnyomorodást sokféle más ellentmondás fedi el, a kapitalista termelési mód hibái egy jogi szerkezet hibájaként állnak elő. A polgárság érdemeinek és állapotának az eltúlzása erősíti a programban a választójogi harc mindenek felett valóságának érzetét. Az egyik népgyűlésen 1913-ban: *Knapp Gábor* kijelenti: „... a választójogi harc a harc lényege, az eljövendő Magyarországot a szociáldemokraták fogják megcsinálni – a választójog alapján. Törvényesen alkotott párt lesz csak képes Magyarországot függetlenné tenni. A régi uralkodó osztályok hatalmát csak az összeforrt népek erejével lehet megdönteni. Így történt ez 1848-ban is, a nemzet minden rétege összefogott, amikor oly hatalmas szóval követelte jogát.”²⁰⁽¹¹²⁾

A szociáldemokraták az utolsó percig nem mondanak le arról, hogy a társadalmi átalakulás vezető osztálya a munkásosztály mellett a polgárság is. Nem értették meg, hogy 1848 függetlenségi harca nem azonos a századforduló utáni társadalmi küzdelmekkel, más az osztályszerkezet és az osztályérdek, a termelési mód struktúrája. „... Magyarországnak nincs érett polgársága, amely megértené munkánk és küzdelmünk fontosságát és hozzánk csatlakozna a maga erejével” – kesereg Wajdits 1912-ben egy népgyűlésen.²¹⁽¹¹³⁾ Ebben a felfogásban a mozgalom gyengesége a burzsoázia éretlenségében, közönyében keresendő, ²⁴⁵Wajdits tehát akarattalanul is eljut a munkásosztály vezető szerepének tagadásáig. „... a mi polgárságunk fájdalom olyan, hogy becsületét egy tál lencsért, egy liter borért bármikor eladja. A mi uralkodó osztályaink nem érdemlik meg, hogy olyan szociáldemokrata párt legyen ebben az országban, mely kulturált nívón áll.”²²⁽¹¹⁴⁾ „... a szociális eszmék megvalósításához a polgári osztály segítségével szükséges, a polgárságnak meg kell értenie, hogy a reakció egyformán nyomja el a proletariátussal”.²³⁽¹¹⁵⁾

Wajditsék tisztánlátását nehezíti az is, hogy a 48-as függetlenségi párt erős a közéletben, bár a párt törekvése inkább 48 szellemének a továbbélése, mint a pillanatnyi állapotok eszmei szintézise. A 48-as párt viselkedése a szociáldemokraták burzsoá-ellenességét csökkentti, közeledést idéz elő, ideológiai opportunizmust dajkál. Természetesen a fő ok, amiért bizonytalankodnak az, hogy ideológiai felkészültségük nem tart lépést a haladással. Álláspontjuk általában a szabadversenyes kapitalizmus ellen vívott harc taktikájának felel meg, de ez a felfogás az imperializmus korában már idejét múlt, túlhaladott. Gondolkodásmódjuk tisztulását nehezíti még az is, hogy hazánk fejlődése „furcsa” módon alakul: feudális elemekre alapozott, szabadversenyes kapitalizmus bontakozik ki, de monopolkapitalista jelenségekkel is tarkított a virágzása. Agráripari kapitalista országban még időszerű a polgári forradalom, de már van munkásosztály és alig kialakult a burzsoázia; mindez olyan eszmei ellentmondás-komplexumot jelent, ami

Wajditsék erejét meghaladja.

A soproni pártszervezet Lassale, Bebel híve, lényegében szindikalista. Illúziókat táplál a burzsoá állam iránt, a kapitalizmus és a szocializmus különbözőségét, a szocialista forradalom fontosságát és indokait nem érti, amikor a választójog reformját elégnak tartja a történelmi ellentmondások felszámolásához. Az első világháború elején sem vette észre, hogy a kapitalizmus békés fejlődésének ideje lezárult, a munkásosztály szervezésének munkáját hosszabb ideig időszerűbbnek hiszi a kelletnél.

A választójogért folytatott küzdelem lehet taktikai, törekvés valamiért, lépcső a csúcshoz, de nem végcél; ezzel a szociáldemokrácia mellékösvényre tévedt és ezt, sajnos, egyetlen igaz útnak hirdette. Ez a tény az egész ország szociáldemokráciájára érvényes, az 1903-as program tartalmazza ugyan a hatalom megragadásának stratégiai fontosságát, de a megvalósítás módját már nem, általában nagyon elbizonytalanodott tétele ez a programnak. „... a szociáldemokrácia abban reménykedik, hogy a választójogi küzdelemmel, a liberális polgári ellenzék támogatásával, a szakszervezetek erősítésével a politikai és szociális reformok kivívásával, a nagytőkés és reakciós körök uralma megtörik és a szocialista fejlődésnek kedvező polgári demokratikus viszonyt hoznak létre. E felfogás kialakulásában nagy része volt az elméleti bizonytalanságnak, a legalitás fetiszizálásának, az uralkodó osztály törvényei előtt való megtorpanásnak.²⁴⁽¹¹⁶⁾

Annyiban igazuk van a szociáldemokratáknak a választójogot illetően, hogy egyetlen parlamenti párt sem küzd ezért a polgári demokratikus szabadságjogért következetesen, így hangoztatása haladó, időszerű és radikális. A választójog ²⁴⁶magyarországi állása is pártját ritkítja Európában; a bolgár, sőt a török választójog is demokratikusabb, mint a hazai. Választójoga a törvény előírásai szerint csak annak a felnőttnek volt, aki legalább 3 szobás házzal vagy évi 105 ft. adóköteles jövedelemmel rendelkezett. Falun legalább 8–12 kh. földbirtok volt a kötelező. Iparos esetében egy vagy több segéd munkaerővel termelő műhelyt kívánt a törvény. A nőknek semmilyen körülmények között sem volt szavazati joga. A választójog ügyét még az 1874. évi XXXIII. t. c. szabályozta és ennek módosításáról a Tanácsköztársaságig csak a szociáldemokraták követelései között esett szó, jóllehet több polgári párt is helyesnek vélte a megváltoztatását, anélkül, hogy ezért tettek volna valamit. 1870-ben az ország lakosságának 6,7, 1882-ben már csak 5,9, 1896-ban pedig még kevesebb 5,6% rendelkezik szavazati joggal. A valóságban a dolgozók hozzávetőlegesen 3%-a vett részt a választásokon.²⁵⁽¹¹⁷⁾

Wajditsék nézeteire jelentős hatással volt a közeli Ausztria munkásmozgalmának jellegzetes és mindenképpen negatív terméke: az ausztromarxizmus. Ez az opportunista irányzat, a korabeli revizionizmus egyik válfaja, nem értett egyet a marxizmusnak azzal a nézetével, amely a munkásosztály hatalomátvételét, a kapitalista termelési mód lényegi és formai megszüntetését forradalmi harccal – fegyveres felkeléssel, erőszakosan – képzei el. Nem helyesli továbbá még a termelőeszközök nacionalizálásának teóriáját sem. Nemzetiségi politikája is csak a kultúrautonómia követeléséig és tervezéséig terjed. Filozófiája is ellenkezik a dialektikus materializmussal, a századforduló divatos szubjektív idealista filozófiáját vallja: machista. Wajditsék általában egyetértettek a fegyveres formájú hatalom-megragadás tagadásával, a termelési eszközök társadalmasítását is elvetették.²⁶⁽¹¹⁸⁾ A nemzetiségek dolgában még a kultúrautonómia sem volt a céljuk, egyszerűen erre nem is gondoltak, Sopronban különben sem volt éles a nemzetiségek állapota, ilyen ellentmondások a város társadalmi rendjét nem kínozták. Wajditsék viszont materialista világnézetűek voltak, ha a dialektika törvényeit kevésbé ismerték is.

A városi pártvezetőség a közelebbi világháború iszonyatát felfogva, gyakran kifejtette tiltakozását a militarisztikus tendenciák ellen. A tízes évek elején világos és értelmes agitációval próbált minden követ

megmozgatni, hogy felismertesse a tömegekkel az öldöklés értelmetlenségét és osztályokait, a háborúvá durvult polgári politika nemzet- és népellenes voltát. „... a gyilkosságokat a hatóságok sújtják, de a népek egymás közötti gyilkosságait semmiféle jog nem szabályozza. A hódítók a kapitalista érdekektől hajtva gyilkolnak és bántódást nem szenvednek. A katonaság nem arra való, hogy védekezzen, korunkban támadnak vele és arra használják fel, hogy a vagyonos osztály és a fegyvergyárosok érdekében gyilkoljanak. A háború magával hozza a be és kivitel megszüntetését, az ipar és a kereskedelem is áll, az adózó népre kimondhatatlan terheket rónak, az állam a tönk szélére jut, olyannyira hogy nem volna csoda, hogy a bekövetkezett nagy nyomorúság folytán belforradalom törne ki, de épp a SZDP az, amely ilyen forradalom bekövetkezését meggátolná, mert az nem [247](#) fegyverrel akar harcolni, hanem az általános és titkos választójoggal...”[27\(119\)](#) Wajdits beszédében a heves pacifizmus mellett világosan érezhető a forradalomtól való kispolgári félelem. Háborúellenes érveinek is egyik legsúlyosabbja a közelgő forradalommal való ijesztgetés.

A pártvezetőség a háború idején még ezt a formájú és tartalmú álláspontját is feladja és nem igyekszik hatásosabban tenni valamit a háború ellen. A monarchia imperializmusának érvényesülését tudomásul veszi és lényegében a világháború évei alatt sem ideológiailag, sem taktikailag a pártszervezet semmit sem megy előre, sőt Wajdits töretlenül halad a jobboldal felé, és politikáját egyre elszakíthatatlanabban a polgári demokraták és liberálisok szekeréhez köti. Politikai pályafutásának második szakaszában elszakad a haladástól, a valódi munkásérdekektől, a közelgő forradalmat igyekszik elodáztatni, ezzel a polgári termelési rendet megszilárdítani. Illúziói mindvégig megmaradnak a történelem menetéről, sőt egyre durvábbak lesznek nézeteinek torzulásai is.

1917-ben Wajdits elhagyja a soproni pártéletben betöltött posztját, Győrbe kerül, szintén a szociáldemokrata pártvezetés élére, ebben a minőségben tevékenykedik egészen a Tanácsköztársaság kikiáltásáig. Wajdits távozása után a pártszervezet szinte semmit sem hallat magáról, elkeveredik a háborús társadalmi mozgalmakban, egyre szürkül és jelentéktelenedik, és a növekvő forradalmi válságtól tökéletesen lemarad, elszigetelődik. A háború végére a baloldali felfogásúak kiszakadnak a szervezetből, egyesülnek a hazatért oroszországi tapasztalatú hadifoglyokkal, létrehozzák Sopronban is a kommunista pártot. Az első igazán proletárpárt megszületésével minőségi ugráson megy át a város munkásmozgalma és töretlen az út a tanácshatalom felé.

Wajdits sohasem tudott kommunistává lenni, ami különösen súlyos következményekkel járt direktóriumi munkássága idején a proletárdiktatúrára nézve.

1918 nyarán a győri munkások nagyszabású sztrájkot terveznek a háború ellen, de Wajdits nem helyesli, annak ellenére, hogy tagja az 1918 nyarán megalakult győri munkástanácsnak – ami akkor az országban a legforradalmibb – *Szaton Rezsővel és Bécsi Lászlóval*.[28\(120\)](#)

1919 novemberében, az őszirózsás forradalom kitörésekor is fő törekvése – a vérontás elkerülésének ürügyén – a tömegek forradalmiságának leszerelése.[29\(121\)](#) A Tanácsköztársaság kikiáltásának hírére rosszul lesz és szenvedélyes kommunista ellenes kirohanásokat tesz a baloldali esemény győzelme felett érzett dühében. Wajdits mégis vállal szerepet a Tanácsköztársaság győri vezérkarában: direktóriumi tag. Opportunistá magatartása, az egyességet már elvtelenül is kereső, félelme demagóggá, kétszínűvé neveli. Viselkedése, sajnos, nem elszigetelt a tanácskormány volt szociáldemokrata vezetői között.[30\(122\)](#) A forradalmi honvédő háború kitörésekor már nyíltan antikommunista, jóllehet a 133 nap alatt sokszor és határozottan bírálták balról a bolsevik felfogású vezetés legjobbjai, de kikapcsolni, elszigetelni nem tudták.

248 Az ellenforradalom felülkerekedésével félreérthetetlenül kiderült Wajdits álláspontjának és magatartásának gyakorlati vége, 1920-ban, amikor a munkásmozgalomban viselt dolgai miatt a burzsoá törvényszék felelősségre vonja, a Győri Hírlap a per kapcsán a következőket írja: „... a bolsevizmus mellett semmi szín alatt sem agitált. Ha a bíróság be akarja bizonyítani elfogulatlanul a most vád tárgyává tett cselekményeket, akkor elsősorban is bírálat tárgyává kell tenni az összes tényeit a proletárdiktatúra alatt, és akkor mindenki arról győződhet meg, hogy ő soha egy pillanatra sem volt bolsevista, ellenkezőleg, első perctől kezdve esküdt ellensége volt a kommunrendszernek ...” A lap a cikket – amit Wajdits vallomása alapján állított össze – így folytatja: „... a kommunisták agitátorait letartóztatta, a kommunista érzelmű munkások szervezkedéseit betiltotta. III. 21. után bent maradt ugyan a direktóriumban, mert őt a győri polgárság valósággal kérte, maradjon a helyén mert a város személy és vagyonbiztonságának megóvását az ő személyében látta biztosítottak. De helyén maradt azért is, mert nem akarta kiadni a kezéből a józan munkásság vezetését, és azt remélte hogy rövid idő alatt a meggyőződés fegyverével sikerül a kommünt megbuktatni. Ez készítette arra hogy a bolsevik haramiák között maradjon, bár tudta hogy ezért üldözni fogják.”³¹⁽¹²³⁾

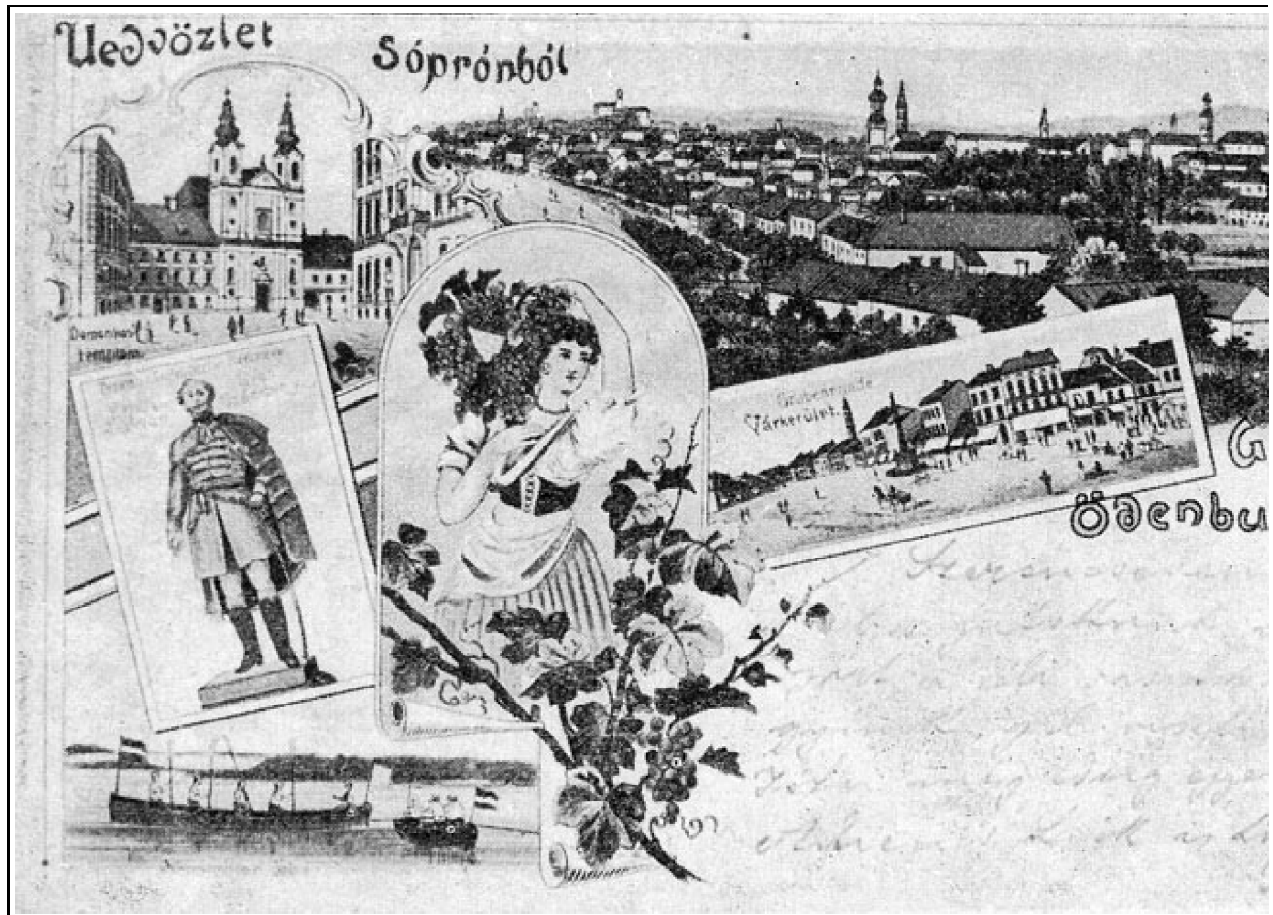
Wajditsnak sikerül a direktóriumban május 3-án magához ragadnia a hatalmat, de Kun Béla közbelépése eltávolította a vezetésből, újra Sopronba kerül mint kormányzótanácsi biztos. A cikk ezt a háttérbe szorulását igazolásként hozza fel arra, hogy a Tanácsköztársaság idején az „intelligencia, a polgári osztályok” védője volt. „Ellenforradalmár volt elejétől fogva, mert mint elvhű szociáldemokrata mindig törvényes fegyverekkel küzdött.”³²⁽¹²⁴⁾ Wajditsot a bíróság végül is első fokon fel is mentette.³³⁽¹²⁵⁾ Wajdits védekezésében nem minden igaz; elvtelenül megtagadja múltját, pedig ennyire nem volt ellenforradalmár, antikommunista és rosszakarató. Tudatosan nem tevékenykedett ő kezdetől fogva ekkora mértékben a munkásmozgalom kárára, csupán csak – igaz, hogy a legrosszabbkor – hosszú fejlődés után érkezett el ide. A dolgozó tömegekkel azért fordult szembe, mert lemaradt tőlük és ennek a lemaradásnak a ténye legjobban a direktóriumi tevékenysége idején vált láthatóvá előtte is. Opportunizmusában van valami kétségbeesésből eredő össze-vissza vagdalkozás is, egy megszégyenült ember öngyalázása.

A soproni szociáldemokraták is osztályrészül nyerték azt a sorsot, amit a II. Internationalé megalkuvó pártjai. A történelem megítéli őket, mert felkészültségüket nem munkálták, korukat megérteni nem igyekeztek, a századelő főbb ellentmondásait, tendenciáit a fejlődés irányát közömbösen kezelték, nem voltak képesek megragadni a magyar nép fundamentális érdekeit, és ennek szolgálatában elmulasztották a felvonulást. Vezetőik is felkészületlenek, határozatlanok, kicsinyes egoisták voltak, ami ebben a hivatásban megengedhetetlen. Következetlenség és önhittség, polgári lelki tulajdonságok éltek bennük és irányították tetteiket, nem győzték erővel, lélekkel és szóval igazukat felnevelni. Megítéli a történelem őket azért, mert „funkciósok” voltak vezetők helyett, „hivatal” volt számukra a munkásosztály szolgálata, ahol kenyeret kerestek. Nem tudták azt, hogy a párttagság nem pozíció, nem foglalkozás, hanem erkölcsi és tudati állapot, történelmi rang, csúcs, ahol azonosul az emberség az emberrel.

249 Elismeri viszont a történelem azt, hogy minden hibájuk ellenére a szociáldemokrácia egyedüli munkáspárt volt a világháború előtt 1918-ig és alapja, előzménye, anyaga a minőségileg magasabb rendű kommunista pártoknak. Munkásságuk növelte a dolgozó tömegek általános politikai műveltségét, öntudatát, erősítette a dolgozók aktivitását.

Wajdits útvesztése egész politikai magatartásából, világképéből, stratégiai és taktikai álláspontjából következik. Hozzájárult mindehhez egyéniségének egész komplexuma is, ami nem tudott lelkierőt szolgáltatni a gyors fejlődéshez és magára találáshoz. Az elméleti zűrzavarból kimenekedését lehetetlenné tette a szociáldemokrata szervezeti élet rendszertelensége, a célok olyannyira szubjektív megfogalmazása.

Wajdits külföldi emigrációjában sem változott nézeteiben, azokat nem vizsgálta felül, megmaradt hitében haláláig.

A legkorábbi képeslapok egyike, 1900 körül. Adorján A. reprodukciója.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNET-ÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

**1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNET-ÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI /
Hozzászólások Mollay Károlynak a soproni utcanevekről szóló cikkéhez**

Hozzászólások Mollay Károlynak a soproni utcanevekről szóló cikkéhez

**1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNET-ÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI /
Hozzászólások Mollay Károlynak a soproni utcanevekről szóló cikkéhez / II.**

II.

Az időszámításunk előtti III. században alapított Arsinoe Nílus-parti városban a római időkben szép számmal voltak utcanevek, amelyek egyaránt célszerűek és valami nagyságot megjelölők. Az elsőkhöz tartoztak: Gimnázium, Főtemplom, Dél, Alsó, Szabó, Takács, Arab, Trák, valamint Ammonios, Demetrios, Therapios, továbbá Császár és Király. (Antiquitaeten-Zeitung. 1902. 268. lap). Az utcanevek használata legalább 2000 évre megy tehát vissza.

A magyar főváros – mint példakép – 1848-ban gondolt rá, hogy utcáit főleg nagyjainkról nevezi el. „Pest város hatósága elhatározá, hogy utcáinak jelentéktelen nevét újabb és inkább történetünk nagyobb embereire emlékeztető nevekkel cserélni föl. E nevezetes nevű utczák fővárosunkat kétségkívül szebb alakban tüntetik föl.” (Kéry: A magyar szabadságharc története napi krónikában. Bp. 1899. 118. lap).

Úgy látszik, a terv terv maradt, viszont 1867-ben, ahogy a Századok jelenti¹, bizottság alakult, amely a város vezetősége megbízásából a régi utcanevek átkereszteléséről nyújtott be javaslatot. A cikket alighanem Thaly Kálmán, a kuruckor történetírója írhatta, mert valóban a nemzeti hősök javára óhajtott volna eldönteni a kérdést, már pedig szerinte a javaslatban kevés köszönet van. Elsősorban azt kifogásolja, hogy egyszerre nagy tömegű utcanevet akartak megváltoztatni, 20–30 elég lett volna kezdetnek, ebben Mollay javaslatával egyezik is. Viszont ellenkezik a régi, ma bizonyára megbecsülendő elnevezések megtartásával; ilyeneket „legképtelenebb vagy haszontalanabb” nevűeknek mond: Kék kakas, Három pipa, Két nyúl, Két

„sas, Három dob, Három szív, Öt pacsirta, Bodzafa, Fűzfa, Tehén, Borz, Szarka, Gyöngytyúk, Zöldfa, Zöldfa, Zöldkert, Zsibárus, Gyapju, Dohány, Só, Sip, Sütő, Kéményseprő, Haj, Mérleg, Kalap, Kigyó, Rostély, Zsák. Pedig ezek régi fogadók vagy boltok, esetleg mesterségek nevét tartották meg. Kár volt azonban, írja a cikk, a hajdani városkapukhoz vivő utcákat (Hatvani, Kecskeméti, Váci) és a Rózsateret megváltoztatni. Szerencsére a bizottság a Bástyá és Magyar utcáknak irgalmazott. A bizottságnak eme javaslatait csak részben fogadta el a város vezetősége. A „legképtelenebb”-eknek nevezettek közül is megmaradt néhány mai napig, mint a Szarka, Dohány, Kéményseprő, Mérleg, Kigyó, Zsibárus, a szám elmaradt a Pipa, Sas, Dob, Szív utca nevéből. A helynevekből is csak a Hatvani utca váltott át Kossuth nevére. A Rózsater viszont a belváros rendezésekor tűnt el.

A cikk kifogásolja, hogy nagyjaink neve méltatlanul került felhasználásra. A kisszerű Rózsa térre nem illik Rákóczi neve, legyen a Nagy Fejedelem utcája az [251](#)Országút, azaz a mai Múzeum- és Tanács körút. Bethlennek a „ronda” Só utca jutott. Calvinnak a „találékony” bizottság a Szénpiacot juttatta. A mai Baross utca ne legyen Bocskayé, és a Mészáros utcát toldják meg a Lázár névvel, akkor 1848-as hadügyminiszterünk is utcát kap. Méltatlan a cikk szerint Bocskayhoz a Sütő utca, viszont mért tartásuk meg a Fehér hajó utcát? (Ma is megvan). Kálmán királyt nem illeti a „félreeső” Gyapjú utca, ámbár 1967-ben változtatták csak a fenti megtoldással élve Kálmán Imre utcává. Thalyra emlékeztető lelkesedéssel tiltakozik a cikk, hogy a „kis, ronda Perecz” utca viselje a Kuruc nevet, legyen inkább Labanc utca. Azután a bizottság kreált egy Kelend nevű utcát, ilyen embert nem ismer a történelem. Meg hogy utca hirdesse Czobor gróf nevét, aki nagy labanc volt!

Egész sor nagyunk nem kapott utcanévet. Itt helyes volna az illető egykori lakóhelyéhez igazodni: Fáy András, Szalay László így kaphatna helyes utcanévet; Teleki László, aki a Szervita téren lett öngyilkos, e tér nevével örökítendő meg.

„Jóakarátú megjegyzéseknek mondja a cikkíró a sorait, persze akad nem egy ma is megszívlelhető tanács bennük, bár sokszor elveti a sulykot, akár a bizottság. Nem is teljesítették vakon egyik javaslatát sem. Számunkra megerősödik a hozzászólásokból kialakuló tanulság, hogy az utcanévek megváltoztatása nagyon körülményes és sok körületekintést kívánó művelet.

László Ernő

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNET-ÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Hozzászólások Mollay Károlynak a soproni utcanévekről szóló cikkéhez / III.

III.

Hogy mennyire időszerű Mollay cikke, az is bizonyítja, hogy ez a kérdés fővárosunkat is erősen érdekli. A Népszabadság 1967. augusztus 3-i számában tudósítást olvasok a szeptember 26-ra előkészített tanácsülés tárgysorozatáról: „A VB védetté nyilvánított 118 olyan budapesti utcát, amely a múlt századtól vagy még régebbi idők óta viseli jelenlegi nevét, illetőleg helytörténeti, várostörténeti vonatkozásokat őriz. Ilyen megfontolások alapján védett, vagyis megváltoztathatatlan például a Gyorskocsi, Országház, Feketesas, Akadémia, Fehérhajó, Reáltanoda, Dalszínház, Szász ház, Légszes, Maláta, Kék golyó és Visegrádi utca, a Dísz tér, a Fő tér, a Flórián tér vagy a Pilwax köz neve. Határozat született arra is, hogy ezentúl Székely Mihály nevét viseli az Opera szomszédságában levő Kazár utca, míg az V. kerületi Kálmán utca neve

Kálmán Imre utca lesz.”

Ebből tehát következik, hogy Mollay nagyon helyesen tárta a nyilvánosság elé a kérdést nálunk is, megjelölve az utcát, utcaneveink megfelelő rendezésére egy helyi történeti ismeretekkel és nyelvgyakorlással rendelkező bizottság révén. A fővárosi példa mutatja, hogy a semmitmondó címeket, mint nálunk po. Fácán utca, Nyúl utca bátran meg lehet változtatni, a Lenin körútnál található olyan megoldást, amely a nagy történelmi alak iránt való tiszteletet és a helytörténet kíváncsiságait egyaránt kielégíti.

Az újságcikk arról nem értesít, hogy a használatból kikopott régi utcaelnevezéseket felújítanák. Valószínűleg nincs ilyen szándék, szörnyű zűrzavar származhatnék belőle, mint ahogy nálunk is, épp azért Mollay javaslatának csak egy részét fogadva el, a leginkább szemet szűrő, nem megfelelő utcanevek megváltoztatására, illetőleg elcserélésére gondoljunk!

Öreg soproni

**1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNET-ÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI /
Hozzászólások Mollay Károlynak a soproni utcanevekről szóló cikkéhez / IV.**

IV.

A reformkorban, úgy látszik, igen előtérbe került a magyar fővárosban az utcanevek kérdése. Belekapcsolódott az esztétika és belekapcsolódott a politika egyaránt. A régi utcaneveket, amelyek valaha kocsmák, boltok vagy kisebb üzemek felé igazították útba a járókelőt, csúnyának találták a magyar főváros képén, viszont kevesellték a magyar történelem nagy lapjaira emlékeztető elnevezéseket, szinte történelmi [252](#)atlasznak akarták a város térképét a nagy elődök nevének felidézésével átalakítani. Tóth Lőrinc (1814–1903) író 1844-ben megjelent angliai útikönyvébe tehát meglepő helyen beiktat egy kis idevágó elmélkedést:

„Azon általános elszomorító prósaiságot akarom csak emlékezetbe hozni, mely ifjú fővárosunk térei- s utcáinak neveiben mutatkozik. Végig futom a városnak térképét, s a legszebb utcák nevei inkább valamely silány zoologiai gyűjteményre emlékeztetnek, mint a magyar haza nagy tetteiben s jeles férfiakkal valóban gazdag évkönyveire. Szarka- és Veréb-, Kigyó- és Nyul- Sas- és Paripa, sőt Retek- és Dió utcákra bukkanunk, sőt hogy a macskazene tökéletes legyen, Három Dob és Sip sem hiányzik, s a Zsibáros-utca kiegészíti a ronda gyűjteményt! sőt a világhírű bécsi prózaiságnak jelentestestien visszakérődzése sem hiányzik a külvárosokban; Tavaszmező, Pacsirtamező s több társaik egyenesen bécsi gyarmatokra emlékeztetnek ... vagy a boldog emlékeztető bunkós kor dicső harczmezeje a Zrinyi-kávéház legyen-e egyedüli képviselője nemzeti nagy hőseink emlékeztetésének? vagy beérjük-e azzal, hogy a ronda külváros egyik csekély utcája b. Sándor és Valero és Rombach nevet visel?

Mi lehet olcsóbb s könnyebb módja nemzeti emlékezések ébresztésének, mint tereinket s utcáinkat azon nevekkal diszesíteni, melyeknek hallására, olvasására magasan dobog fel a kebel, melylyek dicső példájuknak követésére, nemes versenyre hívják föl a tisztelő unokát. Itt az idő letörlni tereink s utcáink arczatáról azon jelentéstelen prózai, nemzeti érzelmhiányt bizonyító aljas bélyeget, mely azokat jelenleg undokítja. Ha gróf Széchenyi szép eszméje, Pestnek nem épen költői nevét Honderüre vagy bármi szebb hangzatura változtatni, kivihetetlennek találtatik is, nem igen könnyű lévén egy városnak sok százados nevét, mely alatt Europa s világ által ismertetik, egy tollvonással megsemmisíteni s újra keresztelni: ebből

nem következik, hogy a térek s utcák silány, prózai neveit szebbekre ne cseréljük. Ezt megteheti egy kis jóakarattal a városi rendőrség, mint megtevén egy kisebb város a Csallóköz farkán, a Disznópiacot Rozália-térre változtatván. A most élő nemzedék nem fogja még felejteni a zoológiai szótárt, mely jelenleg utcáinkon diszeleg, s a Szarka utcán fogja még keresni gróf Széchenyi lakását; de ha ez undok czimek letörültetvén, helyükbe történeti nevek iratnak, az irodalom hatalmas segélyével a legközelebbi kor már minden nehézség nélkül Hunyady, Mátyás, Dobó, Zrinyi, Kölcsey, Kisfaludy s a t. utcákat fog keresni s találni Pesten! a külföldi pedig értesülni kíván és fog arról, hogy ez hazának voltak nagy emberei, kiket nem felejt.

Ne türrük hát ez aljas prózaiságokat tereinken és utcáinkon, lelkesülni tudó nemzedék!” (Uti tárca, ötödik füzet, 1844. 58–61. lap)

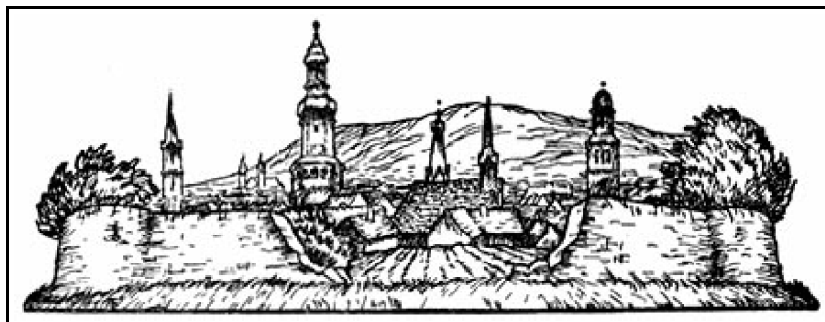
Ugyancsak 1844-ben a Pesti Divatlap (I. félév 114. lap) is hasonló hangon ír az utcanevekről: „A gőzhajók hébe-hóba csak kapnak szép történeti emlékü nevet, de fővárosunk utcáit még mindig iszonyu elnevezések bélyegzik (Retek, Szarka, Bálvány); a legszebb terek: Szervita, Színház, Szénpiac. Lélekemelő lenne Árpád, Kont, Nagy Lajos, Széchenyi tér.”

Sopronban szemetszűrő csúnya utcanév nincs, de olyanokat fel tudnék sorolni, amelyeknek semmi értelme nincs és okosabb dolog volna felcserélni őket valamely nagyunk nevével, mintsem magunknak és vendégeinknek talányképp feladni: Apród, Fácán, Kert, Mező, Ösvény, Szív. Egyébként helyesnek találok a megfelelő helynévvédő bizottság megalakítását, annak figyelmébe ajánlom az emitt felsorolt utcanevek megváltoztatását, hiszen azokhoz semmiféle hagyomány nem fűződik.

Felmerülhet még az a kérdés, hogy az egész ország szempontjából jelentős nagyságok nevét kapják-e az utcák és terek, vagy a város múltjának jelentékeny alakjaiét. Az első csoportnál jó lesz arra vigyázni, hogy valami kapcsolatot lehessen találni az utca és a név viselője között. Zeneszerző nevét ne kapja a gyári negyed valamely utcája. A helyi nagyságokra nézve is vigyázat ajánlatos, ne tengjen túl a túlzó lokálpatriotizmus. És mindenekfelett ne feledkezzünk meg a város egyik leglelkesebb szépítőjéről, e folyóirat alapítójáról, Heimler Károlyról!

Kovács L. Ferencné

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: Adalékok a soproni barokk festészethez II. Dorfmeister és kortársai

Csatkai Endre: Adalékok a soproni barokk festészethez II. Dorfmeister és kortársai

Dorfmeister letelepedésének első biztos nyoma 1761. Vele egyidőben számos más festő neve is felbukkant Sopronban, többnyire nem művekkel kapcsolatosan, inkább anyakönyvekből és hivatalos iratokból. Egyikük, *Schram* Lukács felesége révén még belvárosi háztulajdonosképp is szerepel; sógorságban volt Dobner Sebestyén Ferdinánddal, az ügyvéddel és régiséggyűjtővel, de ez a rokonság le is nézte, ami egy utcai civódásból derül ki, mikor is Dobnerné tehetetlen dühében ezt lobbantja szemére: „Te festő, Te!”¹⁽¹²⁶⁾

Sedelmayr András inkább aranyozó volt, de festett arcképet is,²⁽¹²⁷⁾ faragott szobrot. A maga és felesége arcképe elég torz alkotás, de a család birtokában levő ékszerek felismerhetők rajta. *Creditsch* József dolgozott Fertődön; a Vas megyei Monyorókeréken oltárképe van, arcképet is ismerünk tőle³⁽¹²⁸⁾. *Basile* nevű festő az Esterházy-huszárezred tisztjeinek arcképét festette, *Werl* Jakobot, *Perschibelt* az anyakönyvek említik⁴⁽¹²⁹⁾, *Steiner* Bálint volt a városi rajziskola első tanára, freskói ismeretesek Ruszton és a soproni városházán; az aranyozó Maurer család egyes leszármazottai még a 19. század első felében is tevékenyek. *Schiller* József a II. József alatt épült ev. templomok oltárképeit festette Ruszton, Farádon; rajzai a Storno Múzeumban és a Liszt Ferenc Múzeumban láthatók.⁵⁽¹³⁰⁾ Név szerint szerepel *Zeiller* Lénárt és *Gentillion* arcképfestő is.⁶⁽¹³¹⁾ Kismartonból költözött át *Luft* Lőrinc, aki oltárképeket is festett (p. o. ²⁵⁴Lajtaszentgyörgyön). 1786-ban még mint segéd jelenti a soproni bíróságnak, hogy sem neki, sem mesterének Czobor gróf nem fizette ki járandóságát 14 napi munkájáért, újonnan épített fertődi házában.⁷⁽¹³²⁾

Schaller István: Szt. Vendel. Somogyhárshegy (Baranya m.) Tóth Károly és Borcs László felvétele

E festők sorából messzire kiemelkedik azonban *Schaller* István. Eredetileg Győrött tevékenykedett, tőle van a mai múzeum dísztermének freskója. A borsmonostori főoltárképen 1757-ben még győrinek jelzi magát, a mellékoltárok képein 1760-ban és attól fogva állandóan soproninak. 1770-ben a szeme beteg, adóelengedést kap, de mégis 1779-ben bekövetkezett haláláig tevékeny. Akár Dorfmeister, munkássága behálózza az egész Dunántúlt, főleg a nyugati és déli részeket, sőt győri festő korában a Csallóközben Füssön is fest freskót. Sopronban a dóm két oltárképe (Borgia szt. Ferenc, szt. Margit) van tőle, továbbá a volt orsolyita templom szertárában egy szt. Angéla kép, művei vannak Kőszegen, Répcevisen, Horpácson, Vasszécsényben, Fülesen, [255](#)Felsősegeden, Pannonhalmán. Ezekhez csatolhatunk egy eddig nem ismertetett oltárképet Somogyhárságyon. Szent Vendelt ábrázolja, a nyájak védőszentjét, így a képen is láthatók lovak, birkák, tehenek, kecskék. A látható angyalok a borsmonostori képeikre emlékeztetnek. A kép jelzése: „Pinxit Sopronii St. Schaller 1779.” Ez év elején halt meg a festő, és így ez a kép nyilván utolsó műve. Soproni magántulajdonban volt egy szép barokk rajz, amelynek alsó sarkában Schaller monogramját véltem felfedezni. A tulajdonos később a fővárosba költözött, de szívességből birtokolom a rajz fényképét. Szt.

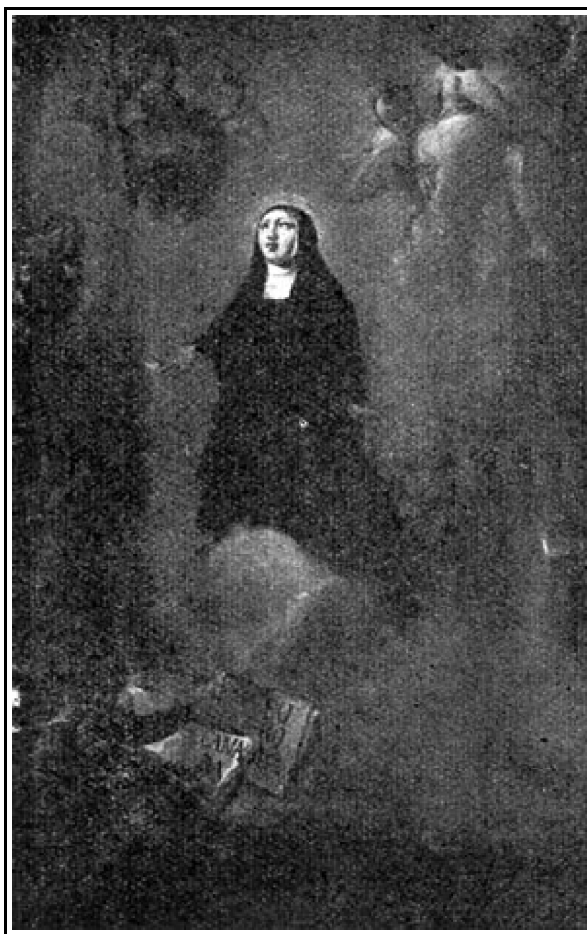

Péter és Pál apostolok búcsúját ábrázolja. Schallernek egy rajzát sem ismerjük, ez a munka nagyon gyakori tárgy ellenére is frissességével hat, épp azért csak feltételesen soroljuk Schaller művei közé, esetleg jelenleg még nem ismert művész rajza után készült és a maga jelzésével ellátott másolat. Egyetlen arcképe a Nemzeti Múzeumban van.

Schallernek két fia festő, róluk majd a továbbiakban lesz még szó. A magyar művészettörténeti irodalomban elsőnek Ipolyi Arnold említi Schaller nevét a füssi freskóval kapcsolatosan 1858-ban már: „A hely kis templomának oltárfreskói is megtekintésre méltók; a (bencés) rend védszentjeit és sz. királyainkat ábrázolják. A jeles művész nevét a felírás tartá fenn: St. Schaller pinx. 1762.” Azóta már a freskó rég elpusztult. A festő nevét Mihályi Ernő újította fel. 1918-ban, az akkor soproni magántulajdonban lévő szép feszületkép felfedezésével, amely azóta a pannonthalmi képtárban kapott helyet. A felfedezés óta eltelt 50 év alatt Schallernek számos képe vált ismeretessé.⁸⁽¹³³⁾

A soproni barokk festészet másik nevezetes alakja Dorfmeister István. Sem életrajza, sem életműve teljességében nem ismeretes. Minthogy működése több műfajra terjedt és földrajzi szempontból az egész Dunántúlt behálózta, alighanem teljes képet róla csak akkor kaphatunk, ha az eddig még át nem kutatott Vas-, Zala-, Somogy- és Baranya megye kisebb templomait és kastélyait meg nem ismerjük. Erre nézve már történtek biztató lépések.⁹⁽¹³⁴⁾

Életrajzi adatait először Éber László állította össze 1913-ban¹⁰⁽¹³⁵⁾, majd Mihályi Ernő 1916-ban 24 jelzett és keltezett kép alapján.¹¹⁽¹³⁶⁾ Azóta a helyi kutatás valamennyire megvilágította a művész elég hányatott életének kereteit, sok mindent megértünk ezek alapján sikereit és sikertelenségeit illetően. Más helyütt¹²⁽¹³⁷⁾ volt alkalmunk azt a zavart, mely születési éve körül mutatkozik, Dorfmeister saját vallomásából eloszlatni: egy festményén ugyanis, amely feszületet ábrázol, azt jelzi 1785-ben, hogy 44 éves. Eszerint 1741 körül született. Mikor viszont 1797-ben elhalálozott, az anyakönyvbe, bizonyára családjá, azt íratta, hogy 68 éves volt, azaz 1729 körül született. Igaz, hogy ebben a korban nem kívántak a halálozás bejegyzésekor hiteles okiratokat, sőt ²⁵⁶sokszor a hatóság előtt megjelentek sem tudják pontosan saját életkorukat, itt az ingadozás mégis nagy. Éber szerint Dorfmeister 1751–55 közt járt a bécsi akadémián, de nem tehető fel, hogy csodagyerek volt és 10 éves korában felvették volna az annyira tisztos intézménybe. Tán idővel valamely szerencsés véletlen megoldja ezt a kérdést is. Magyarországon első megjelenésének éve 1761, Türrén dolgozott, Sopronban pedig 1762-ről a telekkönyv tünteti fel először a nevét, mint az egyik Esterházy palota lakóját. Mária nevű leányát is ebben az évben keresztelik a Szt. Mihály templomban, komái Greiner postamester és a felesége. 1763-ban is Türrén dolgozik.

Dorfmeister: Szt. Angéla látomása. Liszt Ferenc Múzeum. Adorján A. felvétele

1764-et tüntették fel eddig, mint soproni felbukkanásának első évét. Ekkor József István nevű fiát keresztelteti meg; a keresztapa Pfistermeister József harangöntő, 1765-ben Károly Ferenc Tádé fia született, a keresztapa Festetics Károly gróf. 1766-ban a Tűztorony mellett álló Gallus Pál házban lakik a festő, 1767-ben ugyanott. Ez évben István Ferenc nevű fiának újból Festetics Károlyék a keresztzsülei. 1768-ban nem változtatott lakást; és Lujza nevű lányát Starhemberg Lajos gróf tábornakszernagy és neje Meskó Éva tartja keresztvíz alá.

1769-ben festi a sárvári kastély dísztermének oldalfalait, főképp Pittoni velencei festő metszetei alapján, továbbá Vas megyében Celldömölkön is van tőle ez évből oltárkép az apátsági templomban. Az újonnan készült soproni színházat festi ki, az ő munkája a függöny és hat garnitúra díszlet is, összesen kapott 270 ft-t. 13 évi használat után azonban tönkrementek a díszletek; a város ekkor kiköti, hogy csak kiváló művész munkájával pótolhatók. 1770-ben a Templom u. 16. sz. alatt a szép kapus ház lakójaképp említi a telekkönyv. Ez évben születik István József Pál fia, szintén Pfistermeister a koma; ez az István az, aki apja halála után egy évtizedig működött városunkban. 1771-ben is az említett házban lakik Dorfmeister; a város elengedi az adóját, nyilván ez évben keveset keresett, de tudunk róla, hogy a Vas megyei Rumban dolgozott. 1772-ben még a Templom utca lakója. A város kifesteti vele a Weismandel házban (a Lackner Kristóf utca közelében) egy magasrangú katonatiszt szállását. Ez év terméke az árvaházi kápolna nagy

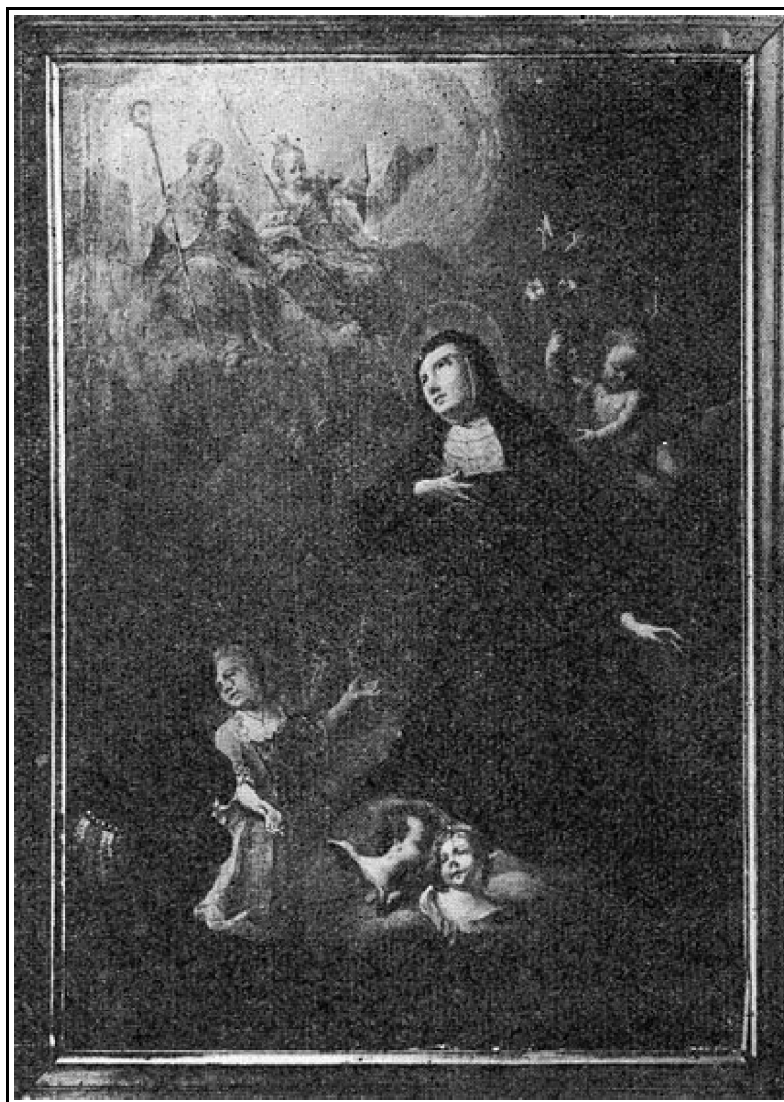
Három király képe. 1773-ban visszaköltözik az Esterházy palotába. Krisztina leánya pár hetes korában meghal.

1774-ben a Templom u. 5. szám fogadja be. Lujza Erzsébet nevű lánya születik, Starhemberg gróf és leánya a keresztszülők. Ligvándon, a mai Nebersdorfon a Niczky kastélyban mennyezetet fest.[12a\(138\)](#)

1775-ben is a Templom u. 5-ben lakik. Antónia leányát az előbbi grófék tartják [257](#)keresztvíz alá. Ebben és a következő évben a Komárom megyei Császáron dolgozik. 1776-ban a Vas megyei Sitkére készít nagy oltárképet. Lakása sem ebben, sem a következő évben nem változik. 1777-ben Kismartonban dolgozik, Sopronban pedig Kamper városi tanácsos képe való tőle. 1778-ban Vince András József nevű fia született, keresztapja Topolics András soproni orvos.[13\(139\)](#) Kismartonban dolgozik a plébániatemplomban, de ugyanakkor megfesti Paúr városbíró arcképét is. A kép a feleségével együtt Nezsiderben van, a leszármazottaknál.

1779 különösen szorgos munkával telik. Balfon, Kemenesszentpéteren, Nován freskót fest. Ebből az évből van képe Bakonybélben (ma Pannonhalmán) és a Liszt Ferenc Múzeumban a Teicher gyűjteményből, továbbá Jászón.[14\(140\)](#) Sopron megye is igénybe veszi ecsetét, de nem valami fényes feladatra: a Szt. György utca elpusztult 18-as számú házában 15 napi munkával megsérült falfestést hoz helyre. 1780-ból több jelzett képe van soproni és szombathelyi egyházi tulajdonban. A város foglalkoztatja a színházban 100 ft. erejéig. A számadáskönyv nem adja meg feladatát.[15\(141\)](#)

1781-ben a Zala megyei Kiskomáromban, a soproni Meskó palota egy kisebb helyiségében freskót fest, a fülesi Meskó kastély kápolnájában dolgozik, a soproni Dóm Jó tanács anyja képet festi (ritka táj-háttérrel). A szigetvári ferences kolostor lépcsőházában két egyforma keretű kép van: Nep. Szt. János a cellájában és Szt Anna Máriával, névjelzéssel csak a Nep. Szt. János.[15a\(142\)](#)

Schaller István: Szent Angéla látomása. Sopron. Orsolya templom

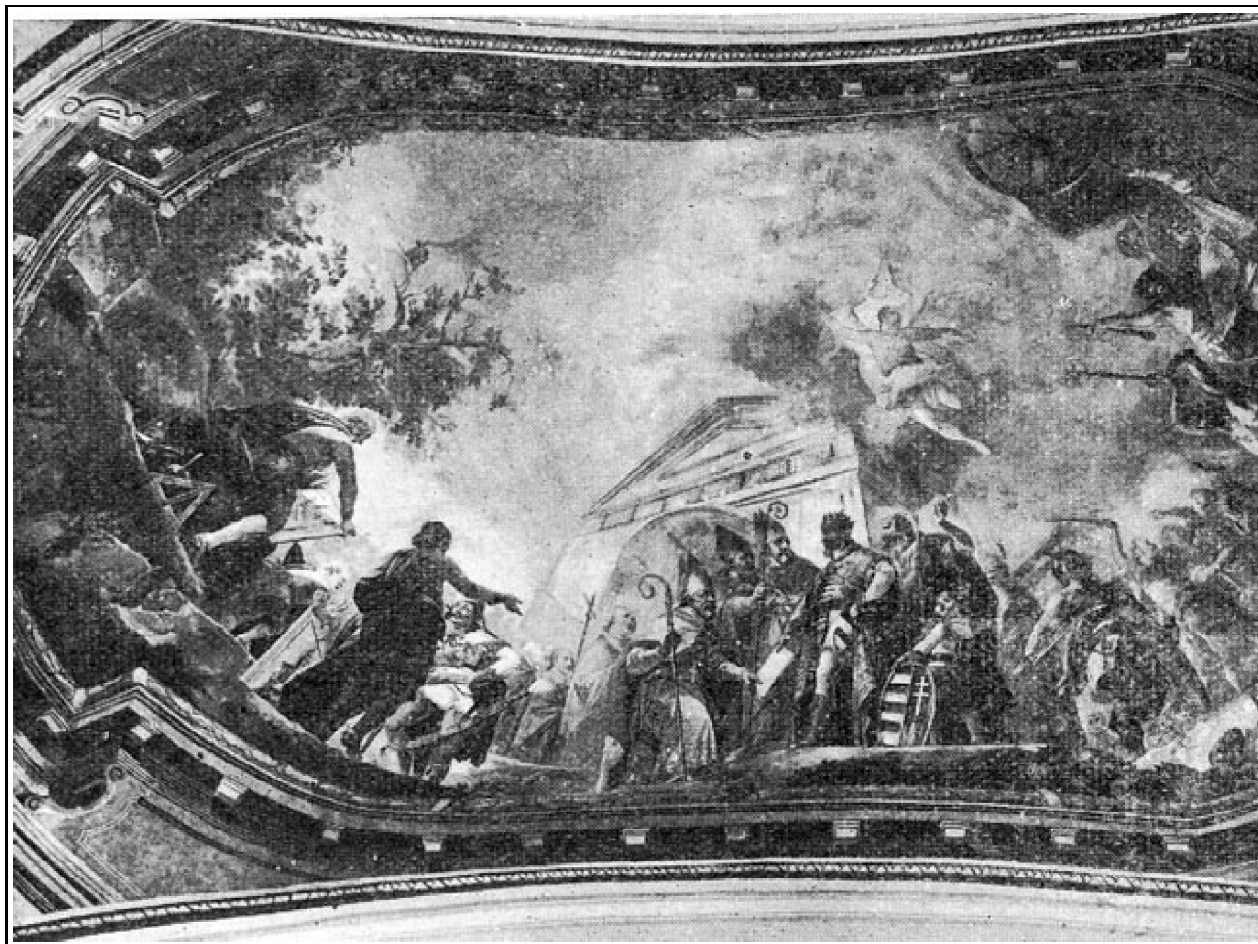
1782 leginkább Soproné. A Szent Lélek templom freskói és egy feszület-kép a hiteles munkája itt. Ugyanebben az évben készül a városháza mennyezetfreskója. 1783-ban több arckép fűződik a nevéhez és a szombathelyi püspöki palota ún. Pál-termében kilenc nagy jelenet a szent apostol életéből. 1784-ben nagy feladatok várnak rá Szentgotthárdon, a szombathelyi püspök palotájában, továbbá két oltárkép Kisboldogasszonyban (Burgenland) és oltárképek Szombathely számára, valamint Neumayer soproni építőmester és neje arcképei. 1785-ben a város 2 ft-t utal ki neki, egyet a színházi díszletek felbecsüléséért, egyet, mert egyszeri alkalommal hasztalan fáradt a színházba.¹⁶⁽¹⁴³⁾

Kemenesmihályfán is dolgozik, de kereset csak igen gyéren cseppen-csurran, ²⁵⁸miről is Szily püspöknek írásban keservesen panaszkodik.¹⁷⁽¹⁴⁴⁾

1786 váratlan feladatot hoz. Ő becsüli fel a bánfalvi feloszlatott kolostor és templom képeit. A Győr megyei Nyul és a pannonthalmi Boldogasszony templom mellett Pécs foglalkoztatja.¹⁸⁽¹⁴⁵⁾ 1787-ben a

kaboldi ev. templom oltárképét, egyik fészületét festi, Szombathelyen pedig magántulajdonban van jelzett képe. 1788-ban készül legjelentékenyebb műve, a szigetvári plébániatemplom kupolafreskója.

Dorfmeister: I. Endre visszaállítja a kereszténységet. Freskó Kiskomáromban (Zala m.)

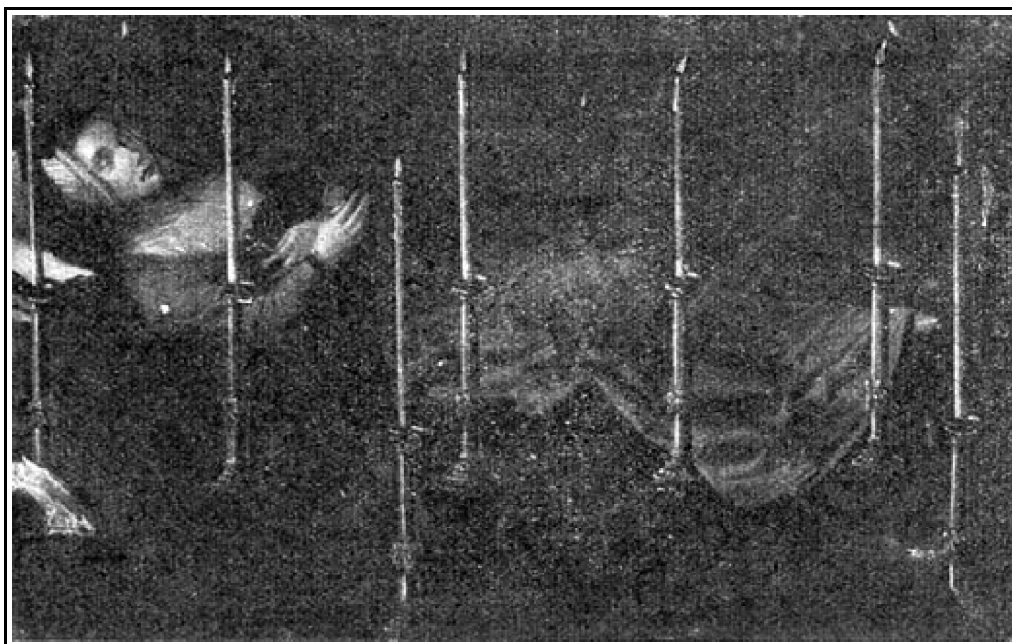
1789-ben a soproni kaszinó (mai belvárosi elemi) kifestésén fáradozik,[19\(146\)](#) az épület 1834-ben leégett. Ez év ismert termése még két kisebb kép szombathelyi magántulajdonban. 1790-ben elhunyt a felesége, Franz Anna, a festő újból nősül, Gillig Katalint veszi nőül, hol és mikor, nem ismeretes. 1790-ben ismeretlen okból megfordul Ligvándon.[20\(147\)](#) 1791-ét jóformán Szily szombathelyi püspök szolgálatában tölti, a szombathelyi szemináriumban fest, Szentivánfára, Incédre oltárképet szállít.[21\(148\)](#) Ismeretlen okokból Ligvándon tartózkodik. 1792-ben a szombathelyi székesegyház számára két oltárképe készül el. Jankovich Antalnét a halottas ágyon festi meg.[22\(149\)](#) 1793-ban kiskomáromban mennyezetfreskót fest, Gyórón ugyanazt és oltárképet, Csehmindszentre és Szarvaskendre oltárképet, Zalaegerszeg megyeházára fészületet készít. 1794-ben Hegyfalun a Gludovác család kastélyában freskók készülnek, Dorfmeister [259](#)magyarázatot is nyomtatott róluk, Czinke soproni tanár pedig megverselte az ábrázolásokat.[23\(150\)](#) 1796-ban még erélyesen tiltakozik ellene, hogy Szily püspök nem rá, hanem Maulbertschre bízta a szombathelyi székesegyház freskóinak munkálatait.[24\(151\)](#) Tehát még nyilván egészségesnek érezte magát, azonban már csak egy kisebb pergamentképet ismerünk ez utolsó idejéből, amely 33,5×23 méretben a szent családot ábrázolta két szenttel, és amely 1923-ban a budapesti Ernst Múzeum XXV–XXVI. aukcióján 186.

szám alatt szerepelt. 1797-ben végrendelkezett, az utóbbi két évben már nyilván rátört a halálos kór, vízbetegség ölte meg. Május 29-én temették, a Dóm halottas könyvébe jegyezték be halálát, annak a jeléül, hogy szállása vagy a belvárosban vagy a Várkerületen volt. A sok gyermek, a gyakori munkahiány rögzítette Dorfmeister életét: nevével gyakran találkozunk a városi bíróság könyveiben. 1776-ban Textoris, a Fehér Angyal patika tulajdonosa megidézeti: gyógyszerekért 45 ft-tal tartozik, ebből 10-et megadott, a többi jövő Szent György napra ígéri, hogy 5 forintos részletekben törleszti²⁵⁽¹⁵²⁾, de a recepteket kéri vissza. 1777-ben Payer lakatosnak 32 ft-tal tartozik. A bíróság végrehajtással fenyegeti. 1779-ben Gratzer Sámuel asztalosnak számla szerint 13 ft. jár. Az ebben az évben elhalt Philipp vaskereskedő adóssai közt szerepel a festő 7 ft, 5 és fél dénárral. Ráadásul 1773-ben Gusetti kereskedő 50 ft-os festékszámllája kifizetését követeli. 1781-ben mindjárt Vízkeresztkor kínos ügybe keveredik. A városi sörházban Helbig főzömester és neje rátámadt: addig gonosz ember számba megy, amíg be nem bizonyítja, hogy az asszonynak a pincérrel gyanús viszonya van, és hogy a főzömester a feleségére késsel támadt. És ámbár a festő váltig próbálta hangoztatni, hogy érdemtelenül támadtak rá, ő ártatlan, nem engedték szóhoz jutni és folytonosan szidták: rossz, infamis fickó (schlechter, infamer Kerl). Jelen voltak a művészet részéről Trost György építőmester és Böhm J. György aranyozó. Trost intette a házaspárt, hogy a vendégekkel ne bánjon ilyen komiszul, mire valóban véget ért a civódás. Az ügy belekerült a bírósági jegyzőkönyvbe, de nyilván elintézték, már továbbra nincs róla szó.²⁶⁽¹⁵³⁾

1782-ben kellemetlen meglepetés érte Dorfmeistert. Stark Károly házában lakott már 1780-tól fogva, és még 1783-ig volt szerződése. Távollétében az asszonynak felmondott a házi úr. A festő Szentgotthárdon dolgozott. Az asszony elfogadta a felmondást. Starknak két háza volt, a Lenin körüti Fehér ló fogadó, amelyben albérlői is voltak, meg a mellette levő ház az Ikvahíd irányában, egyikben lakott tehát a festő.²⁷⁽¹⁵⁴⁾

1784-ben az előző évről maradt 30 ft. adósság behajtását szorgalmazza a bíróságnál Krug Gottlieb kalmár, de jelentkezik egy Einbeck Zsófia is, akinek az anyjánál számosan hagytak zálogot, így a festő is, a kisasszony hatósági embert küldött a záloggal Dorfmeisterhez, hogy váltsa ki. 1785-ben az egyik Dorfmeister fiú ment kocsin Szombathelyre, de a fuvaros fia kelleténél többet számított, így ezúttal a festő kapott bírói ítélettel 2 ft-t vissza. Csöpp a tengerben: ti. Cziráki Franciskának meg tartozott 17 ft-tal, abból 4-et már megadott, 6 ft-t ígért, mihelyt befejezi Bremsel hadi pénztárosnál a munkáját, a többi majd 1786-ban. De ez a következő év még nagyobb bajt hozott. Nagybereznáról Gabriel Ferenc állami ²⁶⁰sótárnok kéri a városi bíróságot, hogy 1783-ban a festőnek kölcsönzött 12 aranyát vegyék meg rajta. Ide-oda mentek a levelek a rossz címek miatt, míg végre a város novemberben azzal, hogy a festő nincs Sopronban, lerázta az ügyet és utasította a hitelezőt, megbízottja révén hajtsa be a tartozást. Míg 1788-ban Szigetváron működik Dorfmeister, bejelentik a Bernstein csóddal kapcsolatosan, hogy ott is tartozik 20 ft-tal, de Krug Gottlieb is követel korábbról 15 ft. 6 krajcárt. Erre nézve az ügy intézője, Ernst Ignác bejelenti, hogy nem kívánja a dolgot bolygatni, így Fodor tanácsos kapja a megbízást, az előbbi tanácsos nyilván megszánta a nyomorult festőt. 1789-ben Habengast Mária vaskereskedő 14 ft-t keres Dorfmeisteren, sőt egyéb meg nem nevezett szolgálatok ellenértékét is, de a festő ritkán van Sopronban, ez a tartozás még 1779-ről kelt, több részletet azóta fizetett, de 1787 óta semmit. Most könnyű volt elővenni a festőt, mert ekkor épp a kaszinóban festett. De ez év végén megjelent a bíróságnál Besserer Károly Lipót és követelt 10 ft. 30 krajcárt mint adósság visszafizetését, két ezüst kés értékét, amit zálogba vett és VI. Pius pápa arcképét, amit a festő másolásra kért kölcsön.²⁸⁽¹⁵⁵⁾

Dorfmeister: Jankovich Antalné a ravatalon. Szilsárkány. Magántulajdon. (Galavics Géza szívésségéből közölt)

Nagyon kezdenek a bajok összesűrűsödni. 1791-ben Ostffyné Erzsébet tesz panaszt, hogy már hosszú idő óta van nála zálog, kívánná érte a pénzt és a kamatját, a tárgyak: egy taft női ruha, bársony gallér, aranygyűrű 26 ft-ért és egy aranyóra 20 ft-ért. Ezenkívül valamelyes óntárgy, négy fehérítetlen kötény; vásznat visszaadott a festőnek, de az az érte járó 2 ft-t nem hozta meg; összesen 54 ft. meg a kamat járna tehát neki. Dorfmeister válaszából kitetszik, hogy apró zálogokkal próbálta valahogy pénzügyeit egyensúlyban tartani, mert meglepetéssel hallja, hogy Ostffyné ezeket a különböző helyeken elzálogosított tárgyakat összevásárolta, ekkora összeget egyszerre nem tud fizetni, míg az eredeti helyeken az apróbb zálogokat [261](#)könnyebben kiválthatta volna, most nem is tud fizetni, de ad négy hét múlva 26 ft-t, majd időnként a többi kamatostul. 1792-ben Grimm János Ádám kénytelen a bíróság segítségével megvenni rajta két ft-nyi adósságát, de hogy ne tartsák rossz embernek, a pénzt jótékony célra adta. [29\(156\)](#)

Adóssága bezzeg maradt elhunytá után is. Pár héttel a festő halála után a városi bíróságnál jelentkezett a Schiller család és két tételben követelnek az özvegytől pénzt, 1781-ről és 1783-ról, összesen 100 forintot és nem hajlandók egyezkedni. Ebben és a szintén – de csak 5 ft. – adóssággal jelentkező Graf Péter esetében az özvegy hat heti és három nap haladékat kap az egész összeg megfizetésére. [30\(157\)](#)

Festett jót és körülményei alakulásához képest gyengét is. Értékelése is ilyen közel 200 éven át. A soproni polgárok körében alig örvendhetett örökös pénzügyei folytán nagy becsülésnek, a soproni magyarok lelkesedtek érte, mert a nemzeti történelem számos eseményét megfestette, Czinke Ferenc soproni tanár még magyar nevet is ad neki: Falumester, – a szombathelyi székesegyház Szent István képéről írt versében. [31\(158\)](#) Száz éven át írnak útinaplókban a szigetvári mennyezetfreskóról, amely valóban a legjobb alkotása Dorfmeisternek. Él még a festő, amikor Gróf Teleki Domonkos kezdőbetűivel jelzett útinaplója megjelent: Egy néhány hazai utazások leírása. Bécs, 1796. 206. lap. „Szigetben, a Városban két Cath. Templom vagyon; egyik a Parochia, más a Franciskánusoké. Az első egy Török Metset volt; kerek és magos szép Boltozata, ékes kis Templom, kivált a Boltozatján való festés, mely Szigetnek a Törököktől Éhség által lett vissza vételét emblémákban ábrázolja, nézést érdemel.” Az erdélyi ifjú főúr 1796-ban látta

a freskót. Csokonai Vitéz Mihály 1804-ben Kazinczyhoz írt levelében a freskót „pompás”-nak nevezi, arra gondol, hogy költeményes kötete elé rézbe metszeti.³²⁽¹⁵⁹⁾ Bárány Ágoston író a Vándor titkai c. útleírásában, amely a Társalkodó folyóiratban jelent meg (1837. 340. lap), már alábbhagy a lelkesedéssel: „A kath. templomba sieténk, látandók ama meglehetős ábrázolatot, mely a boltozatokon Szigetvár osztrómát tünteti-elő.” A Dánielik emlékkönyvben (1852. II. kötet) Haas Mihály a 412. lapon egy német utazó dicséretét közli: „Die beste Deckenmalerei. Ein Panorama-Gemälde mit Episoden.” A közlő lelkesedésében még a győri székesegyház Maulbertsch freskóját is Dorfmeisternek tulajdonítja. Mikor a Pécs–barcsi vonalat 1868-ban megnyitották, az ünneplő közönségnek volt arra is lehetősége, hogy Szigetvárt megtekintse. A tudósítás idevonatkozó része: A templomban „... megtekintők Dorfmeister által készített gyönyörű freskókat a templom kupolájában, a melynek tárgya szinte a vár történetéből van véve.”³³⁽¹⁶⁰⁾

A novai freskókról is elhangzott dicséret. A Tudományos Gyűjtemény 1838. évfolyamának 6. kötetében az 5. lapon Punder Ferenc említi Göcsej ismertetésében: „Szily János első püspök által építtetett pompás és legszebb izlésre kifestetett székes Egyháza ... mindeneknek figyelmét magára vonja.” Sőt mi több Rómer Flóris, a kiváló régész 1863-ban, a barokknak éppen nem barátja ezt írja a Vasárnapi Újságban (450. lap): „A novai ujabbkori templom csinos festményekkel bír, tán Maulbertschtől vagy Trogertől? ... E rajzok e vidéken a legszebbek közé számíthatók. A b. szűz mennybemenetele, a keresztfa stb. alfreskó festmények akármely székesegyháznak díszére válnának.”

De a romantika elfordult Dorfmeistertől. És hasztalan hangzott el egynéhány dicséret még, a szónál többet jelentett a tett. A Pesti Divatlap már 1845-ben a szigetvári freskókról azt írja, hogy rendetlen zűrzavart, vad káoszt alkotnak.²⁶² Az Akadémiai Értesítő 1847-ben panaszkodik, hogy a pécsi Corpus Christi kápolnában lyukakat vágtak a freskóba, amelyet Dorfmeister festett.³⁴⁽¹⁶¹⁾ Ugyanebben az évben a soproniak lebontották a színházat, amelynek freskója szintén Dorfmeistertől való volt. 1860-ban Hunfalvy János a Magyarország és Erdély képekben c. díszműben a soproni Szent Lélek templom freskóit cifrának nevezi, ami eléggé megszégyenítő bélyegnek számított akkoriban.³⁵⁽¹⁶²⁾ Éppen Sopronban éri utol a Dorfmeister műveket a rossz sors. 1893-ban lebontják a városházát és ezzel elpusztítják a mennyezet freskót, pár évvel utána a Szent János kápolnára kerül a sor, amelynek mennyezetét – ha igaz – szintén Dorfmeister festette.³⁶⁽¹⁶³⁾ Rossz restaurálással sokat rontottak a Szent Lélek templom cifrának nevezett freskóin, ugyanez a sors érte a győri orsolyita templom állítólagos Dorfmeister freskóit, nemkülönben a novait.

Csak a barokk iránt feltámadt érdeklődés újította meg Dorfmeister megtépett dicsőségét az első világégés idején, bár éppen Hekler Antal egyetemi tanár, akinek ösztönzésére egymás után jelentek meg Maulbertsch és Troger, tehát a nagy osztrák barokk festők magyarországi műveinek (Pápa, Szombathely, Győr) ismertetései, így nyilatkozott Dorfmeister-ről 1920-ban: „... a fontoskodó ekleticizmus, az ötletszegénység s a vékonyan szivárgó föltaláló erő általán jellemző Dorfmeisterre.”³⁷⁽¹⁶⁴⁾ Valóban, ha a két vérbeli művész árnyékában nézzük Dorfmeistert, talán így látjuk. Persze ha meg túlságosan előtérbe állítjuk, a másik végletbe lehet esni és túlzott dicsérével elhalmozni. Szerény nézetem szerint Péter András korán elhunyt művészettörténésziünk találta meg legjobban Dorfmeister helyét a magyar festészet történetében: „Dorfmeister közepes tehetségű, de jó színvonalú vidéki festőnek mutatkozik.” (A magyar művészet története. II. kötet. 1930. 70. lap)

Amióta Éber díszmunkában, tehát nem általánosan hozzáférhető műben megjelent tanulmánya és Mihályi Ernő a soproni művészet ismerete érdekében nagy jelentőségű füzeté napvilágot látott, ötven év alatt Dorfmeister életműve ugyan még mindig hiányos maradt, és bár sok festményt el kellett vonatkoztatni tőle,

mégis tetemesen gyarapodott hiteles munkáinak száma. A magunk részéről az itt közölt adatokkal ennek az életműnek a kereteit kívántuk megadni.³⁸⁽¹⁶⁵⁾

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Fried István: A Vörösmarty-levelek néhány soproni vonatkozása

263 Fried István: A Vörösmarty-levelek néhány soproni vonatkozása

A Vörösmarty Kritikai Kiadás újabb jelentős állomásához érkezett, megjelent a költő levelezésének lehető legteljesebb, alapos jegyzetekkel ellátott két kötete. A sajtó alá rendező Brisits Frigyes munkáját csak részben könnyítette meg a Czapáry-féle Vörösmarty-Emlékkönyv, a levelek egy részét régi újságokból, sőt kéziratból kellett kiadnia. Mint minden ilyen jellegű kiadvány, apróbb hibák lelőhelye is. Így például a közelmúlt Rummy-kutatásait figyelmen kívül hagyva, az egykori soproni tanárhoz írott Vörösmarty-levelet csak a „Fehérvár” közléséből ismeri, s nem tud Körösy László adatáról. Az esztergomi kutató ui. az Esztergom és Vidéke 1880. 46. számban már közzétette a levelet. Rummy életrajzában téved, miszerint Sopronból Karlócára került volna (semmiképpen sem Karlovicára!). Rummy Sopronban nemcsak a líceum tanára volt, hanem Festetics nemesi konviktusáé is. Így már érthető, miért került a nemes gróf keszthelyi tanintézetébe közvetlenül soproni tanárkodása után.

Vörösmarty sovány soproni kapcsolatai miatt örömmel fedezünk föl minden soproni vonatkozású adatot. Megemlékezik az egykor Sopronban működő Czinke Ferencről, ki amolyan néptanítói színvonalat képviselt a pesti egyetemen, s ezzel (meg Verseghyéhez húzó helyesírási elveivel) kivívta Vörösmarty bíráló szavát. A diák Vörösmarty még becsülte a zajló Dunán átkelő egyetemi tanárt, de a Zalán futása költője már a „haladékony idő” szavát figyel, mely új s nagyobb követelményeket állít a nemzet elé.

Lelkes szavakkal emlékezik meg Sopron követéről, Nagy Pálról egy 1825-ös keltezésű levelében, „örülj vagy örvendezz” – írja barátjának, Stettner Györgynek. Az akadémiát, tudós társaságot sürgető beszéd hatására „Gr. Széchenyi Györgynek méltó fia” tettét méltatja. Vörösmarty ne tudta volna, hogy a „legnagyobb magyar” apját, a Nemzeti Múzeum s az Országos Könyvtár alapítóját Ferencnek hívták? Valószínűleg tollhibáról van szó, Czenk urának neve túlságosan ismert volt ahhoz, hogy a Pesten, a Múzeum mellett élő Vörösmarty figyelmét elkerülte volna. S ha Lelkes, ünneplő szavak jutnak Nagy Pálnak és Széchenyi Istvánnak, a költő gúnyos hangjait Edvi Illés Pálra tartogatja. Soproni diák korában Rummy Károly György növendéke, költészetében nem is annyira Kazinczy, inkább Kis János követője. Sorsa, életútja is hasonló Kis Jánoséhoz (Jénai egyetemi évek után dunántúli lelkészkedés). Költészetének részben száraz, kiokoskodott, ihletetlen racionalizmusa, részben ezt ellensúlyozandó, izgatottságot mímelő bájolgó és érzékenykedő szentimentalizmusa (Kis János verseinek gyengéit tudta csak utánozni) ébresztette föl Vörösmarty ironizáló kedvét. „Edvinek dobog szíve, mint pöröly. Temesd el szegényt, minek vesződnék az élettel tovább?” Más kérdés, hogy Edvi Illés bírálatán keresztül a romantikus költő élcelődik a Hébe epigon klasszicizmusán, Edvi Illésen keresztül a közvetett mestert, Kazinczy követőit éri a csapás. Ugyanígy ítéli el Vörösmarty a Felső-Magyarországi Minerva verseit is („Benne a versek nyomorultak”).

Felsőbüki Nagy Pál iránt érzett becsülését bizonyára fokozta az országgyűlési ifjúság ajándéka: a Sopron megyei követ arcképével ajándékozták meg. Az ajándékban többek között Kis János is részesült. Az országgyűlési ifjúság ajándéka és levele alig egy fél esztendővel követte a soproni fiatalság „ajándékát”. A Magyar Társaság a Salamon c. színdarabnak 12 példányára fizetett elő. Az előfizetés megszervezésében

nagy szerepet tulajdoníthatunk Kis Jánosnak, ki bizonyára felfigyelt a Zalán futása országos sikerére. A Zalán futásának ugyanis Sopronban még egyetlen előfizetője sem akadt. Míg Kőszegen, Szombathelyen, Győrött, sőt Bécsben is gyűjtötték – ha nem is nagy sikerrel – a prenumeránsokat, Sopron ezúttal néma maradt. Viszont a Salamon előfizetői között ott találhatjuk [264](#)a magyar irodalmat s nyelvet ápoló soproni ifjúságot. Brisits Frigyes idézi Toldyt, ki szerint Kis János „Vörösmartynak egy igen hízogó levelet irt” e tárgyban. A levél elveszett vagy lappang, csak Vörösmarty buzdító s szúkszavúságában is lelkesítő üzenetét olvashatjuk a Társaság előlölőjéhez, Odor Istvánhoz. Az előfizetési példányokon kívül egy 13-kat is küld „velinen”, a „jeles” Társaság könyvtára számára. Talán a levél s e 13. példány meg Kis János irányító szava is hozzájárult ahhoz, hogy a Társaság fiataljai eljótsszák a Salamont. Brisits nem említi a levélhez írott jegyzetében, milyen vita tárgya volt az előadás pontos dátuma, míg Csatkai Endre egy cikkében véglegesen tisztázta e kérdést (SSz. 1955. 124–26.), amely annál inkább érdemelne meg bővebb tárgyalást, mert mind az előfizetések, mind az előadás jelentősége túlnő a megszokott kereteken. Jól emlékezünk még a Zalán futása előhangjának keserű szónoki kérdésére: „Oh, hon! meghallasz-e engem, S nagyra törő tehetős fiaid hallgatnak-e szómra?” A tulajdonképpen eredmény nélkül szétoszló országgyűlés, Vörösmarty nyomor szélén álló anyagi helyzete, az új költői eszközök, a költészet megújítása lehetőségeinek keresése sodorta a költőt abba a lelki válságba, mely majd a Csongor és Tündével tetőzik s ér véget. Ebben a helyzetben minden biztató, megértő, együttérző hangnak nagy szerepe van. A soproni fiatalok lelkesedése indokolja Vörösmarty szokatlanul meleg hangú válaszát. A Zalán kérdésére halk hangon, mégis válasz érkezett Sopronból. Ez a válasz eredményezte aztán azt, hogy Vörösmarty szerkesztősége idején a Tudományos Gyűjtemény gyakran hozza a soproni tárgyú értekezéseket. (Az egyik cikk szerzőjét éppen a Salamon egyik szereplője, Székács József személyében véltük fölfedezni. SSz. 1966. 82.)

S talán éppen azért, mert a sajtó alá rendező kissé mostohán bánt a soproni vonatkozásokkal, követi el a hibát, hogy nem azonosítja Szemérmes József Karlócáról keltezett levelét Székács József íásaival. Szemérmes (Székács) a soproni Magyar Társaságra hivatkozik, melynek tagja volt, s az általa fordított szerbus „középdalok”-ra, melyeket majd kötetben fog kiadni *Székács József*. Benka Ádám halálára írt verset mellékel az ifjú Székács, Mezőberényben volt tanítója s rektora.

Kis Jánost a XIX. század első két évtizedében túlértékelték. Később egyre inkább – érdemtelenül – teljesen megfeledkeztek róla. Még 1825-ben lelkesen írt Vörösmartynak. Az a tény, hogy előfizetőket toborzott, bizonyára jólesett a költőnek. 1831-ben Vörösmarty már az egyre inkább megszerveződő triász nagyhatalmú tagja, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője. Az 1831. október 11-ről keltezett (s az egyetlen ráánkmaradt) Kis János-levél nagyon udvariasan, kérve-panaszkodva szól. Egyik fordításának egy példányát küldi Kis „azzal a bizodalmas kéréssel, hogy a munka megjelenését a’ tudományos gyűjteményben (!) olyan hozzáadással, hogy Pesten Eggenberger, Müller és Wigand boltjaikban találhatik, jelenteni, ’s ha lehet a’ nyomtatásbeli hibákat is kinyomtatni Fenntisztelt Uraságod ne terheltessék”. Kis János nem került szembe a triásszal, mint Pannonhalmi Utja s egyebek miatt Kazinczy. Kist becsülték, műveit Toldy Ferenc fogja kiadni, csak éppen elhagyták; racionalista klasszicizmusa elsápadt Vörösmarty mélytűző, romantikus költészete mellett. Kis János a 30-as években már csak mint fordító végzett hasznos munkát, önéletírásával, emlékezéseivel „régmúlt” s túlhaladott korszakot zárt le. Ez az egyetlen ismert Kis János-levél, mely Vörösmartyhoz szól, hangjával, tárgyával pontosan tükrözi a kétfajta költői magatartást, s mint ilyen fontos kor-dokumentum.

A jelentéktelenebb soproni adatok között örömmel fedezzük föl, hogy Vörösmarty egyik barátja, Teslér László megbízásából elment Lichtl Károly soproni születésű kiadó Industrie Comptoir-jába kottát

vásárolni, és hogy gúnyolódva bár, de említi Schwartner Mártont, az egykori líceumi tanárt.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Pröhle Jenő: Balassa János és Sopron

265 Pröhle Jenő: Balassa János és Sopron

Nem lehet feladatunk, hogy a száz évvel ezelőtt (1868. dec. 9.) elhunyt sebész-professzornak az orvostudomány és a közegészségügy történetében játszott kiemelkedő szerepét akár csak körvonalazzuk, orvosi és emberi magatartásának jellemzésénél is csak két idézetre szorítkozunk. Orvostudorrá avatásakor mondotta és életével bizonyította: „Vivere aliis, non sibi, constituit essentiam medici”, azaz: másoknak élni és nem magának, ez teszi az orvos lényegét. Temetésekor pedig egykori iskolatársa, *Székháts József* püspök állapította meg, hogy „koporsójánál találkozik a királyi palota és a kunyhó, mert benne az uralkodóház és a szegények ezrei egyformán szeretett orvosukat és bizalmas barátjukat gyászolják.”¹⁽¹⁶⁶⁾

Balassa János 1814. május 5-én született Sárszentlőrincen, Balassa János helybeli evangélikus lelkész második gyermekeként.²⁽¹⁶⁷⁾ Tanulmányait a helybeli egyházmegyei algimnáziumban kezdte, ahol *Haag Péter* volt tanára, ugyanaz, aki Jakus Lajos legújabb kutatásai szerint (SSz. XX. 1966. 15–25.) később Petőfinek is tanára volt. Haag Péterre, a soproni gimnázium tehetséges, szomorú sorsú volt diákjára, éppen az időben tört rá elmebetegségének egyik rohama, amikor Balassa János is odajárt, sőt azt Haag Péter Balassa János apja részéről elszenvedett, nyilván vélt sérelemnek tulajdonította, Balassa János mégsem vált hűtlenné régi iskolájához.

Balassa János 1825 szeptemberében az alábbi szövegű bizonyítvány (vagy inkább levél) alapján iratkozott be a soproni líceum szintaktikai osztályának első (novitius) évfolyamába: [3\(168\)](#)

[266](#)L[ectori] B[enevolo] S[alutem!]

Optimae spei puerum, *Joannem Balassa*, Dcmini Reverendi ejusdem nominis filium, ex vico Sz. Lőrincz Comitatus Tolnensi ingremiato oriundum, Religionis Ev. Aug. Conf. Grammatistam unius anni, in Schola seniorali A. C. Sz. Lörincziensi studia puerilem animum lactantia tanto discendi fervore tractavisse, ut facile in sua emineret classe, moribus autem se amabilem semper reddidisse, praesentibus testor.

Dabam Sz. Lörinczini die 4ta Septembris 1825.

L. S. Petrus Haag m[anu] p[rop]ria
Professor

Balassa Jánoséval egy napon kiállított, kissé részletezőbb igazolással iratkozott be nála két évvel idősebb bátyja, Pál a szintaktikai osztály második (veteranus) évfolyamába. Két tanéven át tanult a két testvér Sopronban (Pál a következő évben a retorikai osztály első évfolyamába járt). A szintaktikai osztályban

osztálytanítás folyt, azaz egy tanár tanította a következő tárgyakat: vallástan, magyar nyelv, latin mondattan, verstan, latin auktorok, iránytan (periodologia), stílusgyakorlatok, a számtan és mértan elemei, a természetrajz alapjai, Magyarország története, görög nyelv, német nyelv.

Bár Balassa a sárszentlőrinci iskolához képest egy évfolyamot átugrott, valamennyi tárgyból „eminens” osztályzatot kapott mind a négy soproni félévében. Csak következtetésre vagyunk utalva, amikor úgy véljük, hogy polihisztor, de nyelvész-történész érdeklődésű osztálytanárától, Szabó Józseftől, aligha kapott ösztönzést a leendő orvos természettudományos irányban, ez az indítás majd kiváló pozsonyi tanárától, a Sopronba is meghívott Kovács-Martiny Gábortól jön, de Szabó Józseftől, akit tüzes hazafisága a magyar nyelv eredetének kutatása terén ma megmosolyogni való ábrándok felé hajtott,⁴⁽¹⁶⁹⁾ Balassa mégis tanulhatott törhetetlen magyarságot, tanáránál pátosztalanabbat, de a 48 utáni üldözések közepette is helytállót. Jellemző Balassa sorsa a szabadságharc leverése után. Háromhónapi börtönbüntetést szabtak ki rá, mert elfogták magánleveleit, amelyekben két osztrák tisztet ajánlott Kossuthnak a honvédseregbe, de az egyetemi ifjúság és a pesti polgárok közbelépése szabadította ki két hónap múlva. Később ismételt a rettegett pesti rendőrkapitány elé idézték, mert egy német ajkú tanítványát, aki a magyar beteget nem tudta kellőképpen kikérdezni betegsége felől, figyelmeztette, hogy ilyen soknyelvű országban, mint Magyarország, nem lehet egyetlen nyelv tudásával eredményesen munkálkodni.⁵⁽¹⁷⁰⁾

Osztálytársa volt *Ihász Dániel*, a későbbi honvédeztárs, majd Kossuth Lajosnak haláláig hű kísérője az olaszországi emigrációban (rőla: SSz. 1912. 233–256. 1.).

A Magyar Társaságnak nem volt tagja,⁶⁽¹⁷¹⁾ a szintaktikai osztály tanulói még túlságosan fiatalok voltak erre a feladatra, de a Balassa testvérek is láthatták 1827. június 24-én a Magyar Társaság tagjainak előadásában Vörösmarty Mihály Salamon című drámáját, amelyet azóta sem adtak elő sehol. (SSz. IX. A. 1955. 124–126. 1. és Bodolay i. m. 168. 1.)

Balassa János év végi nyilvános vizsgája a Vörösmarty-előadás előtti, Pálé a rákövetkező napon zajlott le, s a két testvér a nyári szünet után diákpályájuk következő állomásán, Pozsonyban folytatta tanulmányait.

²⁶⁷Balassa János diákpályája a következőképpen alakul:

1824/25.	grammatista unius anni (kimarad a grammatista duorum Sárszentlőrinc, annorum, mert)	
1825/26.	syntaxista unius anni	Sopron,
1826/27.	syntaxista duorum annorum	Sopron,
1827/28.	secundanus (Sopronban classis rhetorica-nak hívták)	Pozsony,
1828/29.	secundanus (Sopronban classis rhetorica-nak hívták)	Pozsony,
1829/30.	primanus (Sopronban classis philosophico-theologica)	Pozsony,
1830/31.	primanus (Sopronban classis philosophico-theologica)	Pozsony,
1831/32.	primanus (Sopronban classis philosophico-theologica)	Pozsony,
1832/33.	orvostanhallgató I. é.	Pest,
1833/34.	orvostanhallgató II. é.	Pest,
1834/35.	orvostanhallgató III. é.	Pest,
1835/36.	orvostanhallgató IV. é.	Bécs.

Balassa búcsút mondott Sopronnak, és – bár az itt töltött két év emlékének későbbi nyomairól nem tudunk – még két volt soproni diák szerepe kíván említést Balassa János halálával kapcsolatban. Már említettük, hogy koporsójánál *Székács József* püspök mondott búcsúztatót. Halálának negyedik évfordulóján pedig (1872. dec. 9.) a budapesti királyi orvosegyesületben ugyancsak egy volt soproni diák, Balassa egykori műtősegédje, kollégája, barátja, sokágú tevékenységének leghűbb tanúja: *Lumniczer Sándor* tartott róla emlékbeszédet.⁷⁽¹⁷²⁾

Végül egy kis nyomtatványt kell még leírnunk, nemcsak azért, mert jellemző Balassa Jánosnak családja iránti ragaszkodására, hanem mert azt sem Szinnyei írói lexikona, sem Petrik bibliográfiája nem tartja számon és – tudomásunk szerint – másutt sincs leírva. A Berzsenyi Dániel Gimnázium könyvtárában őrzött (Cl [arissimo] Hetyésy [László] urnak címzett) füzet kiadója, „Balassa János, Bécsben az Orvosi tudományok negyed évi tanulója” az utolsó lapon bevallja, hogy atyja és bátyja egy-egy prédikációját a szünetben azok tudta nélkül magához vette és Bécsben kinyomatta. A szokásos címleírás helyett álljon itt a címlap teljes másolata:

Egyházi lelki-tanítások, tartattak a' Sz. Lőrinczi evang. Gyülekezet templomában. Az első Balassa János, ezen Gyülekezet Lelki-tanítója által dicsőült Első Ferencz, ausztriai császár és apostoli magyar király halálának gyászos inneplésekor. A' másik: Balassa Pál, az említett Gyülekezet Segéd Lelki-tanítója által Segéd Lelki-tanítói hivatalába lett belépése alkalmával. A' Sz. Lőrinczi Senioralis Oskola' javára.

Bétsben, Benkó Antal betüivel. (1835.) 8°, 31 l.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Szalatnai Rezső: Martin Kukucsin soproni éve

268 Szalatnai Rezső: Martin Kukucsin soproni éve

Sopron városa, melyet példaként szoktunk idézni, új emléktáblával gazdagodott. Szeretném elmondani, mennyire soproni ez az emléktábla, mely nem magyart örökít meg, mennyire vállalnivaló minden önérzetes soproni számára, milyen természetesen illeszkedik bele Sopron hasonló emlékeztető feliratai közé.

Itt, ahol századok érezhették a magyar harmóniát is, ahol írók és művészek léptek egymás nyomába, őszinte becsülete van a kultúrának. Itt érezzük, hogy egy nemzet története városaink története; itt nem az erőszak döntött, amikor dönteni kellett, hanem az erkölcsi elvszerűség, tehát a legszebb, mert legállandóbb magatartás, melyet hiába ostromol a tömegszenvédély s a tribünök erőszakossága. Mint a selyemszál a kinyíló gubóból, jó elő preludiumként Berzsenyi városából Berzsenyi verse, ez a pontos törvény-szöveg:

*„Minden nagy és szép, mellyet az ó világ
És a jelenkor mivei közt csudálsz,
Bajnok, dicsőség, fényes ország:
A tudomány gyönyörű gyümölcse.
Ez hozta mennyből földre az isteni
Szikrát, ez oldott a butaság alúl,
A bölcs Athenét, s' győzhetetlen*

Róma fejét ez emelte égre.”

Kukucsin Márton emléktáblája a Berzsényi Gimnázium kapualjában

Maga a ténszerűség, amit a tábla betűi hirdetnek, nem olyan különös. Mindössze azt mondják a betűk, hogy a város régi scholájában, az evangélikus líceumban, közel száz évvel ezelőtt érettségizett egy diák, aki szlovák író volt. Nem lett szlovák író, hanem már az volt, amikor átlépte Berzsényi Dániel iskolájának küszöbét. Tudták-e a tanár urak, hogy Bencúr Mátyás nevű növendékük, aki régen túl volt már a diákkoron, amikor egyetlen esztendőre, a végsőre, engedelmesen beült az iskolapadba, Martin Kukucsin néven Soprontól északra, az ország felvidéki megyéiben a szlovák irodalomnak legnagyobb prózaíró reménysége? Ha tudták ezt, megdicsérhetjük őket, remekül vizsgáztak emberségből és magyarságból. Ha nem tudták, kit tiszteljenek az árvai férfiúban, ha csupán elvszerűen, magatartásuk szerint tanították [269](#)és nevelték, még inkább megérdemlik a dicséretet.

Bencúr Mátyás ugyanis már tapasztalt ifjú volt, életpályát hagyott hátra maga után, lemondott tanítói állásáról, szabadulást és megújodást keresett, s ezt Sopronban kapta meg. Följebb akart jutni. Mikor osztályfőnöke megkérdezte, milyen pályát választ az érettségi után, azt felelte, teológusnak megy, evangélikus lelkész lesz. Ez a tradicionális polgári pálya jellemző volt a kisépre a Tatra alatt. De Bencúr Mátyás mégsem lett lelkész, orvos lett foglalkozása szerint, s író hivatása szerint, annak a szlovák írói triáshoz egyike, amelyik a XIX. század szlovák irodalmának csúcsát jelenti. Hviezdoslav és Vajany ifjabb társa a szlovák realizmus úttörője és klasszikusa. Ott kezdődik a nevezetes soproni diák különössége, hogy megbecsülésben volt része Sopronban. Ez a megbecsülés már megjelenésekor körülvette. A fiatal tanító összetűzött tanfelügyelőjével, s faképnél hagyta az oktatást. Ebben az összetűzésben több volt a főnök és beosztottja párviadalánál. A tanító szlovák volt, a tanfelügyelő magyar és magyarosító hatalom, az idő: 1884, amikor a tanfelügyelők Magyarországon azt hitték, hogy az iskolával elintézik egy nép asszimilációját az uralkodó nemzet javára. Sopron és híres gimnáziuma befogadta az állástalan tanítót, s

érettségét adott a kezébe, hogy egyetemre mehessen. Sopron tehát nem mellékes lépcsőfok, hanem a fontos lépcső Martin Kukucsin pályafutásában. Itt korrigálták az alsókubini tanfelügyelő magatartását. Ott megbántották, itt megsimogatták a szlovák író.

A diák, akinek soproni évét adatszerűen *Pröhle Jenő* kutatta ki (a Filológiai Közöny 1963. évi 3–4. számában), már kész író, a legnagyobb igényű elbeszélések mestere, mikor leül magyar tanárai elé, s szorgalmasan és kitűnően tanul. Egy szóval nem árulja el, hol tart ő, aki már megírta a szlovák falusi életforma legszemléltetőbb rajzait, paraszti arcokat, kis eseményeket, falut a hegyek alatt, az élő szlovák nép élő figuráit, hétköznapi sorsukkal. Jártak a soproni líceumba más kiváló szlovákok is. Martin Kukucsin köztük a leghíresebb, akinek realizmusa döntő jelentőségű fordulat a szlovák irodalomban.

Kukucsin, vagyis Bencúr Mátyás Árva megyében született. Jaszenová faluban, amely kis sétányira fekszik Alsókubintól, a megyeszékhelytől. Jaszenová színszlovák falu, az Alsókubintól Rózsahegyre vezető országúton, a hágó alatt, az 1600 méteres Chocs lábánál. Bencúr: parasztok neveltje. Parasztyerekként élt a kőlábas, szálfákból barkácsolt, zsindeletű falusi házban, s magával vitte a családi kör melegét, amely jellemét formálta. Érdekességgé kell meg kell említeni, hogy ő is Magyarország nemességéhez tartozott, a nobilitáshoz, amely földdel ugyan már nem látta el szegény armalista tagjait, de kutyabőrrel igen. Csak hogy Bencúr Mátyás nem emlegette ezt a kutyabőrt, a szomszéd Felsőkubinból származó Hviezdoslav viszont szobája falán őrizte címerét. A jaszenoviaiak vásznat és juhsajtot készítettek s adtak el, nem éltek rosszul, tudtak földeket vásárolni földesuraiktól, akik már Kukucsin serdülő éveiben kezdtek lecsúszni szerte a Felvidéken, s telekkönyvileg lassan átadták a földet a szlovákságnak. Az árvaik önérzetes emberekként járták a világot, nem hajoltak meg a szolgabíró előtt. Ebből a valósághűn szemlélő, mérlegelő, kutató kedélyű népből származott a soproni diák.

El kell róla mondani a Sopront megelőző stációkat. Az osztrák-magyar kiegyezés évében kezdett járni népiskolába, odahaza. A gimnázium alsó osztályait Nagyrőcén, Túrócszentmártonban és Besztercebányán végezte, az első kettőben akkor szlovák tanításvetítő gimnázium működött, ezeket helyi feljelentésre, pánszlávizmus miatt, Trefort miniszter becsukatta. A nemzeti iskola-becsukások rossz módszernek bizonyultak, érthetően sértették a szlovákságot is, elvágták az anyanyelvi műveltség iskolai fejlesztését. A régi szlovák értelmiség azonban akkor is már irodalom-fejlesztő értelmiség volt. A szlovák irodalmi fejlődést a liberális Magyarország nem bántotta, később már meg is becsülte: sikerült népdalgyűjtemény jelent meg magyar fordításban, Hviezdoslav a Kisfaludy Társaság tagja lett. Szlovák tárgyú tanulmányok jelentek meg a Kisfaludy Társaság Évtárában.

A jaszenovai fiú megtanult magyarul. Besztercebányáról Znióváráljára ment, [270](#) ott elvégezte a tanítóképzőt, immár magyarul, s lett belőle egyházi tanító Jaszenován, a szülőfalujában, osztatlan szlovák tanításvetítő iskolában 1884-ig, hat esztendőn át. Azon a magyar nyelven beszélt és adott elő, amely meglágyítja a mély hangokat, elhessenti a névelőt és zsének ejti az es hangot. Időnként prédikált is a templomban, kántorkodott és segített a községi bírónak. Komoly, szembenéző, firtató természete azonban nem bírta a tanfelügyelőt. Érezte, hogy pánszlávnak, tehát államellenesnek tartja. Beiratkozott a késmárki ev. líceumba, s magántanulónként elvégezte a három felső osztályt.. De nem ott érettségizett, átment Sopronba. Pánszlávizmus miatt csak a felvidéki intézetekben zaklatták a szlovák ifjakat. Ezért jelentkeztek annyian a magyar vidéken a gimnáziumokban, ahol a magyar tanárok épp azt tartották kötelességüknek, hogy szeressék és jól előkészítsék a nem magyar anyanyelvű diákokat is, úgy bántak velük, mint a magyar fiúkkal. Debrecenben, Nagykőrösön, Jászberényben, Pápán jártak középiskolába 1918 előtt a szlovák ifjak. És Sopronban, ahova 24 éves korában, szakállasan, érett férfiként érkezett Bencúr Mátyás, azaz Martin Kukucsin. Pröhle Jenő közli, hogy a 19. század derekán élt egy Bencúr nevű gazdag patikus, aki szintén

Jaszenován született és Kukucsin nagyapjának testvére volt. Kukucsin írói munkássága jaszenovai tanító korában kezdődik. 1883-ban jelent meg első elbeszélése a turócszentmártoni Národnie Noviny c. lapban. Írói világ épült a lelkében: középiskola, preparandia, gimnázium, majd Sopron után az egyetemi évek, amelyek ugyancsak duplájukra nőttek: mind mutatják, nem a külső, hanem a belső érés érdekelte. Sopronban magyarul tanul, közben szlovák novellákat ír. A Tarka üsző (Rysavá jalovica) c. elbeszélése po. 1885-ben jelenik meg. Az árvai falusi világot írta meg Sopronban is, egy suszterkedő paraszt történetét a hetivásáron: kacagtató realista történet. Az írásmű szilárd tartású, magabiztosan jellemző író műve. Arányos, töréstelen, kerek írás. Társadalmi nevelést is végez vele, a suszterparaszt a pálinka áldozata lett, most elhatározza, hogy nem iszik többet egy csöppet sem. A szlovák parasztságot akkoriban ijesztően fenyegette az alkoholizmus. Annyira hogy a fiatal író jónak látta a bíráló rajz szükségét. Vajansky azt mondta erről a novelláról, hogy „csak fénykép”, Jaszenován pedig magukra ismertek Kukucsin alakjai, meg is fenyegették az író, amiért „kiszerveztette őket”. A valósággrajz azonban művészi ábrázolás a javából. A paraszt-suszter nemcsak körvonaljaival érdekes és újszerű, mert reális, hanem lelki rajzával is. Az író befűzte a jaszenovai anekdotákat a kísértettel találkozó parasztról s hasonlókat, de ez a szórakoztató rész éppen csak a szükséges humor édes cseppje, a lényeges maga a keserűség, a részeg ember magához térése s józanodása.

Ez az, ami új volt a szlovák prózában. A szlovák társadalmi valóság formája, színe és levegője ütötte meg az olvasót, az igazmondás igénye áradt a pontos-gondos Kukucsin-sorokból. Már csak egy lépés kellett ahhoz, hogy ez a realista írásmód társadalmi kritikát is jelentsen, s bátran fölbontsa azt az adomákból, kedélyes históriákból, romantikus képzeletből összerakott provinciális képet, mely a szlovák próza sajátja volt Kukucsin fellépése előtt. Ott fönn, a Vág völgyében s a zöld ragyogású, átlátszóan tiszta Árva partján, a festői kis katlanokban, a Kárpátok lábainál független volt egymástól tett és jószándék, türelem és akarat, erő és érték. Vajansky arról írt érzelmes regényeket, hogyan tér vissza egy szerelmi ösvényen a földbirtokos arisztokrácia a szlovák néphez. Kukucsin egyesítette, a valóság szemszögébe foglalta mindazt a szlovák társadalmiságot, ami szétszórva élt, s füstként elengedte a romantika fellegjáró képeit. Új tudatot, valóság-hű bizonyosságot jelentett a fiatal író. Nem kétséges, hogy erre a látásmódra volt szüksége a szlovákságnak. Szerette népét, mert ismerte, s ha álmodozott róla: ismeretei és fölismerései vezették az álmodozásban. Mély, tiszta, megrendítő hűségű kapcsok kötötték Sopronban is, első nagy szülőföldjén kívüli társadalmi és város-élményében népéhez.

Éppen egy másik, ugyancsak Sopronban, 1885-ben írt elbeszéléseire gondolok, a Meleg fészekből (Z teplého hniezda) címűre, alighanem saját lelki rajzára. A szüleitől és rokonságától búcsúzó szlovák parasztfiúról van szó benne, aki tisztességtudóan, [271](#)ahogyan fölnevelték, búcsúzkodik, átveszi a kis ajándékokat, a jótanácsokat, semmi sem történik, csak egy kis szív dobog az olvasó előtt, csak egy hamvas arc pirul el az élet első nagy lépésénél. Ilyen lélekábrázoló volt már Kukucsin a legelején. Kész írói természet. Sopron a legjobb értelemben elmélyítette már tanító-éveiben felgyülemelő valóság-vonzalmát és határozottságát.

Jól érezte magát Sopronban. Csodálatos jó év volt az 1884. szeptember elsején kezdődő, s 1885 június végével befejeződő esztendeje. Tudjuk, hol lakott, melyik utcában, miféle környezetben, a Hosszú soron, a mai Rákóczi út 29. alatt, a Kánya-házban. Sopron volt a meleg fészek, amely a családi kör fészekéből kilépőt befogadta, s rálehelte ugyanazt a meleget. Nem idegenben tanult Martin Kukucsin, hazai földön élt tovább, hazai földön nemcsak politikai-földrajzi értelemben, hanem lélek, kedély, hangulat dolgában is odahaza volt Sopronban. A kikutatott adatok szerint kedvelték a tanárai, s a nagy diák örömmel, készséggel, odaadással tanult. Huszonnégy pályázó diák közül ő kapta meg az evangélikus líceum

Róth-Teleki-féle ösztöndíját. Önként vállalt munkát és szerepet a történelmi hírességű diákkörképzőkörben, a Magyar Társaságban, szlovák barátjával és osztálytársával, Makovický Dušánnal együtt. Tisztséget is vállalt ott, a Kör könyvtárát használta, pajtáskodott diáktársaival. Sopron nemcsak az Alpok levegőjét jelentette neki, hanem az emberség szépségét, a magyar kultúrát, „Sopronban szabadon él az ember”-írja 1904-ben emlékezéseiben, s eszébe jut a soproni színház, s mint született realista, aki ínyével is emlékezik, egy soproni vendéglős túróscsuszáját is említi, magyar szóval a szlovák szövegben, azt a magyar ételt, mely oly rokon a szlovák népi éledelek egyikével, csak túrója és íze más.

Ezek külső vonások, mintha korabeli fényképeket vagy rajzokat néznénk. Hozzá kell azonban képelnünk a párhuzamos lélekrajzot is. A soproni szobát, ahol zavartalanul tanulhatott, s még zavartalanabban írhatott. Soproniak kiegészíthetik maguknak a képet az utcán és erdőben sétáló, szabadságát élvező, nyilván vidám és könnyed pajtási légkörben mozgó ifjúról. Az a tény, hogy írói fejlődése nem állt meg, hanem fölfelé haladt, kibontakozott Sopronban, hogy megírhatta a legszebb szlovák elbeszéléseket ebben a magyar városban, minden jelzőnél szebb elismerése Sopron lélegzegtető légkörének. Diáknak jött el ebbe a városba, s virágzó tavaszi fává varázsolódott itt az irodalom számára.

Sopron után valóban teológusnak jelentkezett Pozsonyban, anyja kívánsága volt, de mikor megérezte, hogy ott az alsókubini tanfelügyelő nézetei élnek, sarkon fordult, s roppant elhatározással Prágába ment, orvosnak, azaz változatlanul írónak, mert az orvostanok hallgatása elhúzódott, de az író végképpen a cseh fővárosban alakult ki. Gazdag termést nyújtott át népének, novellákat, képregényeket. Teára Masaryk professzorhoz is feljárt barátaival, s így a csehszlovák egységet kovácsoló realizmussal is eleven kapcsolatba került. A polgári lüktetésű Prágában végül orvossá avatták, s polgári foglalkozása levitte egy dalmát szigetre, akkor az is egy ország volt velünk és Prágával is. Egyik prágai horvát barátjának lányát vette feleségül a szigeten. De alighogy ott letelepedett s megírta főművét, a Ház a hegyoldalon (Dom v stráni) című regényét, mely már nem szlovák emlék, hanem horvát társadalmi rajz, sértődötten kivándorolt sziget lakóinak egy részével együtt Dél-Amerikába, Chilébe, annak is legdélibb pontjára, a Tűzföldre, elhallgatott mint író, s alig adott életjelt magáról. Mikor az első világháború végén létrejött Csehszlovákia, Martin Kukucsin visszatért eredeti hazájába, a Tatra alá. S ekkor különös dolog történt. Az elhallgatott író megszólalt, s annyi valóság átélése után sajátos lelki fordulattal, fékezhetetlenül áradó, de gyöngye kompozíciójú regényeket és útirajzokat publikált. Csak tisztelet vette körül, írói sikere már nem volt. A csehszlovákiai politikai helyzet is kiábrándította, visszament a horvátok közé, s nemsokára, 1928-ban ott halt meg; Túrócszentmártonba hozták át hamvait, a híres szlovákok temetőjébe.

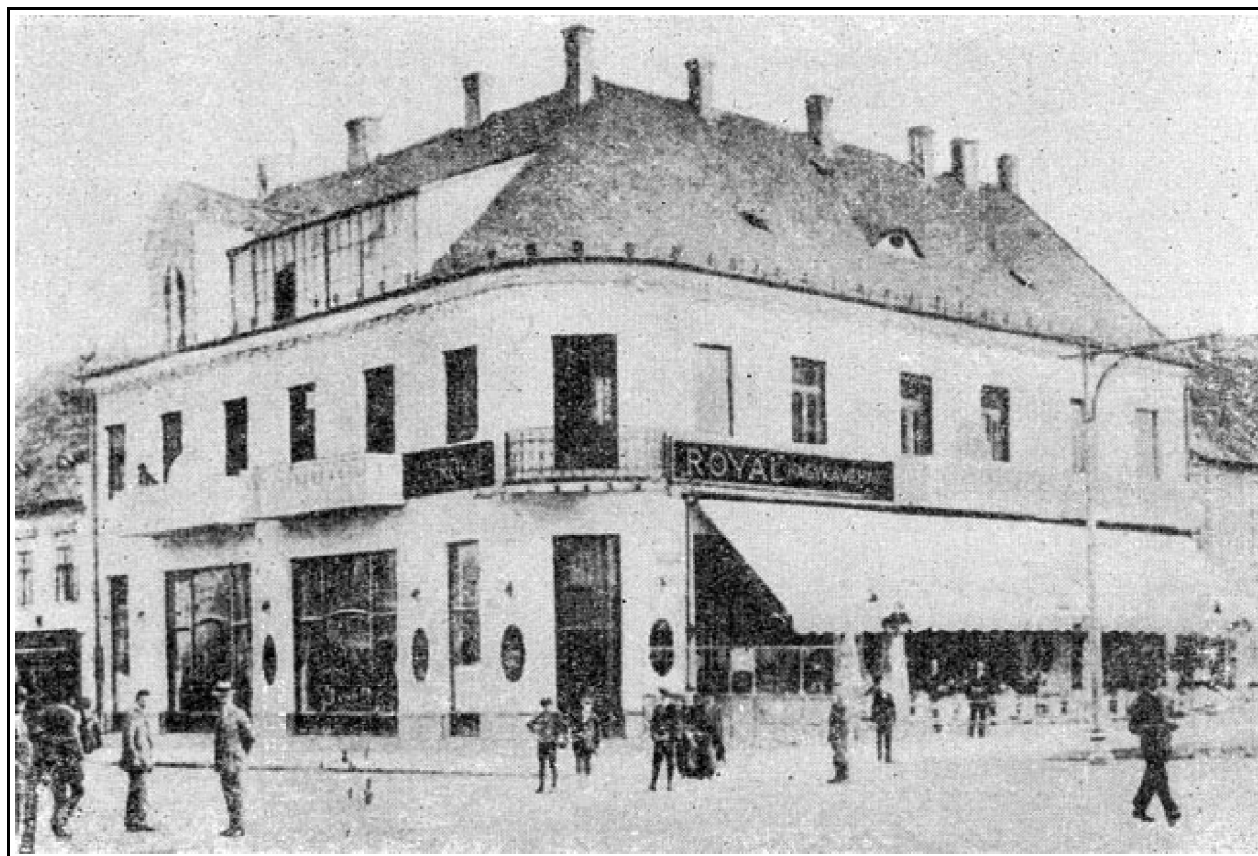
Kukucsin első korszaka a jelentős, nagy korszak, a szlovák irodalom új útjának megnyitása. Művészi eszközökkel rávezette olvasóit a valóság szemléletére, azt vallotta, irodalmi alkotás csak addig van, amíg a valósággal érintkezik. Ha azt faképnél hagyja, megszűnik művészetnek [272](#)lenni. Bármilyen elvet próbálgat az írásmű, bármely irányzatosságnak hódol, ha nem igazmondó, a valóságot ábrázoló: nem művészet többé. Gazdag realista életműve a szó legjobb értelmében nevelő és irányító erejű realizmus volt a szlovákoknál. Ismerjük, megvan magyar fordításban.

Erre gondolva térünk vissza ismét Sopron értékeléséhez Kukucsin kialakulásában. Egy esztendő nem nagy idő, de próbatételnek az, ha erkölcsi és szellemi nagyságára gondolunk.

A szlovák irodalom nem a magyar ellen jött létre, hanem a magyar irodalom szomszédságában, egy hazában, s nemegyszer táplálkozott irodalmunk forrásvizével. Nem a mi népünk, nem a magyar írók zárták be a szlovák iskolákat. A nép és városai, falvai és egész látóhatára megnyílt a testvéri szlovákságnak is. S ha íróinkat vallatjuk, akkor derül ki, hogyan védtek a szlovákságot, Jókaitól kezdve Mikszáthon át Ady

Endréig, Móricz Zsigmondig, József Attiláig. Ady és Hviezdoslav egyszerre intonálták jakobinus hangon, hogy a szabad anyanyelvek országát is várják Magyarországon. Nem a népen és nem íróin múlt e tiszta vágy megvalósítása, a vágyé, amely szlovák vágy is volt.

Nemcsak költőink tiszta bánata találkozott az eszmebarrikádokon, ahogy Ady fejezte ki magát, hanem immár elfeledett nevű tanáraink, a sorkatonák is becsülettel igazolták barátságunk történeti hitelét. Sopron is ilyen igazoló város volt. „A tudomány gyönyörű gyümölcsét”, ahogyan Berzsenyi jelezte másfél századdal ezelőtt féltékenység nélkül, egyenlő szeretettel osztogatta mindenkinek. A szlovák írónak is, aki meleg falai közé rejtőzött, hogy fölegyeneseadjék és erőre kapjon.^{*(173)}

Az egykori Royal kávéház az Ötvös utca sarkán 1930 körül. (Gyűrű E. gyűjteményéből). Adorján A. reprodukciója.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Kondor Viktória: Pákh Albert emlékei a Magyar Tudományos Akadémia birtokában

273 Kondor Viktória: Pákh Albert emlékei a Magyar Tudományos Akadémia birtokában

Pákh Albert (1823–67) neve eléggé elhomályosult már Sopronban: nem volt e város szülötte, de későbbi pályája itt alapozódott meg. Korának neves humoristája, a Vasárnapi Újság, az 1920-ig élt igen népszerű

ismeretterjesztő hetilap alapítója és sokáig szerkesztője. Ma már inkább az a fénykör élteti, amely Petőfi életéből rá is árad mint a nagy költő soproni és debreceni istápolójára.

A rozsnjóí születésű diák 1839-ben került Sopronba, ahol azután a líceum felső osztályait járta. Vele egyidőben hozta balsorsa Petőfit is Sopronba, félét töltött itt katonaképpen. Pákh életrajza (Szabó Mózes: Pákh Albert pályája. Kolozsvár, 1903) így adja elő a két fiatal ember barátságát: „Még Sopronban ismerkedett meg egymással a két ifjú 1839. októberében s a theológus és közbaka csakhamar bizalmas barátok lettek. Az ifjak szívük ártatlan érzemvilágában a rideg fontoskodást, a kétkedő töprengést nem ismerik. Egy pár találkozás s rövid idei együttlét teljesen elegendő volt nekik arra, hogy egymás között előbb rokonszenvet, majd baráti vonzalmat érezhessenek, hisz már az irodalom közös szeretete is egymáshoz fűzte őket. Pákh hamar fölismerte a szegény közlegény szellemi emelkedettségét, egy szebb, fényesebb pályára való termettségét, s viszont Petőfi is nagyrabecsülte új ismerősét. Tetszett neki komolysággal párosult lelki elevensége, szíves előzékenysége s őszinte természetessége. Pákh szálnalmat érezett a sorsüldözte irányában, kinek rideg, faragatlan, nyers tömeg közé vetődve annyi küzdelmes zaklatással kellett megvívnia; s rajta volt, hogy a katonáskodás e nehéz napjain lehetőleg enyhítsen. Vadnai Károly¹⁽¹⁷⁴⁾ személyes közlése szerint a hittanulót ép olyan gyakran láthatták a kaszárnya épületében, mint a fiatal közkatonát az iskola falai között. Pákhkal néha a tanárok előadására is följárt, sőt a mint Kovács Sándor, a soproni Magyar Társaság történetírója és Ferenczi Zoltán hiszik, a kör ülésein is megjelent, bár nem dolgozhatott. Petőfinek ez a barátság nagyon jól esett. Pákh 1840-től fogva titoknak, így az ifjuságnak egyik tekintélye. Nem könyvtáros ugyan – a mint Fischer mondja²⁽¹⁷⁵⁾, de Sassnak, a könyvtárnoknak osztály- és lakótársa, Petőfi tehát Pákh pártfogásából a magyar és német könyvtárból bármilyen munkát és hirlapot kivehetett. Az a körülmény a költő sanyarú életére, melyből olyankor csak a költészet emelte ki, „a menyeyi, a malasztos”, valóságos áldás volt és méltán hálával tölthette el Pákh iránt.”³⁽¹⁷⁶⁾

Pákh fiatalkori verseit Ruhmann Jenő líceumi tanár találta meg a Magyar Társaság érdemkönyvében és közölte az Irodalomtörténeti Közlemények 1912-es évfolyamának 89–96. lapjain, megtoldva az ugyanott megörökített elmékedéseivel. E versek: Kárpáti kincs (román), A tengeren születt (festmény után), Érzések az első félszázados magyar társaság örömmünnepekor, a Hatvani gyűlés 1525-ben (ballada) és a Fertő partján. Elég kezdetleges versek, a balladának sincs sok köze ahhoz, amit balladának hívunk, de a Fertő partján mégis figyelmet érdemel, mert a soproni tónak egyik legkorábbi megjelenítése a magyar költészetben:

*„Játszva uszik messze Fertő
Kéklő habja s csendesén,
Tiszta nap ködöt felvette,
Kis szellő sem küzd felette,
Siri csend a tág vizen.*

*Csak viruló partján látni
Szőlőkerti halmokon
274Élő lényt. A bő szüretnek
Gazda s népe mind örülnek,
Buredő nincs arcukon.*

A tulparti fénylő tornyok

*Mint mosolyganak felém!
Tul a kiseded tenger árján,
Tul vidék kies határán
Üdvömet mint föllelém.”*

A továbbiakban egy „édeni völgy”-ről ír, amelyben hű szerelme, Irma él.

*„Szüm teérted vágy röpiülni
Fertő tul vidékire,
És Fertőnek mély hullámján
Átevezni torlott habján
Szép hazámnak telkire.”*

Pákh Albert mint a Magyar Társaság egyik vezetője új alapszabályokat alkotott, amelyekben főleg a szigorú, de igazságos bírálatot követelte meg. Szünórák címen ifjúsági lapot is alapított, amelynek ugyan ellenlábasa is akadt ezzel a címmel: Haladó, de az hamarosan megszűnt, míg Pákh alapítása 1848-ig élt, sőt Pákh később is támogatta cikkeivel.⁴⁽¹⁷⁷⁾

Sopronból Debrecenbe költözött, itt volt alkalma a teljesen lerongyolódott és beteg Petőfit lábra állítania. És Petőfi halála után a Vasárnapi Újságban megszólaltatta mindazokat, akik Petőfi életének egyes mozzanatairól tudtak, főleg halála körülményeiről. Ebben a sorozatban szólalt meg Sas István, Orlai Petrich Soma és fontos adalékokkal szolgáltak Petőfi soproni hónapjairól is.

Kár, hogy Sopronban még utcánév sem beszél Pákh Albertről, iskolájában letétként a múzeum egy ismeretlen arcképét őrzik, továbbá az említett Érdemkönyvet, zsebkönyvet. Viszont a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában van egy pár soproni emléke, po. utolsó iskolai bizonyítványa (Kézirattár, Analecta):

A tanítvány neve, kora, vallása	Pákh Albert 19 éves ág. hitv. ev.
Születéshelye, honja	Rozsnyó Gömör megye magyar
Attya: vagy gyámja, annak polgári helyzete és lakása	Attya: Mihál lelkész, Iglón Szepes vár megyében
Osztály, melybe s meddig járt	Bölcsészeti – jog – hittani osztályba járt három évig 1839/40–1841/42-ig
Az erkölcsben	jó
A vallásban	jó

Előmenetele a tanulmányokban

A keresztén hittanban – keresztén erkölcsstanban – természetstanban – s keresztén egyház történeteiben –, *kitünő* (eminens) az Új Szövetség magyarázatában s egyházi szónoklatban *dicséretes* (1de cum 1^{em}) A magyar literatúrában, észtanban, bölcsészeti erkölcsstanban, esmerettanban (Metaphysica:) természeti és Népjogban, számtanban, betűvetésben, Mértanban és Magyarország történetében *kitünő*, a közönséges statisztikában és Magyar ország statistikájában *dicséretes* a magyar Nyilvánjogban és magyar bányajogban *kitünő*. A tanszövegben (Encyclopaedia Scientiarum) latin jeles írók magyarázatában és nyelveni irgyakorlatokban *kitünő*.

Sopronban 1842 nyárelő 23^{kán}

P. h.

Halasy Károly m. p.
ékeesszólási osztály tanítója

Hetyésy László mp.
a bölcsészett és első évi jog tanítója.

Szabó József m. k.
a tanöszveg és történetek tanítója

Király József mk.
vallási és természettan tan.⁵⁽¹⁷⁸⁾

²⁷⁵Úgyszintén a MTA levéltárában Analecta rovatban található A Magyar Társaság díszoklevele Pákh számára csinos kiállításban:

„Mi a soproni Nemes Tanuló Magyar Társaság Elölülője, Tisztjei, s minden Munkás Tagjai bizonyítjuk ezen levelünk rendjeiben, hogy *Pákh Albert ur*, három évi körünkben tartzkodása alatt tanusított munkálkodásainkban buzgó részvéte, nemzeti nyelvünk s társaságunk ügye iránti buzgalma, s nevezetesen az utóbbi *két évben*, mint *jegyző* hivatal járó kötelességeinek lelkiismeretes teljesítése által dicséretünket és ajánlásunkat megérdemelte. Mellynek nagyobb hitelességéül adjuk fenn-nevezett barátunknak nevünk aláírásával és szokott pecsétünkkel megerősített bizonyáglevelünket.

Költ Sopronban június 2-kán 1842-dik esztendőben.

(A Társaság pecsétje)

Hetyésy László
mint elnök

Székács Pál főkönyvtárnok
Keblovsky Antal alkönyvtárnok
Győry Sándor, aljegyz.

Kovács József László: Pethő János levele Szigetvár és Gyula eleséséről 1566-ból

Az alábbiakban Pethő János soproni városkapitány 1566-ban írt levelét adjuk közre Szigetvár és Gyula török kézre kerüléséről. A levél történelmi ismereteinket nem növeli ugyan a kettős nemzeti katasztrófáról, valamit azonban mégis hívebben tükröz számos adatgazdag forrásnál: az eseményt követő nemzeti megdöbbenést őrzik Pethő János kapkodva leírt sorai. Gyula szeptember elsején, Szigetvár pedig nyolcadikán került török kézre, maga a levél a szomorú esemény után négy nappal született. A gyáva Kerecsényi Lászlót az országos közvélemény is elítélhette, maga Pethő is „az” a Kerecsényiként emlegeti.

Az ország hangulatának hű tükre e levél annyiban is, hogy sokan ugyanúgy megrémülhettek, mint a különben bátor, fegyverforgató Pethő János, másban már nem bízik, csak az isteni irgalomban.

Vele együtt sokan félhettek attól, hogy most már nincs erő, amely az ottomán hódítót megállíthatná, a szigetiek hősiessége azonban saját életük feláldozásával megtörte a támadók erejét.

Pethő János németsege ma már számos nehezen olvasható – sőt több, csak a szerző írásmódjára jellemző – jegyet tartalmaz, így levelét szükségesnek láttuk fordítani, ragaszkodva az eredetihez, helyenként azonban néhány értelmező pontot, vesszőt kellett elhelyezni a magyar fordításban, Pethő német levele ugyanis pontok hiányában szinte egyetlen mondat. A „die khay(serlichen) gs Lewth” többszörösen rövidített kifejezés legvalószínűbben császári hadinépnek fordítható.

Lad. XXIV et Y, Fase. IV., Nm 247–1566. *Missiles Joannis Petheo de clade ad Szigethum* (Oertl jelzet és felirat)

Pethő János címzése: Dem ersamen wnd waisen purger master Rikter vnd Ratt zw Edenburg meinem wertrauten guetthen vnd liben fraindten zw yeren aigen Händen Zw Edenburg Sopronio cito cito citissime

Ersam wnd waiß sunder lieben herren wnd fraint noch Erpiettung mein fraintlickh gruß zw wor, ieh woelt enk gern an pessers new zäittung schraiben oder wie der Ewiger gott hatt, (shene) schafft alß mueß sein, wnd Tue enk Zw wissen daß die haubt grantzen Sigfitt wnd gwla ./ beyden orth (J) lader gott Im feindts handt khummen, wnd des 276wolk alles erschlagen wnd nder ge-hawtt worden, alain „der” der Kerecheny Lazlo ist selbst fiert Im beÿ pewtawl bassa gepffangen ligt die ander erlikhe cristen sein Zurik auh todt schlagen worden Daß gott Im sünth sey erbarmen Wnd die khäy(serlichen) (?) Lewth hewt wider Zw rwk gen rab an alle Ursak wnd nott gott gib zw pesten, ober woffern gott wert wns nit erbarmen Wirt In alle ortt ybell ghen werds daß alain hab ik enk In ayelen In In geham auch Im wertrawen nit pergen wellen dan iech bin vnd plaib deß enkherig (*Az I. r vége*) wnd hett Enk gern mererß schreiben doch der Zeit nit hat gedulten wellen ober was ieh hin furan weiß newß haben welik (az) alle Zeit mit enk Tailen wnd iech beuelch enk herrn mein hawß wnd gessindt bitt wellett ynen beuolh lassen sein

Datw Zw Comoron den-14- Septembris 1566

Enkher wiliger

Joan pethew

manupropria (Az I.^v vége)

(Pethő János címzése és Oertl levéltári jelzete az I.^{vn} olvasható)

1566

Oertl jelzete és felirata: Lad. XXIV. et Y., Fasc. IV., Nm 247

Petheő János levele a szigeti csatavesztésről

Pethő János címzése: A tisztességes és bölcs polgármesternek, bírónak és tanácsnak Sopronba, bizalmas jó és kedves barátainak saját kezükbe Edenburgba, Sopronba, cito cito citissime

Tisztességes és bölcs, különösen kedves urak és barátok, baráti köszöntésem ajánlását először, szívesebben írnék nektek egy jobb új hírt, de mint az örök isten akarja, alakítja, annak kell lennie, és adom tudotokra, hogy a fő végvárok, Sziget és Gyula mindkét hely sajnos az ellenség kezére jutott és a népet mind leütötték és levágták, egyedül „az” a Kerecsényi László maga menekült meg, Pewtawl basánál van fogságban, a többi tisztességes keresztény visszament, agyon is verték őket, isten legyen irgalmas bűneiknek. És a császári hadinép ma ismét visszament Győr felé, minden okot és bajt változtasson isten jóra, ha azonban isten nem könyörül rajtunk, nagy baj esik minden helyen. Ezt egyedül nektek gyorsan titokban és bizalommal nem akartam elhallgatni előletek, mivel a tiétek vagyok és maradok (Az I.^r vége) és szívesen többet is írtam volna nektek, de az idő nem akarta tűrni, amit azonban ettől kezdve újat tudok, minden időben meg akarom osztani veletek, és nektek ajánlom, uraim, házamat és népemet, kérlek, legyetek segítségükre nekik.

Adtam Komáromban 1566. szeptember 14-én

a ti készséges Pethő Jánostok saját kezűleg

(Az I.^v vége)

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Réthly Antal: Villámcsapás 1812. május 15-én Sopronban

Réthly Antal: Villámcsapás 1812. május 15-én Sopronban

Ezt a rövid közleményt nem azért írtam meg, mintha egy-egy villámcsapás valamilyen különösen ritka tűnemény volna. Azonban az eseményt mégis megörökítendőnek tartom, mert vele 166 évvel ezelőtt Sopronban két hatóság igen lelkiismeretesen foglalkozott. A villámcsapás 8 embert ért, és az esetről orvosi láttelepet vettek fel. Régi magyarországi időjárási események és elemi csapások gyűjtése közben a Magyar Országos Levéltárban (Budapest, Depart. Polit. N° 24, ad 3., 4. 1812–1203 sz. a) bukkantam rá az erről szóló írásra.

Az eredeti, német nyelven fogalmazott jegyzőkönyvet és az orvosi láttelepet alább közlöm. A német jegyzőkönyveket a város május 22-én felterjesztette a Kir. Helytartótanácsához, s ezt a latin nyelvű kísérő

írást 9 vezető és tanácsstag (Senator) írta alá.

Sopron felett 1812. május 15-én – tehát még a tavasz folyamán – du. 4 óra körül erősebb zivatar vonult el. Ez alkalommal a villám becsapott gróf *Széchenyi Ferenc* tégláégetője egyik helyiségébe. Erről a villámcsapásról – tekintve, hogy az az ott tartózkodó 8 embert többé-kevésbé 277 érintette: részben megsebesültek vagy eszméletüket veszítették – a városi főkapitány (Stadt Hauptmann) május 19-én jegyzőkönyvet vett fel. Ehhez mellékelte a *Pettkó József* aljegyző által láttamozott *Siller Xav. Ferenc* városi rendes főorvos láttelejét.

Az iratok magyar fordítása:

1. A városi főkapitány jegyzőkönyve: „Ez évi május 15-én délután 6 órakor megjelent *Artner József* városi őrmester (Stadtwachtmeister) *Renner György* ácsmesterrel és a következőket adta elő:

Mintegy 2 órával ezelőtt a villám az *Újteleki kapun* kívül fekvő téglavetőbe – amely sárvárfelsővidéki *Széchenyi Ferenc* gróf ömértósága tulajdona – becsapott. A heves eső miatt többen egy szobába menekültek s közülök a villám egy ácslegényt sújtott. Az embereket, mert orvosi kezelésre szorultak, a kegyelmes úr jósa kocsin bevitette a városba. Ezért alulírott azonnal utasította az őrmestert, adja át a szerencsétlenül járt embereket *Siller* városi tisztí orvosnak gyógykezelés végett.

A villám a fentebb említett napon du. 4 órakor a Széchenyi gróf téglavető egyik szobájába az ablakok felett becsapott s ott a szobában lévő 8 személyt érte, mégpedig *Renner Flórián*, *Mapsitz Antal*, *Radmahner József*, *Lalmstetter Márton*, *Tomaschitz János*, *Raab Mátyás* ácslegényeket és egy ... tetőfedőlegényt.*⁽¹⁷⁹⁾

Valamennyien részben a kezükön, részben a lábukon megsérültek, erősen megrázattak és elkábulva a földre estek, anélkül azonban, hogy valamelyik tagjukon bénulás vagy gyulladás keletkezett volna. A villám a ház tetejéről egy szarufát ledobott és a szoba falába egy lyukat ütött. A mellékelt és a fent említett orvos által kiállított láttelelet szerint az emberek már rendbe jöttek.

Sopron, 1812. május 19.

Leitner s. k.
városi főkapitány.

2. A városi tisztiorvos láttelelete:

Jelentés az alább említett hónap 15. napján a villám által elkábított öt ácslegényről.

Ezek az emberek a zivatar elől védelmet keresve gróf Széchenyi öngyméltósága tégláégetőkemencéje mellé épült téglamasteri szobába menekültek. A villám az ablakok felett csapott be. Mind az öt és még két ácslegény – valamint a téglavetőmester, akiről azonban nem tudok semmit s állítólag nem is szenvedett a villámcsapástól – eszméletlenül a padlóra estek; de csakhamar magukhoz tértek, azonban egyes tagjaikat csak fél óra múlva tudták használni és úgy érezték magukat, mintha gutaütés érte volna őket. Öten – a villámcsapáskor – az ablak közelében álló padon ültek, nagy rázkódást éreztek (leestek) s egyidejűleg a padnak négy lába is összetört. Másnap inkább a lábaikra panaszkodtak, mint egyéb testrészeikre s még égetésszerű érzésük volt. Egyiküknek keze-lába vizenyős lett (oedemisch) s egyik combján egy hüvelyknyi (27 mm.) hosszú vörös sáv volt látható, amely azonban fájdalmat nem okozott. Most mindannyian már folytathatják munkájukat.

Sopron, 1812. május 18.

Siller Xav. Ferenc s. k.
fent említett szab. kir. város
rendes fizikusa (tisztiorvos).

Egyeztetve és kiadta:

Pettkó József

városi segédjegyző.

Az Országos Levéltárban őrzött sopron iratok igazolják, mely körülményekkel és gyorsan intézték el a május 15-én villámsújtotta szegény iparosok és munkások bajos ügyét:

1. a birtokos még aznap – két órán belül – jelentést tétetett a városi főkapitánynak,
2. az embereket bevitette a tiszti orvoshoz, aki 18-án kiadta a látteleletet,
3. a városi főkapitány az esetről május 19-én jegyzőkönyvet vett fel és
4. május 22-én a város felterjesztette az iratokat a Kir. Helytartótanácsához.

Egy hét alatt érdemlegesen elintézték a villámcsapással kapcsolatos dolgokat; mindez igazolja a humánus és a gyors ügykezelést.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Reuter Camillo: Hasfalva

278 Reuter Camillo: Hasfalva

Ennek a volt Sopron megyei községnek a nevéhez kívánok néhány adattal járulni, amelyek arra engednek következtetni, hogy alapítói és így névadói is magyarok voltak.

A község nevére a következő adatokat ismerem: 1325/326: Margarethe filie dicti Wlwengii *Horsundorffer* ~ *Horsundorfer* (FEJÉR, VIII/2, 605), 1326: Marg. filiae comit. Wleweng *Horsundarfarii* (Uo. VIII/3, 127), 1353: magist. Wluengi dicti *Harszundorphar* ~ *Harsundorphar* – *Harszundorfar* (Uo. IX/2, 207–10), 1370: poss. *Harsondorf* in C-u Suproniensi (Uo. IX/4, 317–20), *Harsandorf*, 1377: *Horsondorph* (CSÁNKI III, 610), *1412: Geben ze *Harschendorf* (SoprOkl. I/2, 57), *1427: ... der richter ... von *Harschendorff* (Uo. 347), *1429: in *Horsondorff* (Uo. 397), *Harsondorf* (CSÁNKI III, 610), *1443: zü *Harschendorff* (SoprOkl. I/3, 231), 1451–1475: Item die von *Harschenndorff* XII Weingarten (Uo. II/6, 175), 1453: Haindel von *Harschendorff* (Uo. II/3, 411), 1462: Peter Gotthart von *Harsch(en)dorf* (Uo. II/4, 165), 1463: Item Peter Gotthart, *Haschendorf* (Uo. 216), 1514: Aug. Vaschaldt von *Harschundorff* (Uo. II/5, 211), 1522: Walthaser von *Haschnndarff*, Aug. Fasollt von *Haschndarff* (Uo. 308), 1523: Walthaser von *Haschndarf*, Hanns Träplen von *Haschnndarff*, Vasollt Seidl (?) von *Haschndarff* (Uo. 324, 326, 325), 1524: Hanns Tropl von *Hasschendorf*, Walthasar Echsner zw *Harschndorf* (Uo. 391, 392 [!]), 1531: zu *Haschendorf* (Uo. I/7, 429), 1535: zw *Haschenndorf* (Uo. II/2, 96), 1648: *Hassendarff*, 1699: *Haschendorf* f, 1773: *Hassendorf* (olv. *Haššendorf*), *Haschendorf*, *Hosindorff* (olv. *Hošindorff*) SCHWARTZ E., NyugMo. helységn.² 97), 1786: *Hasendorf* (!) KorabLex. 226), 1804: *Haschendorf* (KorabAtl), 1848: *Haschendorf* (GörögAtl.²), 1880: *Hasfalv.*(a) (HATSCHEK Atl.), 1882: *Hasfalva*,

Haschendorf (Hnt). Nyelvjárási: hoššndorf (Schwartz i. h. és Moór alább hivatkozott művében).

A község nevének megfejtésére a következő megoldásokat ismerem. SCHWARTZ ELEMÉR i. m.-ban a német *Haro* személynévből származtatja, meglátásom szerint nem helyesen.

MOÓR ELEMÉR (Westungarn im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936, 160–1) a név eredetét ismeretlennek mondja, de határozottan elutasítja STEINHAUSER VALTER (Die Ortsnamen des Burgengandes als siedlungsgeschichtliche Quellen. Mitteil. des österr. Instituts für Geschichtsforschung. XXXV, 281–321) magyarázatát mint elfogadhatatlant. SCHWARTZ ELEMÉR magyarázatát meg sem említi.

KRANZMAYER (Burgenland. Siedlungsnamenbuch. Eisenstadt, 1957) szerint egy ófelnémet **Horskindorf* 'Dorf des *Horsko*'-ból származik, s az Ebenfurth melleti *Haschendorf* alsó-ausztriai helység nevével hasonlítja össze. (MOLLAY KÁROLY szíves közlése nyomán.)

A Sopron megyei *Hasfalva* ~ *Haschendorf* neve történeti okokból nem lehet ófelnémet névadás. MOLLAY KÁROLY nyújtotta tájékoztatás szerint ezért a névadásra két lehetőség maradt: 1. A nevet a XIII. századi német (bajor) telepesek hozták magukkal, 2. a név magyar eredetű.

A község nevének magyarázatát az alábbiakban kívánom ismertetni. A község magyar neve **Harsány* lehetett, amelyet a németek egy *Horsundorf* alakban vettek át, s így jelenik meg latin nyelvű okleveleinkben.

Elgondolásom igazolható MOLLAY KÁROLY kutatásával, aki „A német helynévtípusok kronológiája a középkori Nyugat-Magyarországon” (NévtVizsg. 35–56) című értékes dolgozatában számos magyar helységnév német párhuzamos változatát mutatja ki, ahol személynév (esetleges magyar köznév) az előtagja a német -dorf végződésű helységnévnek. Ilyenek [Lajta]k^áta ~ *Gattendorf*, [Szabad]b^ár^ánd ~ [Gross]w^arasdorf, R. magyar *Meynhart* (nominativus!) ~ (ma Répcekehely) ~ *Mannersdorf*, [Alsó-, Felső]l^ászló ~ [Unter-, Ober]l^oisdorf, [Pinkaj]mⁱske ~ *Mischendorf*, R. magyar villa *Wolbrum* (ma Borbolya) ~ *Walbersdorf* stb. stb. De nemcsak alkatilag, hanem földrajzilag is kitűnően [279](#)beleillik e helységnév csoportba a régi *Harsondorf* (olv. *Haršondorf*) ma *Hasfalva* ~ *Haschendorf* nevünk (és a Lajta menti *Haschendorf* is).

Harsány hely- és helységnévünk a XIII. század első felétől vannak adataink. Általam ismert legrégebbiek a következők: 1220/550: villa *Harsan* (Bihar m.), GYÖRFFY TörtFöldr.² I, 624, 1231/ /244: terra *Harsan* (Valkó m.), RegArp. 765, én. (+ 1235) (350) 404: villa *Horzan* (Baranya m.), GYÖRFFY i. m. 313, 1239/465: Fedemus iuxta *Harsan* (Komárom m.), MonStrig. I, 329, 1249/291: terra *Harsan* (Baranya m.), GYÖRFFY i. m. 313, 1250: terra *Harsan* (Komárom m.), HO. VI, 57, 1252: ad locum, qui *Harsandiur* (olv. *Harsánygyűr*) (Hont m.), MonStrig. I, 390–1, 1261/71: *Harsan* (Borsod m.), GYÖRFFY i. m. 775.

Nincs semmi akadály a tehát annak, hogy Nyugat-Magyarországon XIII. századi területén szintén feltételezzünk egy **Harsány* nevű helységet, amelyet a betelepülő némettség, a már bemutatott módon *Horsundorf* alakban vegyen át.

A *Harsány* név megjelenése és helyesírása szinte feltűnően következetes, s a további évszázadokban is töretlenül megmarad.

A magyar *Harsány* névről általánosságban azt fogadták el, hogy a magyar *hárs* fanévből származik a magyar (ős-uráli **n-* kezdetű denominális főnévképzőre visszavezethető) *-n* ~ *-ny* kicsinyítőképzővel, mint pl. *vadon* ~ *vadony*, *Abony* < R. *Obun* (MNy. XXXIV [1938.], 189, D. BARTHA KATALIN Szóképz.

35, 108).

A *hárs* fanévből való származtatás mellett foglaltak állást HORGER MNy. X [1914.], 111, MELICH Uo. 193, PAIS Uo. XV [1919.], 128, BATKY Föld és Ember III [1923.], 25, HORGER, MSzavak Tört. 107, PAIS MNy. XXIII [1927.], 54, MÉSZÖLY Uo. XXVII [1931.], 281, ŠMILAUER, Vodopis 93§ és 75, 33, 462, 481 (de vö. 26§).

1927-ben ERDÉLYI LAJOS a *harsan* igével hozza összefüggésbe (MNy. XXIII [1927.], 178,) SMILAUER VLADIMÍR kiváló cseh földrajzinév-kutató – egy víznév nyomán – a magyar *harsány* szóval azonosítja (ŠMILAUER i. m. 26§ és 366. lap 5226).

KNIEZSA ISTVÁN a nevet nem magyarázza, de a magyar eredetű földrajzi nevek között említi (KNIEZSA, Mo. népei a XI. sz.-ban. 396, 406).

A *hárs* fanévből való magyarázat nem lehet helyes. Ennek az az oka, hogy a névfejtők a *hárs* szó mai *-r*-es másodlagos alakját vették kiindulási pontul, holott a szó a magyar nyelvtörténet elején következetesen *-r* nélkül fordul elő. Már így mutatta be SZAMOTA ISTVÁN is (NyK. XXV [1895.], 152, lap. 1. jegyz.). – „Semmi kétség nem forog fenn, – írja ZSIRAI MIKLÓS – hogy [*nyárs*] szavunk éppúgy *geminata*-hasontalanításnak köszönheti mostani hangformáját, mint például a *farsang*, *tarsoly*, *persely*, *hárs*, *Varsány* stb.” (NyK. XLVII [1928], 149). E megnyilatkozás után természetes, hogy ZSIRAI „*Nyárs és hárs*” című dolgozatában (MNy. XXIV [1928], 297–8) a *hárs* > *Harsány* névfejtésről már szó sem esik.

Ezek után – egyelőre – *Harsány* helység- és helynevről csupán annyit állapíthatunk meg határozottan, hogy nincs összefüggésben a magyar *hárs* fanévvvel. Hogy mit jelenthet, az további kutatásom tárgyát képezi, annyi azonban bizonyos, hogy csakis olyan szóval hozható összefüggésbe, amely szó eredetileg is tartalmazta az *r* hangot. Tehát ŠMILAUER elgondolása – mint víznév magyarázat – figyelemre méltó. Gondolhatunk azután a *hars* ~ *haris* 'Crex crex L.' madárnévre (vö. a magyar *Füred* helyneveket), bár a *Harsány* név személynévként előttem nem ismeretes (az Árpád-kori Személynévszótár gyűjtése sem ismeri).

Az, hogy a kétségtelenül magyar *Harsány* hely- és helységnevet megfejtteni egyelőre nem tudjuk, természetesen nem lehet akadálya annak, hogy további névmagyaráztatnál, mint jelen esetben is a *Hasfalva* ~ *Haschendorf* nevének magyaráztatánál fel ne használhassuk.

Csak röviden érintem az Ebenfurth melletti *Haschendorf* nevét. Bár korai adatokat nem ismerek nevére – ezeknek írott alakja döntő jelentőségű lehet 280névének magyaráztatára – a volt Sopron megyei község nevével vonatkozásba kerülhet. Tudjuk, hogy Lajta (akkor még Sár) és a Fischa köze egyidőben magyar terület volt, sőt a Lajta (Sár) igen sokáig végig határfolyót képezett Magyarország és Ausztria között. Másrészt Magyarország számos részéről ismerünk korai, úgynevezett téli – nyári települést, azonos névvel (természetesen azonos birtokos tulajdonában. Ilyen pl. a Baranya megyei Keménygadány község Pécestől délnyugatra és a Komló bányaváros határában lévő mai Gadány (telep). Mindkettő a Kemény család tulajdona volt, s gyakori az olyan oklevél, amelyből meg sem állapítható, melyik településre vonatkozik.) Feltételezhetünk ilyen kapcsolatot a két *Haschendorf* között.

Már feltűnt ez MÓR ELEMÉR-nek is (i. m. 161. lap 101. sz. jegyzet. Az adattárban *-al jelöltem.), s magyarázata kézenfekvően igazolja elgondolásomat. Bajánlakával való azonossága (CSÁNKI III, 599) kérdésében – melyre szintén gondol MOÓR ELEMÉR –, majd az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzában Sopron megyére vonatkozó része fogja valószínűleg megadni a felvilágosítást.

CSÁNKI = CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1890–1913.

D. BARTHA KATALIN, Szóképz. = D. BARTHA KATALIN, A magyar szóképzés története. Bp., 1958.

FEJÉR = FEJÉR, GEORGIUS, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. Buda, 1829–1844.

GÖRÖG Atl.² = GÖRÖG DEMETER, Magyar Atlasz stb. Pest, 1848.²

GYÖRFFY, TörtFöldr.² = GYÖRFFY GYÖRGY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1966².

HÁTSEK Atl. = HÁTSEK IGNÁCZ, A magyar szent korona országainak megyei térképei. Bp., 1880.

Hnt. = JUHOS JÁNOS, A magyar korona országainak helységnévtára. Bp., 1882.

HO. = Codex diplomaticus patrius hungaricus. Bp., 1865–1891.

KNIEZSA, Mo. népei a XI. sz.-ban = KNIEZSA ISTVÁN, Magyarország népei a XI-ik században. Bp., 1938.

KORABAtl. – KORABINSZKY, JOH. MATTH., Atlas Regni Hungariae Portatilis. H. n. [1804.]

KORABLex. = KORABINSKY, JOHANN MATTHIAS, Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn stb. Pressburg, 1786.

MNy. = Magyar Nyelv. (periodica)

MonStrig. == Monumenta ecclesiae Strigoniensis stb. Esztergom, 1874–1924.

MSzavak Tört. = HORGER ANTAL, Magyar szavak története. Bp., 1924.

Névtvizsg. = Névtudományi vizsgálatok. PAIS DEZSŐ közreműködésével szerk. MIKESY SÁNDOR. Bp., 1960.

NyK. = Nyelvtudományi Közlemények. (periodica)

RegArp. = SZENTPÉTERY, EMERICUS, Regesta Regum Stirpis Arpadianae Critico-Diplomatica. Bp., 1923–1961.

SMILAUER, VODOPIS = SMILAUER, VLADIMÍR, Vodopis starého Slovenska. Praha–Bratislava, 1932.

SCHWARTZ, NyugMo. helységn.² = SCHWARTZ ELEMÉR, A nyugatmagyarországi német helységnevek. Bp., 1933².

SoprOkl. = HÁZI JENŐ, Sopron szabad királyi város története. Oklevelek. Sopron, 1921–1943.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGMELÉKEZÉSEK

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGMELÉKEZÉSEK / Cs. E.: Fabricius Endre 1880–1968

Cs. E.: Fabricius Endre 1880–1968

Sopronnak és a Soproni Szemlének egy régi rajongója hunyta le szemét ez év elején Budapesten örökre. Nem volt ugyan városunk szülötte, Nyitrán látta meg a napvilágot, azonban családja a 17. század vége óta itt élt, tisztos iparosokat, majd közpályán mozgó, vezető személyiségeket adott Sopronnak és az országnak. Középiskoláit már Sopronban végezte, 18 éves korában teljes árvaságra jutott, attól fogva saját lábán kellett megállnia. 1902-ben végezte a magyaróvári gazdasági akadémiát, korán az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) titkárja, majd egyéb vezető állások után helyettes igazgatója lett, megszervezte a M. Növénynevelők Egyesületét, a Dohánytermesztők Orsz. Szövetségét és a Cukorrépatermesztők Orsz. Szövetségét. 1914-ben rendezte elsőképp Európában az országos kukoricakiállítást, 1921-ben pedig az első magyar növénynevelő kiállítást. Az első világháború után búzáink minőségi színvonalának emelésére is törekedett.

Szakirodalmi téren páratlan buzgóságot fejtett ki. Nyomtatásban kilenc könyve jelent meg. 1945 után a M. Cukorrépatermesztők Orsz. Szövetségének főelőadója lett és a szövetséget újjászervezte, majd 1949-ben a Földművelésügyi Minisztérium növénytermesztési osztálya előadójának nevezték ki. Később – többek között – Sopronharpácon is működött, 1958-ban ment nyugdíjba, de tudományos munkásságát tovább folytatta: a magyarországi cukorrépatermesztés történetét írta meg. 1962-ben a magyaróvári akadémia gyémántdiplomával tüntette ki.

Sopron kulturális életét szeretettel figyelte, 1942-ben a nyári egyetem meghívta előadásra. A Soproni Szemlében számos történeti cikke jelent meg, különösen azok, amelyek a Fabricius-ház régebbi beosztásáról és berendezéséről szólnak. A Liszt Ferenc Múzeumnak átadta a birtokában volt családi emlékeket, köztük a családnak nagyatyja írta krónikáját.

Szabad óráiban lepkegyűjteményét gyarapította, 1959-ben saját kezűleg preparált, 7 000 darabból álló gyűjteményét a Nemzeti Múzeumnak adományozta. Adakozó kedvű, tudását, szellemi kincseit másokkal szívesen megosztó kedves egyéniség volt, Sopronban is számos tisztelője akadt, akik megilletődve fogadták a gyászjelentést, mely 1968. március 21-én bekövetkezett csendes elmúlásról adott hírt.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ– AZ OLVASÓ KÖZÖL

---

282 AZ OLVASÓ KÉRDEZ– AZ OLVASÓ KÖZÖL

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ– AZ OLVASÓ KÖZÖL / Házi Jenő: Válasz Semmelweis cikkére

Házi Jenő: Válasz Semmelweis cikkére

Arra nézve, hogy a középkori Roj vára és falva hol feküdt, nem Semmelweis véleménye lehet az irányadó, hanem egyedül és kizárólag e vár és falu birtokosának, Roji Lászlónak a megállapítása.

Ez a Roji László 1382-ben megjelent a győri káptalan, mint hiteleshely, előtt és ott az elzálogosítással kapcsolatban bejelentette, hogy Rój vára és falva szomszédos Zaka, a mai Oka, birtokával a *Fertő tó* mellett.

Zaka esetében elírásról szó sem lehet.

Mivel Zaka, a mostani Oka, közvetlen szomszédságában fekvő helységek, mint Ruszt, Szentmargitbánya, Sere és Fejéregyháza 1382-ben már fennállottak és ezekre nem történik hivatkozás, ebből más nem következhet, minthogy az elpusztult Rój várát és falvát a Fertő tó mellett a mai Oka szomszédságában kell keresnünk és nem a Lajta hegységben.

A magam részéről ezzel e vitát befejezettnek tekintem.

1 Megjelent a SSz. 1968. évf. 90. 1-án.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ– AZ OLVASÓ KÖZÖL / Berczeller Adolf munkásvezér szerepéről

Berczeller Adolf munkásvezér szerepéről

Berczeller Richárd, Amerikában élő hírneves orvos Simkovics Gyulának idei második számunkban megjelent cikkéhez a következőt fűzi hozzá. A 116. lapon megemlékezik apjáról a tanulmány, azt írja róla, hogy 1896-ban, a Romwalter nyomdában dolgozott, ahová 1896-ban állott be munkásnak. Budapestről került Sopronba, erősen reformista nézetektől fűtve. „Ez a megállapítás nem állja meg a helyét. Szerény történelmi tudásom szerint 1896-ban még nem volt sehol reformizmus. A harc a materialista felfogású pártok (akkor még Oroszországban is csak egy szociáldemokrata párt volt) és az anarchista világszemléletek közt folyt.” Köszönjük Berczeller Richárd dr. helyreigazító sorait. B. Adolf az atyja volt, és a munkásmozgalom neki igen sokat köszönhet Sopronban és Burgenlandban, főleg a munkásbiztosító intézetek létesítése körül. B. Richárd 1919-ben mint a reáliskola hallgatója vett részt a Tanácsköztársaságban.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

---

283 SOPRONI KÖNYVESPOLC

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Lindeck–Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. II. Band: Die Urkunden von 1271 bis 1301. Graz–Köln: Hermann Böhlau Nachfolger 1965. 4°. XVI+410 lap.

Lindeck–Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. II. Band: Die Urkunden von 1271 bis 1301. Graz–Köln: Hermann Böhlau Nachfolger 1965. 4°. XVI+410 lap.

A történeti Nyugat-Magyarország okmánytarának első kötete Hans Wagner gondozásában 1955-ben jelent

meg. Erről folyóiratunkban annak idején megemlékeztem (SSz. X, 190). A második kötet, amelynek gondozását az Osztrák Történettudományi Intézet megbízásából Irmtraut Lindeck–Pozza vállalta, 1965. évi imprimatúrával ugyan, de 1966-ban jelent meg. A kiadás szempontjai nem változtak, a második kötet az elsővel azonos eljárással, az 1271–1301 közti időszak okleveleinek, forrásainak regesztáját, esetleg szövegét és kritikai apparátusát közli. Az első kötethez hasonlóan a másodiknak is erénye, hogy a kötet szerkesztője igyekezett minden egyes oklevelet, átiratot újra megvizsgálni, leírni. E célból az Országos Levéltárban is járt, magyar szakemberek segítségét is igénybe vette, mégis néhány apróság elkerülte a figyelmét, így például a 160. sz. alatt Fejér György „Codex diplomaticus”-a alapján közli a soproni johanniták 1278. évi oklevelét, mert szerinte az eredeti a soproni városi levéltárban már nem található. Ez oklevél kritikai apparátusát ki kell egészítenünk azzal, hogy Fejér után még kiadta *Poda Endre* (A soproni katolikus parochia története 2–3. lap), sőt *Házi Jenő* (SoprOkl. II/6, 1–2) is. E kiadásokból az is kiderül, hogy az eredeti valóban nincsen meg, csak másolata maradt fenn Sopron város 1636. évi tanácsjegyzőkönyvében; hogy Fejér szövegközlése nagyon pontatlan, főleg a tulajdonnevek olvasásában (pl. Gwenkel a Suerchel, Parotis a Perotis helyett), ami az oklevél felhasználását, a másolat hitelességének ellenőrzését nagyon megnehezítette. A 257. sz. oklevél kritikai apparátusa az oklevélben szereplő Egered birtokot Moór Elemér téves következtetése (Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936, 123) alapján Brennebergbánya közelébe teszi, holott Harka és Sopron között feküdt (vö. Kapuy Vitál: Egered. SSz, II, 124). A 439. sz. soproni oklevélben szereplő soproni bíró nevének olvasatát (*Volflo*) a kötet szerkesztője joggal megkérdőjelezi: a szövegkritikai jegyzetben közli az oklevélben található rövidítést (Vk.). Ennek helyes feloldása egyéb adatok alapján is *Volfker*, azaz Wolfger (vö. még Házi Jenő: SSz. X, 203).

284 Ezeknek az apróságoknak a felemlítése nem a szerkesztő érdemeit akarja kisebbiteni. A szerkesztő példamutató gondossággal, tudományos alapossággal és kritikával igyekezett nem könnyű feladatának megfelelni. Bizonyítja ezt még az első kötet anyagához tartozó, pótlólag közölt 8 oklevél, valamint az alapos név- és tárgymutató. Az utóbbiban nem találom megnyugtatónak a *tárnokmester* német *Oberstkämmerer* fordítását (a hazai német kancelláriai nyelvben mindig *Tarnakmeister*).

Sopron történetéhez is számos, többnyire már kiadott, de így sehol sem összegyűjtött oklevelet kap a kutató, köztük az 1277. évi kiváltságlevél kritikai kiadását (149. sz.). A 181. sz. oklevél XVI. századi német fordításának közlése a korabeli latin és német kancelláriai nyelv összehasonlítását, más szövegek helyes értelmezését segítheti elő. A 420. sz. oklevél német fordítása sem lehet korábbi a XVI. századnál.

A történeti Nyugat-Magyarország kutatói értékes és megbízható segédeszközt kaptak a „Burgenlandi okmánytár” második kötetével is.

Mollay Károly

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Zimmermann, Bernhard H.: Grillparzer und der Protestantismus. Wien. 1967. 14. p.

Zimmermann, Bernhard H.: Grillparzer und der Protestantismus. Wien. 1967. 14. p.

A tudós osztrák szerző, korábban kismartoni lelkész, a XIX. század első évtizedeinek kutatójaképpen

ismert. Az egykori felsőlövői iskola alapítója, Wimmer Gottlieb élete és munkássága bűvárkodásának alapterülete, de szívesen foglalkozik az osztrák-magyar kulturális kapcsolatokkal is. Ez a kisebb dolgozat a nagy osztrák drámaíró, Grillparzer (1791–1872) életútján kísér végig; azt vizsgálja, hogyan vélekedett ez a költő a haladás és maradás, vallási türelmesség, technikai fejlődés, liberalizmus és kormányzati mód, állam és állampolgár kérdéseiről. Vizsgálódásainak eredményei a magyar irodalom és esztétörténet kutatói számára is tanulságosak; Grillparzer az osztrák biedermeier korának értelmiségét képviseli, annak életkérdését, világát, véleményét tolmácsolja.

Grillparzer magyar kapcsolatairól kevés szó esik, bár műveinek magyarországi útja jelentősnek tűnik. A sovány magyar vonatkozások közül a szerző a soproni Király József Pál és Grillparzer viszonyáról tesz említést. Királyt a soproni líceum tanárjaként és Liszt Ferenc barátjaként ismerjük. Zimmermann idézi Grillparzer egy mondását, mely szerint Király „azok közé a kevesek közé tartozik, kiket egész lelkemből becsülök és szeretek.” A soproni kutatás is figyelt az osztrák poéta és Király kapcsolatára. Csatkai Endre már 1922-ben (Ödenburger Zeitung XI. 12.) ismertette levelezésük egy darabját és közölte, hogy 1852-ben a költő Sopronba utazott Bécsből vonaton, itt megebédelt és innen kocsin folytatta útját Kőszegre és onnan Tárca fürdőre, ahol hosszabb ideig tartózkodott. Grillparzer magyar kapcsolatairól megemlékezett Kemény G. Gábor is A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből c. antológiájában (Bp. 1962. 242–243. lap).

Ismeretes, hogy a fraknói várszínpadon most már évek óta sorozatosan előadják Grillparzer műveit, többek közt Bánk bánról írt tragédiáját is.

Fried István

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / 285A Magyarországi Óvónőképző Intézetek Neveléstudományi Közleményei. V. évfolyam. 1967.

285A Magyarországi Óvónőképző Intézetek Neveléstudományi Közleményei. V. évfolyam. 1967.

A gyulai nyomdában, igazi artisztikus ízléssel készült, 220 lapos vastag kötet nemcsak a nevelői pálya iránt érdeklődők és szakmabeliek számára hoz értékes és tanulságos tanulmányokat, hanem a soproni bibliográfiát is foglalkoztatja, mert a helybeli Óvónőképző Intézet több tanára is szerepel benne dolgozataival, így Földiné Boros Judit, Hollós Károly, Hollóné Pálfi Irén, Holló Sándor, Németh Sándor, Somlai András, Bauerné Barla Gabriella és Sz. Egyed Emma, akinek Makarencót ábrázoló plakett-reprodukciója díszíti a borítéklapot.

Dicséretes munkát végzett a tanulmánykötet 3 tagú szerkesztő bizottsága, melynek folyóiratunk olvasó-szerkesztője, Kelényi Ferenc is tagja.

L. E.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / P. Buocz Teréz: Savaria topográfiája. Szombathely, 1968, 147 l.

P. Buocz Teréz: Savaria topográfiája. Szombathely, 1968, 147 l.

Annak ellenére, hogy történetírók és földrajzi utazók már a XV–XVI. századtól kezdve egyre nagyobb számban emlékeztek meg munkáikban *Szombathely* római kori múltjáról, gazdag és sokoldalú régészeti emlékeiről, mégis ezeknek a leleteknek összegyűjtése csak az 1777-es év után indult meg tervszerűen. Ekkor lett ugyanis püspöki székhellyé a város. Első püspöke, *Szily János* szenvedélyesen szerette és gyűjtötte a régiségeket. A nagyméretű építkezések (püspöki palota, papnevelő szeminárium, székesegyház) módot és lehetőséget teremtettek a monumentális kö emlékek előkerülésére. Szily az összegyűjtött emlékeket *Schoenvisner Istvánnak*, a pesti egyetem tudós tanárának adta át feldolgozás céljából, aki azután máig is alapvető és nagyértékű könyvében ismertette és értelmezte, kiegészítette azokat. Az itt nem részletezhető, de nagymúltú Savaria-kutatás sok adatrögzítése és megfigyelése már régen megérett a rendszerezésre. *P. Buocz Teréz* ez irányú előmunkálatai s jelenlegi összegezése provinciális régészetünk egyik legsúlyosabb adósságát törleszti. Könyve döbbenetes adattömegének ismeretében nyílik először lehetőség arra, hogy hazánk legrégebb római városának történeti topográfiájával a kutatás érdemben foglalkozhasson. Az ilyen vizsgálódások annál szükségesebbek, mivel a településformák kutatása nálunk nagyobb összefüggő területek feltárásának hiányában a kezdet kezdetén áll.

A szerző öt fejezet köré építi könyvét. Ezek a fejezetek azonban nem mesterségesen konstruáltak, hanem az egykori élet különféle megnyilvánulási formáiból önként, maguktól adódtak. A leírás a nagyobb egységektől halad a kisebbek felé, s így mintegy messziről megláttatja az olvasóval az egykori várost, majd bevezeti a falak közé, felhívja figyelmét az egyes épületekre, oltárookra, jelentősebb építészeti tagozatokra. *Savaria* városfala sokszöget képezve vette körül a várost, s valószínűleg nem az alapításkor, hanem későbbben épült. A városfalon kívül a falak közelében húzódtak meg a kézműves műhelyek. A város északi fala mellett a fazekastelep helyezkedett el, nyugati oldalán pedig bronzfeldolgozó kézműves műhelyeket találtak. A különféle műhelynegyedek után következtek a temetők, melyek szinte teljesen körülölelték [286a](#) várost; itt-ott érintkeztek is egymással. A későbbi időben, amikor a város a nagy kiterjedés után összeszűgödött, a temetők mintegy előrehatoltak a város felé.

A város topográfiai képét tekintve az antik auktorok gyér adatközléseinél sokkal többet mondanak számunkra az eddig feltárt útmaradványok és útnyomok. Ezeket Szombathely modern térképére vetítve kitűnik, hogy laza vonalakban felvázolható az egykori úthálózat. A szabályos négyszögeket képező insulák 75×90 m területet foglaltak magukba. Az így beépített terület mintegy 42 hektár. A pannóniai városok közül *Emona* kb. 23, *Aquincum* municipiuma kb. 50, *Bassiana* kb. 19 hektár területű lehetett. A többi pannóniai város kiterjedésének megállapításához semmi komolyabb támpontunk nincs, egyedül *Scarbantiáról* feltételezhetjük, hogy mintegy 25 hektár területen fekhetett, ha *Sopron* középkori városfala valóban végig a római városfalon emelkedett.

Szombathely római kori leleteinek helyrajzi leírása képezi a könyv legnagyobb fejezetét. Ebben mindazok a római kori emlékek szerepelnek, amelyek a város területén kerültek felszínre, és lelőhelyüket, valamint felszínre kerülésük körülményeit ismerjük. Az egyes emlékek utcák szerint vannak felsorolva, az utcák alfabetikus sorrendben követik egymást. Ez a szisztéma *Scarbantia* topográfiai feldolgozásánál is követendő példaképnek látszik, mert a jövő leletmentéseivel és ásatásaival felszínre kerülő emlékeket bármikor könnyen behelyezhetjük ebbe a rendszerbe, és tovább fejleszthetjük az antik városról kialakított képet. Részletesebb leírást kapunk a könyvből a kisebb leletmentésekről, amelyekről publikációk nem jelentek meg és egyhamar nem is fognak. A nagyobb ásatások anyagáról – miután ezekről átfogó

feldolgozások készültek – csak nagy vonalakban, a lényegét kiemelve értesülünk.

A könyvhöz járuló gondosan összeállított név- és tárgymutató nagyban megkönnyíti az abban való gyors tájékozódást, a fényképek pedig a vizuális kép megalkotásához nyújtanak nagy segítséget.

P. Buocz Teréz könyve mindazok számára, akik a hazai római kor emlékeivel foglalkoznak, értékes forrásmunkát jelent, a szomszédos Scarbantia kutatása szempontjából pedig – elsősorban módszerbeli tanulságai miatt – elsőrangúan fontos. Külön elgondolkodtató és örömdetes jelenség, hogy egy helyi szakember könyvét a *Megyei Tanács* saját pénzügyi fedezettel jelentette meg.

Kőhegyi Mihály

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Gutkas, Karl: Geschichte des Landes Niederösterreich. H. n. 1959–1962, 3 kötet (141+184 + 228 lap számos képpel)

Gutkas, Karl: Geschichte des Landes Niederösterreich. H. n. 1959–1962, 3 kötet (141+184 + 228 lap számos képpel)

Karl Gutkas, St. Pölten levéltári igazgatójának három kötetes alsó-ausztriai történetére ezen a helyen Nyugat-Magyarország és Alsó-Ausztria történetének évszázados, de még nagyon kevésbé ismert kapcsolatai miatt hívjuk fel a figyelmet. Max Vancsa 2 kötetes alsó-ausztriai története (1905–1927) ugyan még ma sem nélkülözhető, az azóta eltelt több mint 40 esztendő alsó-ausztriai helytörténeti kutatásai miatt azonban egy újabb összefoglalás már nagyon is időszerű volt.

²⁸⁷E helytörténeti kutatásokat Gutkas kötetei azonban jobbára csak a kötetek végén található, nem teljes bibliográfiai összeállításokban regisztrálja, maga a főszöveg Ausztria országos, főleg politikai történetéből foglalja össze az Alsó-Ausztriával kapcsolatos eseményeket, fejlődést. Pedig az értékes könyvészeti összeállításból kiderül, hogy a helytörténeti kutatások alapján mód nyílhatott volna az országos fejlődés helytörténeti illusztrálása helyett a sajátos helytörténeti fejlődés megrajzolására.

A legkorábbi soproni képeslapok egyike (1900 körül) Adorján A. reprodukciója

Az első kötet Nagy Károly korától 1522-ig, a második 1750-ig, a harmadik 1955-ig terjed. A helytörténettel foglalkozó vagy az iránt érdeklődő olvasó több helyi konkrétumot vár például a magyar vonatkozásai miatt is tanulságos településtörténettől, a helyi huszita mozgalomról, általában az eretnekmozgalmakról, a reformációról és ellenreformációról stb. Feltűnő a művelődéstörténeti vonatkozások háttérbe szorulása, kivéve a humanizmus tárgyalásánál. Pedig az egyes kötetek végén található képmelléletek ilyen részletek kidolgozására ösztönöznek. Az első kötet közli például V. László király számára a melki apátságban 1445-ben készült latin grammatika, továbbá a középkori Sopronban is ismert Guilelmus Duranti „Rationale divinorum officiorum” című műve egy-egy díszes lapját. A második kötetben található az ausztriai parasztok 1595–1597. évi (tévesen: 1579.) lázadásával kapcsolatos kép: van-e összefüggés az osztrák parasztháború és a Sopron környéki, nevezetesen meggyesi jobbágyság 1598. évi felkelése között? A harmadik kötet a művelődéstörténeti mozzanatok és Bécs szerepének kiemelésével tűnik ki. Ugyanitt az alsó-ausztriai, különösen a bécsi munkásmozgalom története és magyarországi, elsősorban nyugat-magyarországi hatása még sok tanulságos részlet tisztázását teszi lehetővé.

Mollay Károly

1968. XXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Szapudi András: Ősök és utódok.
Győr 1968. 18 cm. 88 lap

A fiatal szerző neve nem ismeretlen Sopronban. Itt járta az egykori tanítóképzőt, majd Mérgezen volt tanító, pár év után a Kisalföld munkatársa mai napig. Korán, diákkorában már közölték hangulatos verseit és karcolatait. A jelen kis könyv válogatás a Kisalföldben megjelent cikkekből és címe ellenére, amely kissé romantikusán hangzik, jelen kérdéseink egyik legégetőbbikéről ad számot. A szerző a nagy kérdést így veti fel a 49. lapon: „A legtöbb falusi fiatal csak akkor hajlandó rendszeres munkát vállalni a termelősövetkezetben, ha gépesként alkalmazzák. Traktor, kombájn, szerelőműhely. Mondhatnám: gép mindenek fölött. Húzódoznak viszont a növénytermesztés hagyományos művelésétől, még inkább az állattenyésztéstől, ahol a vasárnap, az ünnep eggyel több hétköznapot jelent. A fiatalok technika iránti vonzalmát sokan a gépesek jó jövedelmével magyarázzák. Aki ezt mondja, csak részben van igaza. Hiszen az állattenyésztők is jól keresnek. Posztjukért általában mégsem versengenek a szövetkezetiek, különösen a fiatalok nem.” Ez a könyv vezérfonala, azonban nemcsak a példákat fűzi rá, hanem az okokat, sőt figyelemre méltó ellenszereket is ajánl, mikor egész sereg fiatalot szólaltat meg. Sopron környékéről Szilről, Babotról, Szanyról, Rábacsanakról hoz érdekes megfigyeléseket. A könyvecske kiállítása jó, nyomása majdnem hibátlan, borítólapja Lakatos József festő ügyes kezét dicséri.

Cs. E.

A legkorábbi soproni képeslapok egyike, 1900 körül. Adorján A. reprodukciója

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

A brennbergi bánya történetének meglehetősen nagy és teljes irodalma van. E dolgozat megírását a Liszt Ferenc Múzeumnak a KMP megalakulása 50. évfordulójára készített, a brennbergi bánya és munkásmozgalom történetét bemutató brennbergbányai kiállítása tette szükségessé. A kiállítást előkészítő kutató- és gyűjtőmunka során olyan jelentős adatok és források kerültek birtokunkba, amelyek bővítik e téren ismereteinket és a bánya, különösen a munkásmozgalom történetének egy-egy fejezetét új megvilágításba helyezik. E munkánk forrásainak összegyűjtése során támaszkodtunk a Központi Bányászati Múzeum brennbergi adattárának anyagára, amely dr. Faller Jenő és munkatársainak gyűjtése.

2 (Megjegyzés - Popup)

ifj. Geszler Ödön: A brennbergi szénbányászat földrajza, Bp. 1932.

3 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Vendl Miklós: Sopron környékének geológiája. II. rész. A neocén és negyedkor üledékei, Sopron 1930. 3–39. o. Hantken Miksa: A magyar korona országainak széntelepei és szénbányászata. Bp, 1878. Hantken: A brennbergi kőszénbányászat. A Magyar Földtani Társulat Munkálatai. IV. Pest. 1868. 69–74. o. dr. Boda Antal: A brennbergi szénelőfordulás és a mediterrán tenger Sopron környéki üledékeinek stratigrafiai helyzete. Bányászati és Kohászati Lapok, 1927. Hamberger József: A brennbergi szénbánya monográfiája, Sopron. 1885. 9–14. o. Reményi Viktor: Brennbergbánya története: 1759–1930. Sopron, 1935. 5–13. o.

4 (Megjegyzés - Popup)

Hantken, i. m. Melléklet Esztó Péter és Faller Jenő a brennbergi bánya beszüntetéséről 1951. X. 13-i feljegyzéséhez. – Liszt Ferenc Múzeum. Helytörténeti adattár. 4501.

5 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: A brennbergi bánya felfedezése. Sopron. 1916. Bruckner krónika, a család birtokában. A források a pásztor nevét (Rimbacher) is tudni vélik. Mi a felfedezés köré szőtt történet valószínűségét nem tartjuk történelmi problémának. A bánya felfedezőjének Faller Jenővel együtt Riedert tartjuk, aki már „bányásztá” és használta is a szénét. Faller Jenő: Rieder János György soproni szegkovács, hazánk első szénbányásza. Bányászati és Kohászati Lapok. 1952.

6 (Megjegyzés - Popup)

A bánya hőskorával részletesebben foglalkozik: dr. Bán Imre: A brennbergi kőszénbányászat története 1759-től 1792-ig. Bp. 1936. Bán: Adatok a magyar kőszénbányászat történetéhez a XVIII. században. Bp. 1934. Reményi, i. m. Bruckner krónika: 1787/88, 1792, 1797. Bán: A magyar kőszénbányászat története az 1759–1918 években. MTA. VI. OK. 1953. 499–525. o. Novák Dániel: Magyarországi kőszénbányák. Honi Vezér. 1835. 26–28. o. Faller: A brennbergi szénbányászat úttörői. I. Terstyánszky Dániel. SSz. 1957. 124–127. o. Faller: A brennbergi szénbányászat úttörői. II. Zoller Ferenc. SSz. 1957. 272–276. o. Csatkai Endre: Zoller Ferenc soproni órák Mária Terézia korában. Régi soproni házak, régi soproni családok. Sopron. 1939. 23–29. o.

7 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Rath-Protocoll de anno 1959. ápr. 30.

8 (Megjegyzés - Popup)

A 6. alatt idézett irodalom mellett 1. SÁL Acta Politico-Oeconomica. Fasc. XI. no. 121. b. SÁL. Protocollum Senatorium ... 1786. SÁL. Rath-Protocoll. 1787.

9 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939. Thirring: A soproni polgárság vagyoni és birtokviszonyai II. József korában. Sopron, 1940.

10 (Megjegyzés - Popup)

Hofkammerarchiw für Münz- und Bergwesen. 28. mai. 1783. (Wien)

11 (Megjegyzés - Popup)

Erre és a későbbi szerződésekre az idézett irodalom mellett l. főleg: Faller: Sopron szénjogi szerződései 1791-től 1946-ig, szénbányászatunk államosításáig. SSz. 1955. I. 49–67. o. Az 1793. X. 28-i ún. „alapszerződés”: SÁL; Acta Politica. Fasc. XXV. num. 123. – Teljes magyar fordítása: Sopron. 1874. IV. 11. 18. 25.

12 (Megjegyzés - Popup)

Jelentés az 1797. évi széneladásról: SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 123. a4.

13 (Megjegyzés - Popup)

l. a későbbi bérlőkre is: Vajk Artúr: A brennbergi szénbányászat és a bécsi hajózható csatorna. SSz. 1940. 221–233. o. Faller: Brennbergbánya a bécsi Fries és Társa bankház bérletében. SSz. 1957. 9–33. o. Faller: Brennbergbánya Feldmüller Mátyás albérletében. SSz. 1961. 10–25. o. SÁL. A. p. ö. Fasc. XXV. Num. 7527. i. (Miesbachra).

14 (Megjegyzés - Popup)

l. a későbbi bérlőkre is: Vajk Artúr: A brennbergi szénbányászat és a bécsi hajózható csatorna. SSz. 1940. 221–233. o. Faller: Brennbergbánya a bécsi Fries és Társa bankház bérletében. SSz. 1957. 9–33. o. Faller: Brennbergbánya Feldmüller Mátyás albérletében. SSz. 1961. 10–25. o. SÁL. A. p. ö. Fasc. XXV. Num. 7527. i. (Miesbachra).

15 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. A. p. ö. Fasc. XXV. num. 6261. k. 4. SÁL. A. p. ö. Fasc. XXV. Num. 7352. 11.

16 (Megjegyzés - Popup)

l. 67. jegyzetet.

17 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Hírmondó. 1774. II. k. 466–467. o.

18 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Acta Politica. Fasc. XXV. Num. 123. zz. I.: Faller: Brennbergbánya régi térképei. MTA. VI OK. 1953. A bánya műszaki adataira v. ö. még: Reményi. i. m. Hamberger. i. m. A magyar orvosok és természetvizsgálók VIII. vándorgyűlése Sopronban. 1847. Pest. 1863. A SÁL. brennbergi térkép- és műszaki rajz gyűjteménye.

19 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 1399. m.

20 (Megjegyzés - Popup)

Hamberger. i. m. 19. o. Magyar orvosok... SÁL. A. p. Fasc. XXV, Num. 6991. i. l. u-v. SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 20473. I ff. (Drasche szerint már 1835-ben volt a Rudolf aknánál gőzgép.)

21 (Megjegyzés - Popup)

SÁL; A. p. Fasc. V. Num. 2194. Thirring: Adatok a száz év előtti Sopronról és 1848. évi népességéről. Sopron, 1957. A nyugdíj korhatár 70 év volt.

22 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 3532. ii.

23 (Megjegyzés - Popup)

Reményi: Brennbergbánya szociális fejlődése. SSz. 1941. dr. Mihalovits János: A négyszázharminc éves magyar bányatársulási intézmény eredete és fejlődésének írott emlékei 1854-ig. Sopron, 1925.

24 (Megjegyzés - Popup)

Reményi. i. m. Bérjegyzékek 1842/43-ból. – KBM. Adattár. SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 3532. ff.

25 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 7749. ii. – Az első komolyabb mozgalom (paupermozgalom) a munkanélküliek 1847 évi mozgalmaként Sopronban. – A Kuruc-kereszt név talán magyar katonák ekkori jelenlétére utal.

26 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. A. p. Fasc. V. Num. 17416.

27 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 14258. q.

28 (Megjegyzés - Popup)

A bérleti változásokra és szerződésekre I: Faller, i. m. SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 10641. r. (1856)
SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 21729. v. (1881) SÁL. A. p. Fasc. V. Num. 1920. B. (1882) Reményi. i. m.
Hamberger. i. m.

29 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 20473. XI. és.

30 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 14258. a. SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 20473 c. j. k. Faller: Sopron város
Balf környéki szénkutatói az 1850-es évek második felében. SSz. 1956. 302–313. o. SÁL. A. p. Fasc.
XXV. Num. 11874. h. i. k.

31 (Megjegyzés - Popup)

Gőzkazánpróbák jegyzőkönyvei, 1862. SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 12781. a3. c3. f3–h3. A
bányaműszaki fejlődésre az idézett irodalom mellett I: Faller: A brennbergi szénbányászat úttörői. III;
Hamberger József SSz. 1958. 73–79. o. Lovas Gyula: A brennbergi bányavasút. SSz. 1967. 224–233. o.
Sopron. 1879. I. 18., 1879. XII. 2. Polgármesteri jelentések. A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara
jelentései. SÁL. Brennbergi térkép- és műszaki rajz gyűjtemény.

32 (Megjegyzés - Popup)

Hamberger. i. m. 25–30. o. Reményi. i. m. SSz. 1941. SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 27171. Sopron.
1873. XI. 2.

33 (Megjegyzés - Popup)

Oedenburger Zeitung. 1882. V. 5., 1884. XII. 18., 1885. XI. 19. 20., 1885. XII. 18. 19., Sopron. 1888.
IX. 29.

34 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 25554. B. Sopron. 1898. XI. 17. 18. Oedenburger Rundschau. 1890. IX.
22., X. 27.

35 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár. Gazdasági levéltár. Z. 298. 1. csomó. 1. dosszié. 2–5. p. Reményi. im.

36 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 27399. VII.

37 (Megjegyzés - Popup)

L. bővebben: Faller: Brennbergbányai munkásmozgalmak. Az 1907. évi sztrájkok. SSz. 1959. 222–237. o.
Faller: Brennbergbányai munkásmozgalmak. Az 1908–1909. évi sztrájkok. SSz. 1964. 118–126.,

193–202. o. Garai Lenke: Garbai Sándor soproni szereplése. SSz. 1966. 236–239. o. 1. még: Arbeiter Zeitung. 1907–1908. Oedenburger Zeitung, Nemzetőr, Soproni Napló, Népszava, 1907–1909. Polgármesteri jelentések, 1907–09. SÁL. Polgm. XVI. 1907–1909. SÁL. Rendőrségi közigazgatási iratok. 1907–1909. SÁL. Brennbergbánya emlékkönyve. 59–63. o. Faller Jenő: A brennbergi bánya emlékkönyve. Bányászati és Kohászati Lapok. 1958. Liszt Ferenc Múzeum. Helytörténeti adattár. Magnó visszaemlékezések.

38 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 298. 2. cs. 35. d. 1912. évi bizalmas levelezés. 57–58. 63. p.

39 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 298. 2. cs. 35. d. 1913. 23–60., 137–138. p. SÁL. 6504/913. rk., 6668/913. rk.

40 (Megjegyzés - Popup)

A brennbergi bányaigazgatóság levele az 1916. üzleti évről. OL. Z. 298. 1. cs. 6. d. 5–6. p.

41 (Megjegyzés - Popup)

A bányaigazgató 1918. X. 30-i levelében közli egy 5 tagú család napi fejadagját és beismeri, hogy a biztosított fejadag nem fedezi a minimális kalóriaszükségletet.

Az összeállítás főbb tételei:

1670 gr liszt,

100 gr zsír,

133 gr cukor,

2500 gr burgonya,

42 gr szárazfőzelék,

333 gr káposzta,

41 gr sajt, túró,

50 gr füstölthús.

OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1918. 104–106. p. SÁL. Polgm. XVI. 1917. OL. Z. 298. 1. cs. 19. d. 29–30. p. (Az RT. igazgatóság 1917. VI. 30-i ülése) OL. Z. 298. 2. cs. 35. d. 1917. 89–95. p. Sopronvármegye, 1917. XII. 19.

42 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 298. 2. cs. 35. d. 1917. 23–24., 36–44., 50–64., 89–95. p.

43 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Rk/1918. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1918. 41–106. p. Soproni Napló. 1918. IV. 26, V. 1. 3. Sopronvármegye. 1918. IV. 25. 26. 27. 30. V. 1. Népszava. 1918. V. 3. Párttörténeti Intézet Archívuma. 664. f. 2.

44 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1918. 116–150. p. Sopronvármegye. 1918. XII. 17. Vörös Újság. 1918. XII. 21. Bradács Ferencre: LFM. H. Visszaemlékezések.

45 (Megjegyzés - Popup)

Oedenburger Proletarier. 1919. VII. 9. Soproni Vörös Újság. IV. 20. A kimutatás Vizer Vilmos jelentéséből: OL. Z. 298. 1. cs. 28. d. 13–17. p. OL. Z. 298. 9. cs. 44. d. SÁL. Intézöbizottsági jkv. 1919. VIII. 4. 540/14027. 1919. VIII. 16.

46 (Megjegyzés - Popup)

SVU. 1919. VI. 6. 7. 8. 9. SÁL. Intézöbizottság jegyzökönyve. SÁL. Tanácsjegyzökönyv. 1919.

47 (Megjegyzés - Popup)

A katonai helyzetre és terrorra: Hadtörténeti Levéltár. HM. 1919. Ein. 5/b, 6. cs. 46. o. HL. HM. 1919. Ein. 5/b, 6. cs. 476–477. o. A munkásság helytállásáról: Világosság (Wien). 1920. XI. 24. Vörös Újság (Wien). 1922. II. 11. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1920. 36–41. p.

48 (Megjegyzés - Popup)

Az ellátási viszonyokról: Szociáldemokrata Röpirat. 1919. IX. 26. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1920. 21. 36–41., 334–335. p. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1921. 163. p. A magyar kormány 1919. 22. évi működése és az ország közállapotai. Bp. 1923. 288. o. Az általános munkafegyelemről: OL. Z. 298. 1. cs. 9. o. 1–40. p. (a RT igazgatóság jelentése az 1919–20. évről). OL. Z. 298. 17. cs. 76. d. 7–16., 54. p. A bérkövetelő sztrájkokról: Grenzpost. 1920. III. 19. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1920. 78–97, 334–355. p.

49 (Megjegyzés - Popup)

A katonai terrorról: OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1920. 82., 165., 487–488. p. OL. Z. 298. 2. cs. 34. d. 1–3. p. A magyar kormány 1919. 22. évi működése és az ország közállapotai. Bp. 1923. 7. 6. A munkástanácsról: Grenzpost. 1920. V. 6. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1920. 19. p. Ol. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1921. 79. p. A politikai sztrájkokról: Soproni Hírlap 1922. IX. 8. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1920. 165. p. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1921. 108–110. p.

50 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 292. 43. cs. 212. d. 1. p. OL. Z. 292. 43. cs. 245. d. 1–2. p. Berend–Ránki: Magyarország gyáripára: Reményi. i. m. 17–18. o.

51 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 298. 17. cs. 76. d. LFM. Visszaemlékezések.

52 (Megjegyzés - Popup)

Reményi. i. m. OL. Z. 292. 46. cs. 355. d. 1. p. OL. Z. 298. 29. cs. 264. d. (térképek) SÁL. Brennerbergi térkép- és műszaki rajz gyűjtemény. SÁL. Brennerbergbánya emlékkönyve 108. 115. 146. o. A válságról: Geszler. i. m. 22–27. o.

53 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 292. 46. cs. 325. d. 1–8. p. OL. Z. 292. 46. cs. 331. d. 1. p. OL. Z. 298., 28. cs. 153. d. 1–2, p. OL. Z. 298. 29. cs. 240. d. 3. p. OL. Z. 298. 29. cs. 241. d. 1. p. OL. Z. 298. 30. cs. 278. d. 1. p.

54 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 298. 29. cs. 226. d. 13. 15–21. p. OL. Z. 298. 29. cs. 240. d. 4. p. OL. Z. 298. 43. cs. 234. d. 1–3. p. OL. Z. 292. 35. cs. 318. d. 1–3. p. PI. Arch. 664. f. 3. 5. 9. cs. LFM. Visszaemlékezések.

55 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 298. 17. cs. 76. d. 143. 144. p. Sopronvármegye. 1924. V. 11. 16. 22. 29. VI. 3. Sopronvármegye. 1925. II. 11. OL. Z. 298. 28. cs. 220. d. 3–4. p.

56 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 298. 28. cs. 159. d. 1. p. OL. Z. 298. 43. cs. 234. d. 1–3. p. PI. Arch. 664. f. 9. cs. 152–155. p. Reményi: Brennerbergbánya szociális fejlődése 12. p. Visszaemlékezések.

57 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye. 1929. XI. 16. PI. Arch. Baloldali összesítő jelentések. 1930. 1933. 1935–37. LFM. Visszaemlékezések. Trimmel József és Bugledics Ignác szóbeli közlése.

58 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye. 1938. V. 6. 7. 8. 9. 10. Népszava. 1938. V. 7. 8. LFM. Visszaemlékezések. Becher Ferenc és többek szóbeli közlése.

59 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Hírlap. 1943. V. 29. 1944. V. 26. 1945. III. 3. OOL. Z. 292. 43. cs. 225. d. 12–13. p. OL. Z. 292. 43. cs. 245. d. 16. p. (Szabotázs) LFM. Visszaemlékezések. Füredi Oszkár szóbeli közlése.

60 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 292. 44. cs. 257. d. 12. p. (Az élet megindulása.) OL. Z. 292. 43. cs. 225. d. 12–13. p. OL. Z. 292. 44. cs. 251. d. 1. p. OL. Z. 292. 46. cs. 339. d. 3. 9. p. (Szőke): Magyar Sopron. Sopron. 1947. SÁL. Brennerbergbánya emlékkönyve. 160–165. o.

61 (Megjegyzés - Popup)

Új Sopron. 1945. VIII. 22. OL. Z. 292. 44. cs. 274. d. 46–57. p. OL. Z. 292. 43. cs. 239. d. 5–24. p. (Üb. jegyzőkönyvek 1946–48.) OL. Z. 292. 43. cs. 229. d. 16. p. Új Sopron. 1946. V. 12. Sopronmegye. 1948.

III. 27.– Vajk eltávolításának oka inkább személyes politikai ellentét volt. (K. A.)

62 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 292. 43. cs. 229. d. 13–18. p. OL. Z. 292. 44. cs. 274. d. 38. p. OL. Z. 292. 46. cs. 358. d. 5. p. Új Sopron. 1945. IX. 15. 16. 18. 19. 27. Új Sopron. 1946. I. 24. SÁL. Brennbergi térkép- és műszaki rajz gyűjtemény. LFM. H. 2447–2450. LFM. Visszaemlékezések. Nagy János és Kosteletz Ferenc szóbeli közlése.

63 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 292. 44. cs. 274. d. 5–48. p.

64 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 292. 43. cs. 239. d. 11. p. OL. Z. 292. 44. cs. 257. d. 12–14. p. Új Sopron. 1945. VI. 20. VIII. 9. 12. 14. Sopronmegye. 1947. V. 28. 1948. II. 22. LFM. Visszaemlékezések.

65 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 292. 44. cs. 274. d. Sopronmegye. 1947. VIII. 6. SÁL. Brennbergi térkép- és műszaki rajz gyűjtemény. SÁL. Brennbergbánya emlékkönyve. 169–170. o.

66 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 292. 43. cs. 239. d. 7–18. p. (ÜB jegyzőkönyvek)

67 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 292. 44. cs. 274. d. 56–57. p. SÁL. Brennbergi térkép- és műszaki rajz gyűjtemény. Esztó Péter és Faller Jenő idézett feljegyzése. LFM. Visszaemlékezések. Nagy János és Kardosi József szóbeli közlése. (Ők zárták le az Új Hermes és Szent István aknát 1952 karácsonyán.)

68 (Megjegyzés - Popup)

OL. Z. 298. 30. cs. 273. d. 1. p. (Valószínűleg Reményi Viktor összeállítása.) Polgármesteri jelentések. A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentései. SÁL. Acta Politica. Félévenkénti jelentések a széneladásról.

69 (Megjegyzés - Popup)

Reményi: Brennbergbánya szociális helyzete. Thirring i. m. Sopron. 1957. Schwartzner, Márton: Statistik des Königreich Ungarn. Wien, 1812. Magyar Hírmondó, i. h.

70 (Megjegyzés - Popup)

Környei Attila terve a SÁL. térképgyűjteménye alapján. Sterbenz Károly rajza.

71 (Megjegyzés - Popup)

A kérdéses irodalomból csak a legfontosabbakat említjük meg: Giedion, Siegfried: Spätbarock und

romantischer Klassizismus. München, 1922. – Beenken, Hermann: Das neunzehnte Jahrhundert in der deutschen Kunst. München, 1944. – U. ö.: Schöpferische Bauideen der deutschen Romantik. Mainz, 1952. – Hauteceur, Louis: Histoire de l'architecture classique en France. III–V. Paris, 1950–53. – Kaufmann, Emil: Architecture in the Age of Reason. Cambridge 1955. – Ybl Ervin: Ybl Miklós. Budapest 1956. – Pevsner, Nikolaus: Europäische Architektur. München, 1957. – Hitchcock, H. R.: Architecture. Nineteenth and Twentieth Centuries. Pelican History of Art. Harmondsworth 1958. – Zádor, Anne: Some Problems of the Development of Classicism in Architecture. Acta Historiae Artium VI. (1959). – Zádor Anna: Pollack Mihály. Budapest 1960.

72 (Megjegyzés - Popup)

A magyar színháztudomány ügyét itt még fokozottabban akadályozta a német; Pejachevich Karoly gróf például, aki 1785–1814 között bérelte a színházat, mindent megtett azért, hogy a műsor igazodhassék állandóan a bécsi Burgtheaterhez. Amikor a város kezelésébe került, a színház helyzete változatlan maradt (1815–41); dacára annak, hogy a város lakossága határozott rokonszenvet árult el Széchenyi István kezdeményezései iránt, s a város gazdasági ügyeit aktívan segítő (1834: Oedenburger Dampfmühl Gesellschaft, 1842: Soproni Takarékpénztár) Széchenyit viszont támogatja, lassú az a folyamat, amíg a város kulturális életében a reformkor nemzeti gondolata aktivizálódik. (Mollay Károly: A vármegye történeti vázlata 1848-ig. – Csatkai-Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953. 89, 90 old.)

73 (Megjegyzés - Popup)

Zádor–Rados: A klasszicizmus építészete Magyarországon. Budapest, 1943. 171–172. old.

74 (Megjegyzés - Popup)

A Hild Vencel által meghonosított építészeti formák – melyekben felismerhető a bécsi klasszicizmus későbarokk hagyományinak sok vonása is – elfogadásában bizonyos lényeges szerepe volt Esterházy Miklós herceg két, francia klasszicista szellemben dolgozó építész, Thomas de Thomon (Esterházy szolgálatában 1794–98 között) és Charles Moreau (környéki tevékenysége 1794–1820 között) művének is.

75 (Megjegyzés - Popup)

Zádor–Rados, id. m. 172 old.

76 (Megjegyzés - Popup)

Leszámítva az iparművészetet, az ország más területein nem sokkal határozottabb az építészeti preromantika feltűnése. Csak ha a kulturális élet teljességébe illesztjük, tűnik kevésbé elszigeteltnek a szentendrei Csiprovacska-templom 1790-ből való romantizáló fakapuja. Charles Moreau tatai műromja, az 1821-ben épült Sréter-kastély Jobbágyiban, Hild József harmincas években épült szőkehalompusztai kastélya s tervei a bajnai vadászlakhoz.

77 (Megjegyzés - Popup)

Romantika és klasszicizmus belső összefüggésére kései, de jellegzetes példa Mikszáth Kálmán 1909-ben (!) épült horpácsi klasszicista kúriája.

78 (Megjegyzés - Popup)

Az itt nem részletezhető folyamat eredményei – legfőként angliai hatások felvételével – olyan mesterek tevékenységéhez fűződnek, akik a klasszicizmus legnagyobb mesterei egyúttal – mint Schinkel, Soane, Wyatt stb. – időben a század húszas éveit tájékoztatják: így Schinkel Charlottenburg-i öntöttvas pavillonja (W. Barth festményén, Berlin, Gemäldegalerie), Nemzeti Székesegyház, királynői síremlék terve, Peterhofi kápolnája (1832). A közép-európai példák közül megemlítem a XVIII. sz. utolsó évtizedeiben, Csehországban épült Veltrusy-i gótikus malmot, a Vlasim-i „régikastély”-t, a Krasny Dvur-i gótikus kápolnát, a turnovi Mária templomot (B. Storm: Műemlékvédelem III. 1959/2.) és a Sedlac-i templomot. (W. Wagner: Barok v Cechock. Praha 1940. 27. kép.)

79 (Megjegyzés - Popup)

Néhány példája: Szent György u. 11. (Handler József 1851), Templom u. 25, Színház u. 22. (1852), Színház u. 8. (1852), Széchenyi tér 14. Balfi u. 2. (1857), Szent György u. 24, (1859) stb.

80 (Megjegyzés - Popup)

A klasszicizmustól eklektikáig zökkenőmentesen vezető kisépítészeti folyamatnak Magyarországon számos példája van, s megfontolandó, hogy a kérdés részletes megajzolásával nem mehetünk-e el a magyarországi historizmus egy sajátos kategóriájának felállításához. A szegedi historizmus ilyen szempontú feldolgozására történt kísérlet. (Török László: A szegedi eklektika. A Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964–65. I.)

81 (Megjegyzés - Popup)

„... a század közepe táján már egyre több olyan építész jelentkezik, aki kedve, illetve megrendelője kívánsága szerint párhuzamosan komponál antik és középkori stílusban, mindkét esetben inkább az archeológiai hűségre, semmint saját alkotóképességére építve.” Zádor Anna: Pollack Mihály. Budapest 1960. 25. old.

82 (Megjegyzés - Popup)

Vasárnapi Újság 1860/45. 550. old. Divald Kornél: A Magyar Tudományos Akadémia ... Budapest 1917. 9. old. – Ybl Ervin: Ybl Miklós. Budapest 1956. 36. old.

83 (Megjegyzés - Popup)

Ha csak azokat a mintakönyveket vesszük tekintetbe, melyek a hatvanas években valamennyi építésünk munkaeszközei között helyet foglaltak, a klasszicisztikus lényegű formálás érthető lesz. Csak a legáltalánosabban elterjedteket említjük meg: H. Hübsch: Im welchem Styl sollen wir bauen? Karlsruhe 1828; U. ö.: Ausgeführte Bauwerke. Karlsruhe é. n.; Westermann's Monatshefte, Förster's Allgemeine Bauzeitung füzetei; Hübsch: Die Architektur und ihrer Verhältniss zur heutigen Malerei und Skulptur. Stuttgart 1847; Soller, Stüler, Busse: Entwürfe zu Kirchen, Pfarr- und Schulhäuser ... Berlin 1862; Eisenlohr: Entwürfe von Gebäuden verschiedener Gattung ... Karlsruhe 1852; R. Baumeister: Architektonische Formenlehre für Ingenieure. Stuttgart 1866. Schinkel: Sammlung architektonische Entwürfe. Berlin 1819–40. A. Wollzogen: Aus Schinkels Nachlass. Berlin 1860–64. Hitzig: Ausgeführte Bauwerke. I–II. Berlin 1850. stb. stb.

84 (Megjegyzés - Popup)

E ház a bécsi klasszicizmus vonásait is mutatja még kettőzött ablakaival. Akárcsak Handler József Színház u. 8. sz. háza, teljes homlokzati szélességű timpanonjával és első emeleti zárterkélyével. Sopron romantikus építészetében a klasszicista eredetű zárterkély gyakran feltűnik, akárcsak Győrben, a bécsi klasszicista iskolázottsága Fruman Antal kései művein (Kazinczy u. 8. Jenei–Koppány: Győr.)

85 (Megjegyzés - Popup)

Szekfü Gyula: A magyar állam életrajza. Budapest é. n. 210–11 old.

86 (Megjegyzés - Popup)

Handler J. terve Brandl József számára, Bau- und Verschönerungscomission tervtára, 1848/4. lt. sz.

87 (Megjegyzés - Popup)

Lenin krt. (Várkerület) 49, Bau– und Verschönerungscomission tervtára, 33/1850. lt. sz.

88 (Megjegyzés - Popup)

Romantikus, angol gótikus diadalkapu terve, Soproni Levéltár Facs. XXVIII./9361. sz. alatt romantikus házátalakítás terve stb. – A diadalkapuk építésze, a feladat rendkívüli, egyszerű és ünnepélyes volta miatt a romantikus formálási szellem tekintetében részletes feldolgozást igényelne. Az 1857. évi királylátogatások alkalmából tervezett és elkészült diadalkapuk (Pest: Ybl Miklós, Szeged: Feszl Frigyes stb.) hatása nem volt jelentéktelen.

89 (Megjegyzés - Popup)

Ybl Ervin, id. m. 133–134 old. 49 j.

90 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi tér 19. sz. előcsarnoka.

91 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi tér 20 (1850–56), Széchenyi tér 19 (1856), Széchenyi tér 21 (1860), Lenin krt. (Várkerület) 116, gimnázium (1856) – ez utóbbira vonatkozik a már többször idézett s a romantika elismerő társadalmi visszhangját bemutató cikke az Oedenburger Intelligenz- und Anzeigeblattnak (1856. március 24) –, evangélikus árvaház romanizáló terve stb.

92 (Megjegyzés - Popup)

Az együttműködés szereplői a Hild-család kőfaragó tagjai mellett a Mechle-család; főként Stornó F. terveit faragják ki a romantikus építkezéseknél és a műemlékek regotizálásakor. Handler Nándorral és a többiekkel együttműködik még Lapitz Antal kőszobrász és Fend János műasztalosmester. (Csatkai–Dercsényi: Sopron művészete. I. m. 115. old.) – Id. Stornó Ferenc tevékenységére, közismert volta miatt nem térünk ki, miután úgy érezzük, bármennyire is jelentős volt a szerepe Sopron művészeti életében és közfelfogásában, értéke nem vitathatatlan – sőt – s korántsem éri el azt a kétségtelen alkotói magaslatot, melyet Handler Nándor

művében látunk.

93 (Megjegyzés - Popup)

Soller, Stüler, Busse: Entwürfe zu Kirchen ... Berlin 1862 (II. kiadás!) 50 lap.

94 (Megjegyzés - Popup)

Soller–Stüler–Busse: i. m. 62. lap.

95 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Stoller–Stüler–Busse: i. m. 37. lap.

96 (Megjegyzés - Popup)

Dobaschofsky mellékoltárai (1864) és Lipperth József főoltára, Russ freskója az orgonakarzat fölött (1872). – Csatkai–Dercsényi: i. m. 176. old.

97 (Megjegyzés - Popup)

A Szt. István körút 9. sz. Handler tervezte nyaraló ma is áll.

98 (Megjegyzés - Popup)

Mária születése tiszteletére. Csatkai–Dercsényi: i. m. 505. old.

99 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai–Dercsényi: i. m. 263. old.

100 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Sopron c. munkájában.

101 (Megjegyzés - Popup)

Ybl Ervin: i. m. 9. old.

102 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai–Dercsényi: i. m. 232. old.

103 (Megjegyzés - Popup)

Lübke, Wilhelm: Geschichte der Architektur. Leipzig 1875. II. 818. old.

104 (Megjegyzés - Popup)

Lübke: i. m. i. h. – Palotái között a legosztatlanabb elismerést a Hoyos-Sprinzenstein grófok számára épített aratta. Tischler, Ludwig (herausg.): Wiener Neubauten. III. Wien 1891. Taf. 92–96. (1862–1863).

105 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai–Dercsényi: i. m. 114. old.

106 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai–Dercsényi: i. m. 340. old.

107 (Megjegyzés - Popup)

Ybl Ervin: i. m. 91. kép.

108 (Megjegyzés - Popup)

Sugár út 120. (Wéber Antal), 130. sz. (Gnauth A.) stb. – Rozinay István: Budapest építményei. Budapest és Eperjes, é. n. 7., 89. lap.

109 (Megjegyzés - Popup)

Sándor Pál: A filozófia története, 3. Bp. 1965. 450.

110 (Megjegyzés - Popup)

Tokárjev: Vallás és történelem Bp. 1967. 503. Nemzetőr 1906. október 21. Soproni Napló 1906. július 15. december 1. M. Mm. V. D. 4/a 207. dokumentum.

111 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló 1906. április 29.

112 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetőr 1913. január 13. M. Mm. V. D. 4/a 592.

113 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló 1912. május 30.

114 (Megjegyzés - Popup)

SÁL 6428/1912. Rendőrkapitánysági iratok.

115 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetőr 1907. március 27. Diener-Dénes József: Pártunk taktikája, Szocializmus 1910–11. 2.

116 (Megjegyzés - Popup)

Erényi Tibor: A MSZDP megalakulásának 75. évfordulója, Társadalmi Szemle 1965. 12.

117 (Megjegyzés - Popup)

Pach Zsigmond Pál: A dualizmus rendszerének első évei Magyarországon (Történettudomány kérdései 19.)

Bp. 1955. 28–29. Andics Erzsébet: A magyar munkásmozgalom 1914–1918. világháború alatt. (Történettudomány kérdései 2) Bp. 1956. 19.

118 (Megjegyzés - Popup)

Réti László: Az 1919-es magyar proletárforradalom a Nagy Októberi Szocialista Forradalom első követője, Párttörténeti Közlemények 1958. VIII. 86. A választójogi harc szerepéről a munkásmozgalomban: lásd Lenin: Állam és forradalom 1967. Bp. 11.

119 (Megjegyzés - Popup)

SÁL Rendőrkapitánysági iratok 1911. 14332.

120 (Megjegyzés - Popup)

Fehér András: A magyarországi munkásság 1918. júniusi sztrájkharcairól, Párttörténeti Közlemények 1958. január. 45.

121 (Megjegyzés - Popup)

Göcze Géza – Perepatits Antal: Vörös Győr 1964. Győr. 43–46.

122 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsköztársaság 1919. március 21–augusztus 1. Párttörténeti Közlemények 1665. december, Garai Lenke: Garbai Sándor soproni tevékenysége, SSz, 1965. 3. Az 1918. októberi polgári demokratikus forradalom és a KMP megalakulása, harca a szocialista forradalomért. Párttörténeti Közlemények 1965. 3.

123 (Megjegyzés - Popup)

Győri Hírlap 1920. április 10.

124 (Megjegyzés - Popup)

Győri Hírlap 1920. április 10.

125 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

126 (Megjegyzés - Popup)

Prokopp: Lucas de Schram. Művészettörténeti Értesítő. 1966. 240–255. A civódásra Tanácsjegyzőkönyv (TJK). 1745. 210. lap.

127 (Megjegyzés - Popup)

A képek korábban a soproni Zettl-gyűjteményben voltak, onnan kapta cserébe e festő egyik leszármazottja.

128 (Megjegyzés - Popup)

Valkó: A fertődi kastély művészei, mesterei. Művészettörténeti Értesítő 1953. 128. lap.

129 (Megjegyzés - Popup)

Basille képei a fraknoi várban vannak. Perschibel neve 1767-ben szerepel az anyakönyvben, neje hal itt meg. Werl Jakab nemcsak az anyakönyvekben kerül említésre, hanem a város 1746-ban zászlót is festet vele a vásári emelvényre (Freyung), Számadáskönyv, 16. lap.

130 (Megjegyzés - Popup)

Maurer Vilibald 1815-ben halt meg, az 1780-as évektől fogva dolgozik Sopronban, eggenburgi születésű volt, mint szintén ideköltözött fivére, Ferdinánd, aki egy évvel fiatalabb. Vilibaldnak itt született Ignác fia (+1831) és Ferdinándnak Ferenc és Ferdinánd nevű fiai; szintén mint festők tevékenyek itt a 19. század első harmadában.

131 (Megjegyzés - Popup)

Zeiller von Zeillenthal znaimi születésű festő 63 éves korában halt meg itt 1791. február 20-án, üszög ölte meg és a Szent Mihály temetőben temették el.

132 (Megjegyzés - Popup)

Luft pinkafői születésű volt és Kismartonból jött át Sopronba. Izgága emberként 1809-ben a francia megszállás idején be is csukták, 3811-ben pedig a szegényházból zárták ki. TJK. 1809. 1570. sz. és 1811. 2012. sz. végzés.

133 (Megjegyzés - Popup)

Nevét gyakran Sh-vel kezdi. Munkáinak utolsó összefoglalása: Csatkai: Altomonte és Schaller István szerepe a soproni barokk festészetben. Művészettörténeti Értesítő. 1952. A somogyhársági képre Haller István Jenő volt odavaló plébános hívta fel a figyelmet, 1967-ben magam is láttam a képet.

134 (Megjegyzés - Popup)

A következő bekezdésben említett két nagyobb munka mellett a Vas megyében található jelzett és feltételezett képekről: Fábíán Mária: D. művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében. 1936. Szűkebb körben mozog Kühár Flóris: Barokk és rokokó a Kemenesalján. Egy celldömölki újságból k. 1. ny. kelet nélkül. A szombathelyi székesegyházban volt képeket ismerteti Kapossy: A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei 1922. Egyes kisebb falusi templomban folyt munkájáról: Szmrecsányi: 1922. (levél) Thomas: Dorfmaister-freskók a szombathelyi püspöki palota „sala terrena”-jában. SSz. 1962. 114–123 és 242–261. Kisebb falusi templomokról: Szmrecsányi: A novai templom és falképei. 1936. Szántó: Császár község plébániatemploma. 1941. Jaksá: Dorfmeister István képe a szarvaskendi templomban. Vasi Szemle. 1937. 186. lap. A régi Sopron megyére: Sopron és környéke műemlékei. II. kiadás. 1956. Számos cikk a SSz-ben 1937–1967. Galavics: Az arcképfestő Dorfmeister. Folia arch. Bp. XIII. kötet. A következőkben a művek felsorolásánál a fentieket használtuk forrásnak.

135 (Megjegyzés - Popup)

Éber László: Magyarország műemlékei. III. kötet. 1913. 200. lap. és köv.

136 (Megjegyzés - Popup)

Mihályi Ernő: Dorfmeister és a barokk képírás Sopronban. 1916.

137 (Megjegyzés - Popup)

Sopron és környékének műemlékei. II. kiadás. 1956. 139. lap.

138 (Megjegyzés - Popup)

A kép vázlata a soproni Storno múzeumban, erős rokonságban van a bécsi Barokk múzeum egy Maulbertschnek tulajdonított vázlatával. V. ö. SSz. 1967. 365. lap.

139 (Megjegyzés - Popup)

Dorfmeister Vince később Laibachban tűnik fel mint festő.

140 (Megjegyzés - Popup)

Garas Klára: Kracker János Lukács. 1941. 67. lap. Levétel a keresztfáról. Stephanus Dorfmeister pinxit 1779. „Sötét, nehéz, barokos kép, Dorfmeisternek nem legszerencsésebb alkotása.”

141 (Megjegyzés - Popup)

Számadáskönyv 1780. 156. lap. „verschiedene Mahlereyen im Comoedienhause.”

142 (Megjegyzés - Popup)

Nep. Szt. János cellájában, jelezve, 1781-gyel, középszerű alkotás, párdarabja Szent Anna neveli Máriát, tucatáru, valószínűleg épp a jelzésnél kopott le a festés. 1967-ben láttam; tudtommal nem ismertek az irodalomban.

143 (Megjegyzés - Popup)

TJK 1785. XI. 29. 1379. sz. végzés.

144 (Megjegyzés - Popup)

Fábián Mária: i. m. 4. lap.

145 (Megjegyzés - Popup)

Szőnyi: A pécsi székesegyház leírása az 1882. évi átépítés előtti állapotában. Pécs-Baranya-megyei Múzeum Egyesület Értesítője. 1916. 88. lap.

146 (Megjegyzés - Popup)

Diarium iudicarium. 1789. IV. 20. 221. lap.

147 (Megjegyzés - Popup)

Talán akkor másolta Niczky Kristóf Galavics 1779-ből említette arcképét.

148 (Megjegyzés - Popup)

Az incédi Mária mennybemenetel c. oltárkép vázlata a soproni Liszt Ferenc Múzeumban. Színes reprodukciója a Sopron és környékének műemlékei c. könyvben műmelléklet.

149 (Megjegyzés - Popup)

A képet Szilsárkányból vételre ajánlották a soproni Liszt Ferenc Múzeumnak, de nem sikerült megszerezni. Újabban ismertette Galavics i. m.

150 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai: Aki megverselte a hegyfalusi Dorfmeister freskókat. Sopronvármegye. 1923. IV. 1. Dorfmeistert igen szerénynek tünteti fel: névjelzéssel látta el az egyik freskót: „mégis egykönnyen rá nem akadhatni”. A német szövegben a festő megvallja, hogy egy-egy mozzanatot, alakot bátran átvesz más festőktől, jelen esetben van, amit Sandraert után másolt. Nyolc falmező állt rendelkezésére, hétre a világ hét csodáját festette, egyre a rendelő családját. Nem volt könnyű feladat, az alexandriai fárosz holdvilágnál, kettős világítással, nem volt mindennapi feladat (Dieses Nachstück ist eines der schwersten darunter.).

151 (Megjegyzés - Popup)

Kapossy i. m. 117. lap.

152 (Megjegyzés - Popup)

Diarium iudicarium. 1776. 137. lap.

153 (Megjegyzés - Popup)

Diarium iudicarium 1777. 161. (Payer). 1779. polgári pörök 19. lap. (Gusetti). Prot. iudicarium. 1779. 119. lap (Gratzer). Prot. Iudicarium 1781. 18. lap. II. 1-ről (Sörház)

154 (Megjegyzés - Popup)

Protocollum iudicarium 1782. 103. lap.

155 (Megjegyzés - Popup)

Gerichts Protokoll. 1784. 70. lap. (Einbeck). 24. lap (Krueg) Gerichts Prothocoll. 1785. 310 lap. (Fuvar) 444. lap. (Czirák). Proth. Iudiciarium 1786. 217. lap. (Gabriel). Gerichts Prothokoll. 1787. 423. (u. a.) Diarium et verbalium Proth. Iudicarium. 1788. 321. lap (Bersteiner) querelarium. 1788/89. 35. (Krueg). 221. lap (Habengast). 287. (Besserer).

156 (Megjegyzés - Popup)

Proth. Iudicarium. 1791. 417. lap. (Ostfíy) Tjk. 1792. sz. végzés.

157 (Megjegyzés - Popup)

Proth. Iudiciarium. 1797. VI. 10. 246. lap.

158 (Megjegyzés - Popup)

Kapossy i. m. 121. lap. „Sopron termette s Németből Magyarra teremtem én: Falumester – Éljen.”

159 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy Ferenc Levelezése (kiadta Váczy János) III. kötet 201. lap.

160 (Megjegyzés - Popup)

Magyarország és a Nagyvilág. 1868. 233. lap. Lipthay Pál: A Pécs-barcsi vasút megnyitása.

161 (Megjegyzés - Popup)

1847. 91. lap.

162 (Megjegyzés - Popup)

II. kötet. 365. lap.

163 (Megjegyzés - Popup)

Az 1898-ban lebontott és meghosszabbítva a Lőverekben felállított kápolna freskójáról az Ödenburger Bote 1883 VII. 8-i száma emlékszik meg, már ekkor is rossz karban volt.

164 (Megjegyzés - Popup)

Hekler: A magyar művészettörténet feladatai. Századok. 1920. 170. lap.

165 (Megjegyzés - Popup)

Mivel az életrajzi keret volt dolgozatunk célja, olyan műveket nem említettünk meg, amelyek ugyan hitelesek a festő jelzése révén, de évszámmal nincsenek ellátva. Ilyen po. a feketevárosi Szent család kép, Öst. Kunsttopographie. XXIV. 267. lap, és amelyet inkább tulajdonítok az egyik Dorfmeister fiúnak. Darnay Kálmán: Kaszinózó táblabírák c. könyvének II. kötetében (28. lap) Csapody Borbála arcképét említi Gógánfán, „kinek képmását Dorfmeister is megörökítette.” Óvatosságra intett már Éber László i. m.: Dorfmeister „gyűjtőnév, mivel tőle teljesen idegen műveket is illetnek.”

166 (Megjegyzés - Popup)

Székács József: Összegyűjtött egyházi beszédei. 1. köt. Pest, 1871.

167 (Megjegyzés - Popup)

Egyik keresztapja az irodalomtörténetben ismert nevű „T. T. Döbrentei Gábor Ur Erdélyben, ifju Gróf Gyulai Ferentz nevelője”, később a Magyar Tudós Társaság első titoknoka. Az apa és e keresztapa a soproni gimnáziumban osztálytársak voltak és együtt tevékenykedtek a Magyar Társaságban.

168 (Megjegyzés - Popup)

Eredetije a Berzsenyi Gimnázium könyvtárának bizonyítványgyűjteményében (Fasc. 41. No. 4.). Magyarul:

A jóindulatú olvasónak üdvöt!

A jelen levéllel tanúsítom, hogy a nagyon jóreménységű fiú, *Balassa János*, az azonos nevű tisztelendő úr fia, aki a Tolna vármegyébe bekebelezett Szentlőrinc faluból származik, mint ágostai hitvallású evangélikus, első évfolyamos grammatista a szentlőrinci ágostai hitvallású egyházmegyei iskolában a gyermeki lelkeket tápláló tanulmányokat olyan tanulási buzgalommal végezte, hogy osztályában könnyűszerrel kitűnt, erkölcsi magaviseletével pedig mindig szeretetre méltóvá tette magát. Kelt Szentlőrincen, 1825. szeptember 4-én.

P. H.

Haag Péter s. k.

professzor

169 (Megjegyzés - Popup)

Róla: Németh Sámuel: Egy soproni ábrándos történetíró: Borgátai Szabó József. SSz. V. 1941. 95–108. l. Csak egy mondat jellemezze a sok nyelvben, köztük keletiekben, járatos tudós gondolatvilágát, abból a füzetből, amelyet Balassa ittléte idején adott ki ilyen címen: A' Hősi Magyar név s eredet méltóságának kivívása. Sopron, 1825. 12. l.: „Eredetünk oly régi s oly dicső, hogy a mostani európai nemzetek közül ily felforgathatatlan okoknál fogva egy sem dicsekedhetik oly ősi régiségével s dicsőségével.” Körösi Csorna Sándorral való kapcsolatairól ld. még SSz. IX. A. 1955. 127–128. l.

170 (Megjegyzés - Popup)

Csepregi Béla: Balassa János emlékezete halálának (helyesen: születésének) 150. évfordulóján. Tolna megyei Egészségügyi Tájékoztató. Szekszárd, II. 1964. 7. sz. 74–79. l.

171 (Megjegyzés - Popup)

Bodolay Géza (Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp. 1963. 341. és 706. l.) tévesen azonosítja az 1833–36 közt a Magyar Társaság tagjaként szereplő Balassa Jánost a későbbi sebészprofesszorral. Az előbbi alsóbüki születésű parasztfiú és 1828 és 1836 közt volt az iskola tanulója.

172 (Megjegyzés - Popup)

Az emlékbeszédet ld. Balassa János: Összegyűjtött kisebb művei. Szerk. Janny Gyula. Bp. 1875. XI–XXXIV. l.

173 (Megjegyzés - Popup)

Ünnepi beszédként – valamivel hosszabban – elhangzott 1967 júniusában, a Kukucsin-emléktábla leleplezését követő kulturális esten.

174 (Megjegyzés - Popup)

Vadnai Károly (1832–1902) neves író és a Fővárosi Lapok egyik szerkesztője.

175 (Megjegyzés - Popup)

Kovács Sándor: A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság története 1790–1890 c. munka szerzője, később egyetemi tanár. Ferenczy Zoltán 1857–1927 egyik legjelentősebb Petőfi-életrajz szerzője, Fischer Sándor Petőfi német nyelvű életrajzírója (1853–1888).

176 (Megjegyzés - Popup)

Szabó i. m. 38–40. lap.

177 (Megjegyzés - Popup)

Szabó i. m. 30. lap. A Magyar Társaság beépülése a soproni társadalomba érdekesen domborodik ki Slachta Etelka naplójából. (A Soproni Szemle 1943-as melléklete.)

178 (Megjegyzés - Popup)

A tanárok közül életrajza van Királynak: SSz. 1939. 24. lap és Szabónak SSz. 1941. 95. lap, 1955. A. 127.

179 (Megjegyzés - Popup)

Ez 7 személy, a 8. volt a téglavetőmester, akiről az orvosi látogatás emlékezik meg.